

T.C.
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

123142

İKİNCİ MEŞRUTİYET (1908-1918) DÖNEMİNDE TRABZON
(EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI)

123142

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET GEDİKLİ

ŞUBAT-2002

TRABZON

T.C.
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ MEŞRUTİYET (1908-1918) DÖNEMİNDE TRABZON
(EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI)

AHMET GEDİKLİ

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Bilim Uzmanı Tarih”

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 09-02-2002
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 21-03-2002

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Rahmi ÇİÇEK

Jüri : Prof.Dr. Mesut ÇAPA
Doç.Dr. Sadık SARISAMAN
Yrd.Doç.Dr. Rahmi ÇİÇEK

Enstitü Müdürü : Prof.Dr. M.Alaaddin YALÇINKAYA

ŞUBAT – 2002

TRABZON

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Programı, Yüksek Lisans Programında yapılmıştır.

Çalışmanın Osmanlı Devleti' nin önemli merkezlerinden biri olan Trabzon şehrinin, 1908-1918 yılları arası tarihine ışık tutacağı kanısındayız. Araştırmamızda Osmanlı Devleti' nde meşrutiyetin ikinci defa ilanını takiben Trabzon' un sosyal, siyasi, eğitim ve kültürel hayatı incelenmeye çalışılmıştır. Bizi bu çalışmaya iten sebep ise köklü bir geçmişi olan Trabzon şehrinin tarihi ile ilgili akademik çalışmaların çok az olmasıdır. Çalışmamızın Trabzon tarihi ile ilgilenen araştırmacılara yararlı olması dileğimizdir. Bu araştırmanın yapılmasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Yar.Doç.Dr. Rahmi ÇİÇEK'e, Prof.Dr. Mesut ÇAPA' ya, Yrd.Doç.Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU' na ve çalışmalarımın her aşamasında yardımını gördüğüm dostlarıma teşekkür ederim.

Şubat 2002

Ahmet GEDİKLİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	III
İçindekiler.....	IV
Özet.....	VII
Summary.....	VIII
KAYNAKLAR.....	1
GİRİŞ.....	3
BÖLÜM 1. TARİHSEL BOYUT.....	4
1.1 Tarihsel Mekan.....	4
1.2 İdari Yapılanma.....	6
1.3 İkinci Meşrutiyet ve Trabzon.....	7
1.4 Birinci Dünya Savaşı ve Trabzon.....	18
BÖLÜM 2. EĞİTİM HAYATI.....	21
2.1 Eğitim.....	21
2.1.1 Trabzon'da Eğitim Teşkilatı.....	21
2.1.2 Trabzon'da Okulların Dağılımı.....	26
2.1.2.1 Bir Dershaneli ve Bir Öğretmenli Okullar.....	26
2.1.2.2 İki Dershaneli ve İki Öğretmenli Okullar.....	27
2.1.2.3 Üç Dershaneli ve Üç Öğretmenli Okullar.....	28
2.1.2.4 Dört Dershaneli ve Dört Öğretmenli Okullar.....	29
2.1.2.5 Beş Dershaneli ve Beş Öğretmenli Okullar.....	29
2.1.2.6 Altı Dershaneli ve Altı Öğretmenli Okullar.....	29
2.1.3 Eğitim İstatistiği (Mektep Olarak).....	30
2.1.4 İdadiler.....	31
2.1.5 Sultaniler.....	32
2.1.6 Darülmualimin.....	33
2.1.7 Askeri Rüştüye.....	33
2.1.8 Sanat Yurdu.....	34

2.1.9 Darül-Eytam.....	34
2.1.10 Azınlık Okulları.....	34
2.1.11 Yabancı Okullar.....	35
BÖLÜM 3. KÜLTÜR HAYATI.....	37
3.1 Matbaalar ve Neşriyatları.....	37
3.1.1 Trabzon'da Türk Matbaaları ve Neşriyatları.....	38
3.1.1.1 Trabzon Vilayet Matbaası (1865).....	38
3.1.1.2 Mücellid İsmail Efendi Matbaası (1881).....	41
3.1.1.3 İkbal Matbaası (1901).....	41
3.1.1.4 Meşveret Matbaası (1907).....	43
3.1.1.5 Diğer Matbaalar.....	44
3.1.2 Trabzon'da Azınlık Matbaaları ve Neşriyatları.....	44
3.1.2.1 Serasi Matbaası (1888).....	44
3.1.2.2 Yorgi Mihailidi Matbaası.....	46
3.1.2.3 Mirkoviç Matbaası.....	48
3.1.2.4 Üskünar Matbaası.....	49
3.2 Dönemin Gazeteleri.....	50
3.2.1 Türk Gazeteleri.....	51
3.2.1.1 Trabzon Vilayet Gazetesi.....	51
3.2.1.2 Feyz Gazetesi.....	52
3.2.1.3 Trabzon'da Meşveret Gazetesi.....	70
3.2.1.4 Pulat-hane Gazetesi.....	72
3.2.1.5 Bahr-i Siyah Gazetesi.....	72
3.2.1.6 Haber Anası Gazetesi.....	72
3.2.1.7 Trabzon'da Ahbab (1909).....	72
3.2.1.8 Kehkeşan Gazetesi (1909).....	73
3.2.1.9 İkbal Gazetesi (1909).....	73
3.2.1.10 Envar-ı Vicdan Gazetesi (1909).....	74
3.2.1.11 Temkin Gazetesi (1909).....	74
3.2.1.12 Hekim Gazetesi (1910).....	74
3.2.1.13 Tarık Gazetesi (1910).....	75
3.2.1.14 Lazım Gazetesi (1909).....	76
3.2.1.15 Şebâb Gazetesi (1909).....	76

3.2.1.16 Tahsil Gazetesi (1909).....	76
3.2.1.17 Haber Babası Gazetesi (1909).....	76
3.2.2 Trabzon Azınlık Basını.....	76
3.2.2.1 Rum Azınlık Basını.....	77
3.2.2.2 Ermeni Azınlık Basını.....	78
3.2.3 İşgal Yıllarında Rus Basını.....	80
3.3 Tiyatro ve Sinema.....	80
3.4 Müzik.....	82
SONUÇ.....	83
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	84
ÖZGEÇMİŞ.....	95

ÖZET

Bu araştırmada 1908-1918 yılları arasında Trabzon'un sosyal, siyasi, kültürel yapısı ele alınmıştır. Trabzon, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. Şehrin önemi, kurulduğu coğrafyanın askeri ve ekonomik faaliyetlere uygun olmasından kaynaklanır. Bundan dolayı Trabzon her devirde yoğun askeri mücadelelere sahne olmuştur. Ondördüncü yüzyıldan itibaren Türklerin de zorladığı şehir, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet Han tarafından Osmanlı Türk yönetimine alınmıştır.

Onbeşinci yüzyıldan itibaren Karadeniz Bölgesindeki Türk hakimiyetiyle bölgenin çehresi değişmeye başlamıştır. Kuzey Anadolu sahilleri tarihinde ilk defa yurt tutulacaktır. Ne ki, dünya ticaret yollarında gerçekteşen değişim, bölgenin en canlı ticaret merkezi olan Trabzon'u da olumsuz etkilemiştir.

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesiyle Trabzon'da da otorite sarsılmıştır. Üst düzey bürokratlar şehirden bir an önce ayrılmak için gayret göstermişlerdir. Yirminci yüzyılın başında eski öneminden uzak olmakla beraber Trabzon, Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve kültürel alanda önde gelen vilayetleri arasındadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde Trabzon, Meclis-i Mebusan'a yedi milletvekili göndermiştir. O günlerde İtalyanlar Trablusgarp ve Onikiadayı işgal etmiş, Balkan bunalımı baş göstermiştir. Hükümet seferberlik ilan edip vilayetlerden yardım ve gönüllü isteyince, Trabzon bu konuda fedakarca davranmıştır. Ardından Birinci Dünya Savaşı yılları Trabzon için daha da acılı günler doğurmuştur. İki yıl kadar esaret altında kalan Trabzon harabeye dönmüş; yöre halkı yokluk, yoksulluk, hastalık ve sefaletle karşılaşmıştır. Çalışmamız bu dönem Trabzon insanının sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşantısını ortaya koymaya yöneliktir.

SUMMARY

In this research, between (1908-1918) the social, political and cultural structure of Trabzon were told. Trabzon is one of the oldest locations in Anatolia. The importance of the city comes from the fact that it is situated in a place which is suitable for military and economical activities. For this reason in every age, Trabzon became a scene to big military combats. The city which had been also forced by the Turks since 14th century was taken under Turkish management in 1461 by Fatih Sultan Mehmet.

Since the beginning of the fifteenth century, the view of the region had begun to change via the Turk domination in the Black Sea. It has been the first time in the history of the North Anatolian coasts to have it as homeland. However, the change that accured on the World Trade Roads has affected Trabzon, which is the most vivid trade center, negatively, either.

The authority in Trabzon had a critical period by the time the ottoman Empire had entered the dissolution period in nineteenth century. The superier rank bureaucracy made an effart to leave the city at once. In the early of the twentieth century Trabzon, which has no the previous importance additianally, is among the considerable provinces of the ottoman Empire in the view of social, economical and cultural.

During the second cunstitutional government period, Trabzon sent seven parliamenters to the Meclis-i Mebusan. In those days, Trablusgarp and twelve Islands were occupied by İtaliens and Balkan crisis occured. When the government declared mobilization and asked for help and volunteers, Trabzon behaved extra rely devoted. Then the First World War years arose more painful years for Trabzon. Trabzon which was under captivity for about two years turned to wins, people become face to face with poverty destitution and illness. This work is about to put forward Trabzon's people social, economical, political and cultural lives at those times.

KAYNAKLAR

İkinci Meşrutiyet (1908-1918) dönemi Trabzon tarihi için birinci elden kaynaklar önem arz etmektedir. Bunlar arşiv vesikaları, salnameler ve süreli yayınlar yanında yazılı ve sözlü hatıralardır.

1. Arşiv Vesikaları :

Dönemin başlıca arşiv belgeleri Başbakanlık Osmanlı Arşividir. Osmanlı tarihinin en orijinal ve bol miktarda belgelerinin bulunduğu bu arşivin çeşitli tasniflerinden yararlanılmıştır.

2. Salnameler :

Salnameler, Osmanlı Tarihinde Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı için en önemli belgelerindedir. Yıllık anlamındaki “salname”, Farsça “sene” anlamına gelen “sal” ile “kitap” anlamına gelen “name” birleştirilerek, Tanzimat’tan sonra oluşturulan Osmanlıca bir kelimedir. Salnameler ait oldukları yılın önemli olaylarını ve değişik bilgiler içerirler.

Devlet, Nezaret, Vilayet ve bazı Resmi Kurumlarca çıkarılan salnameler ile özel salnameler vardır. Bunlardan Devlet Salnameleri, “Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye” adıyla 1263 Hicri (1847 Miladi) ile 1334 Hicri (1918 Miladi) tarihine kadarki sürede 68 Devlet Salnamesi çıkmıştır. Devlet Salnamelerinin yararı görülünce vilayetlerce de salnameler çıkarılmaya başlamıştır. Vilayet Salnameleri, vilayetlerin kapsadıkları bölge tarihleri, coğrafyaları, sanatsal ve ekonomik faaliyetleri demografik yapısı ile bürokrasi kadroları ve benzeri değişik konularda bilgiler bulunur. İlk vilayet salnamesi 1283 Hicri (1866 Miladi) de Bosna Vilayetinde, sonuncusu ise 1334 Hicri (1918 Miladi) de Bolu’da çıkarılmıştır. Bu

süre içinde 40 vilayette toplam 527 salname yayımlanmıştır. Trabzon Vilayet Salnamelerinin ilki 1286 Hicri (1869 Miladi) de Trabzon Vilayet Matbaasında basılmış ve yayımlanmıştır. Son salname ise 1322 Hicri (1904 Miladi) de çıkarılmıştır. Trabzon'da 1869-1904 arasında 25 salname çıkarılmıştır.

3. Süreli Yayınlar :

Süreli yayınlar içerisinde, çoğu nüshası bulunamayan, 1869 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Trabzon Vilayet Gazetesi önemli yer tutar. Ele geçen nüshaları sayesinde bir çok bilgiye ulaşılabilmektedir. Trabzon'da İkinci Meşrutiyet Döneminde yayınlanan Meşveret Gazetesi de diğer bir önemli kaynaktır.

4. Diğer Yayınlar :

Yukarıdaki kaynaklardan başka, değişik araştırma ve incelemelerden de yararlanılmıştır.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca, varlığını sürdürebilmek için, dışarıya karşı ve iç bünyede bazı önlemler almıştı. Avrupa'ya karşı denge politikası izleyerek bu yüzyılı geçmeyi başaran Osmanlı Devleti, içeride de hürriyetçi ve anayasalı sağlam dayanaklar oluşturmaya çalışmıştır (Armaoğlu, 1987, s. 58). Alınan önlemlerin sınırların süratle küçülmesini önleyemediği bilinmektedir. Toprak kayıplarının ard arda yaşandığı Yirminci Yüzyıl başlarında yönetimde de çok önemli değişiklikler yapıyordu.

Çalışmamız merkez ve sınırlarda yaşanan bu değişimin Trabzon ve çevresindeki yansımalarını kapsamaktadır. Bu dönem (1908-1918) şehirde çok uluslu devlet özelliğinin, oldukça bir görünümü vardır. Devlet merkeziyle Trabzon arasında seri ve etkili bir iletişim göze çarpmaktadır. Adeta ülkenin nabzı Trabzon'da tutulabilmektedir. Ayrıca hürriyetlerin kötüye kullanılması ya da kullandırılmaması girişimleri ibretlik manzaralar arz etmektedir.

BÖLÜM 1. TARİHSEL BOYUT

1.1 Tarihsel Mekan

Tarih boyunca birçok uygarlıkların üst üste yaşadığı Trabzon, önemli bir kültür birikimine sahiptir (Tuğlacı, 1985, s. 292). Trabzon tarihin çok eski çağlarından beri varolan önemli bir şehirdir. MÖ. 2000'lerde Anadolu'da yüksek bir medeniyet yaşayan Hititlere, siyasi bakımdan bağlanmamakla birlikte aynı medeniyeti yaşamışlardır. Yunan kolonizasyon hareketinden etkilenen şehir Kimmer akınları, Med istilası ve ardından Pontus dönemini yaşar. Büyük İskender'in Asya seferi sırasında Makedonya egemenliğine girmiş ardından bağımsız Pontus Devleti çok geniş sınırlara ulaşmış, bir imparatorluk halini almıştır. Roma ve Bizans dönemlerinde yerli halkın Yunanlılaştırılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. 705'de Arap orduları, 1058'den itibaren Türkler şehrin çevresini kale duvarlarına kadar fethettiler. Onbirinci yüzyıl sonlarında Bizans'a bayrak açan Trabzon valileri, çevredeki Türk Beyleri ile dostluklar kurdular.

1204'te İstanbul'dan kaçan Aleksi Komnen'e şehri teslim ettiler. Böylece kurulan bağımsız Trabzon Devleti, bir dönem Selçuklulara vergi vermiştir. 1244'te diğer Türk-İslam ülkeleri gibi Trabzon da Moğol istilasına uğradı. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet şehri karadan ve denizden kuşatarak aldı (Goloğlu, 1975, s. 1 vd). Bu tarihten sonra şehir şehzadeler şehri olarak temaruz etti. Osmanlı idari sistemine göre bazen sancak, bazen eyalet, bazen liva merkezi olarak ülkenin genel siyasetinde daima etkin yer tutmuştur.

Birinci Meşrutiyet ve onu takiben İkinci Meşrutiyet hürriyet ve demokrasi hareketleri olarak siyasi tarihimizde yer alan önemli olgulardır. 1876'da Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabasıyla II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi'yi ilân ile meşrutiyeti kabul etmiştir. Kabul edilen Kanun-i Esasi'ye göre yürütme gücü yine hükümdarın elindeydi.

toplantılmış, yasama faaliyeti ise hükümdarın nüfuzu altına sokulmuştur. Birinci Meşrutiyet devrinin açılmasına, milli bir kalkınma hareketi, milli bir girişim veya toplumca yapılan bir baskı sonucu gerçekleşen hareket olarak bakılamaz. Kısaca Birinci Meşrutiyet halkın baskısıyla ilan edilmiş bir halk hareketi değildir. Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra 8 Mart 1877'de Meclis-i Mebusan toplanmış ve belli toplantıdan sonra 18 Haziran 1877'de birinci toplantısına son verilmiş, ikinci toplantı Aralık 1877'de başlamış, 30 oturumdan sonra Şubat 1878'de padişah tarafından dağıtılmıştır. Birinci Meşrutiyet devri özellikle daha sonraki olaylara öncelik etmesi ve yeni fikirleri olgunlaştırması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu devir sonuç itibarıyla, mutlakiyet ve istibdadın yıkılmasını sağlayarak memleketimize 1909 anayasasını vermiş ve böylece milletin haklarını daha fazla genişleten ve onları esaslı bir teminata bağlayan yeni bir sistemin yaratılmasını mümkün kılmıştır (Eroğlu, 1982, s. 55 vd). Memlekette meşrutiyet hevesinin yeniden uyandığı 1906'larda Trabzon'da da diğer yörelerde olduğu gibi hızlı bir çalışma içine girildi. Hicabi ve Sancakbeyizade Mehmet Bey bu harekete önderlik etmektedir (Goloğlu, 1975, s. 234-235). 23 Temmuz 1908'de Genç Türkler ihtilaliyle Abdülhamit, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini kabul etmiştir. Böylece tekrar kazanılan meşruti rejimin ilanı üzerinden bir yıl bile geçmeden, 1909 Nisanında bir irtica olayı yaşanmıştır. Hareket ordusunun müdahalesiyle bastırılan bu isyan sonunda padişah olayda parmağı olduğu ithamıyla tahttan indirilmişti (Eroğlu, 1982, s. 56-57).

Meşrutiyet ilan edilip de İkinci Meşrutiyetin ilk Mebusan Meclisi toplandığında Trabzon'dan bu mecliste yedi milletvekili yer almıştı. Bu dönemde Trabzon valiliği yapmış olan Bekir Sami Kunduh, Süleyman Nazif, Mehmet Ali Ayni, Samih Rifat ve Rusumat Müdürü Mehmet Emin Yurdakul gibi şahsiyetler gerek Trabzon'da, gerekse Türkiye genelinde büyük hizmetleriyle göze çarparlar (Goloğlu, 1975, s. 236 vd).

Hıristiyanlık propagandaları ve Ermeni kıpırdanmaları bu dönemin Trabzon'daki önemli olaylardır (Goloğlu, 1975, s. 242).

Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında Trabzon ve Trabzonluların yardım ve yararlılıkları destani bir değer olmuştur (Goloğlu, 1975, s. 241). Nitekim

Birinci Dünya Savaşına girdiğimizde birçok doğu ili ile birlikte Trabzon da Rus işgaline uğramıştır.

Trabzonlular hayatlarının en acılı günlerini yaşıyorlardı. Eli silah tutan evladının çoğu savaşlarda şehit düşmüştü. Geri kalanları hala silah altında ve cephelerdeydi. Şehir halkının çoğu, her şeyini geride bırakıp perişanlık içinde yollara düşmüş, muhacir olmuştu. Şehirde kalanlar da düşman işgali görmüş olmanın üzüntüsü içinde idiler. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de Pontusçu çetelerin saldırısına uğruyorlardı. Rus birlikleri batıya doğru ilerlemekteydiler. 20 Nisan 1916'da Akçaabat'ı işgal eden Rus kuvvetleri çevre köy ve dağlardaki derme çatma birlikler halinde köylerini savunan ve savaşan Trabzonluları yok ederek bölgeye yerleşmeye çalışıyorlardı (Goloğlu, 1975, s. 260).

Bu sırada Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey Trabzon'dan ayrılıp Ordu'ya gitmişti; fakat hala Trabzon Valisiydi. Ordu'da Trabzon'a bağlı bir ilçe olduğundan valilik görevine Ordu'da devam ediyordu. Trabzon'dan ayrılırken şekli bir kısım resmi evrakı da şehirden çıkarmış Ordu'ya götürmüştü. Hasta, yoksul ve perişan bir halde Ordu'yu dolduran muhacir Trabzonluların durumuyla yakından ilgileniyor, Ordu halkının da yardımı ile onlara yiyecek, giyecek ve barınacak yer sağlıyordu. Bunun için özellikle Ermenilerin boş kalmış evlerinden yararlanıyordu. Fakat Rusların Vakfikebir ve Görele'yi de işgal ederek batıya doğru ilerlediği haberi gelince, Trabzonlular için yeni bir yolculuk başladı. Daha batıya, daha uzağa düşmanın gelemeyeceği yerlere doğru tekrar yola çıkıldı. Dayanılmaz acılar içinde; "Trabzon'dan çıktım başım selamet, Çavuşlu'ya geldim koptu kıyamet, anam ile yarım Hakka emanet, Kafir Urus yaktı yıktı evimi, muhacirlik büktü benim belimi" türküsünü gözyaşları içinde söyleye söyleye gidiyor, gidiyorlardı. Sefalet, yoksulluğa, hastalığa ama düşmanın olmadığı ve yine de bir gün düşmanın karşısına çıkıp vatanını geri alma ümidinin bulunduğu bir yere (Goloğlu, 1975, s. 261-262).

1.2 İdari Yapılanma

Osmanlı Devletinde idari yapı, Ondokuzuncu Yüzyıldan itibaren büyük değişiklikler göstermeye başlar. Çeşitli sorunlar yeni bir devlet düzeni ihtiyacını

ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı (1839) ile sosyo-ekonomik ve idari alanda önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Tanör,1985, s.16).

Tanzimat'ın merkeze yakın veya otoritenin hüküm sürdüğü yerlerde uygulanmaya başlandığı düşünülürse, 1847'ye kadar Trabzon'da hiçbir değişikliğe rastlanmayışını yöre halkının muhalefetine bağlamak gerekir (Çadırcı, 1991, s.190).

Osmanlı idari sisteminde asıl birim sancaktır. Sancakların bir araya gelmesiyle oluşan eyalet/vilayetler ufak değişikliklerle varlığını yıkılışa kadar sürdürmüştür (Çadırcı, 1987, s.1215).

Tanzimat'ın idari yapıya getirdiği yenilikle memleket eyalet, sancak ve kaza olarak üç ana birime ayrılmıştır. 1871'deki yeni düzenleme ile yerel temsilcilerin yönetime katılmasını sağlayan vilayet, liva, kaza idare meclisleri ile vilayet umumi meclisleri kuruldu (Ortaylı, 1985, s. 237-238). Bu dönemde, Trabzon Merkez Sancağı'na bağlı kazalar; Merkez, Giresun, Bulancak, Rize, Of ve Tirebolu idi (S.D.A.O., 1286, s. 200). 1878'de Trabzon kazaları, Of, Ordu, Aybastı, Rize, Vakfikebir, Görele ve Sürmene ile nahiyeleri Perşembe, Ulubey, Hapisman, Bolaman, Kura-i Seba, Karadere, Magavri, Maçka, Yomra, Şarlı, Tonya ve Akçaabat şeklindedir (T.V.S., 1295, s. 115).

Bu dönemden itibaren, yeniliklerle beraber, vilayetlerdeki kurum ve memurların sayısında bir hayli artışın olduğu görülmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl sonuyla yirminci yüzyıl başında Trabzon Sancağına bağlı yerlerde önemli bir değişiklik olmamıştır. İdari yapıda dikkat çeken Akçaabat'ın ekonomik ve idari önemi nedeniyle kaza haline getirilmesidir (B.O.A., İrade, Şurayı Devlet, No: 4954). Yirminci yüzyıl başında Trabzon Sancağı'na bağlı bazı yerleşim yerleri Lazistan Sancağı'na bağlanmışlardır (T.V.S., 1322, s.267-331).

1.3 İkinci Meşrutiyet ve Trabzon

1876 yazında Osmanlı tahtına geçen İkinci Abdülhamit, uzun sayılabilecek bir zamandır ülkeyi idare ediyordu. Devleti, kendi imkanları ölçüsünde, güçlü ve

bağımsız tutabilmek için bütün imkanlar seferber edilmişti. Ayrıca büyük bir eğitim hamlesi ile, genç kuşakların daha aydın yetişmesi sağlanmak istenmiştir. Her türlü yayın kontrol altındaydı.

İnsan ruhunun, muhalefet ve olumsuzluğa daha meyyal olması sebebiyle, doğrudan padişaha karşı hareket başlamıştır. Türkler, İkinci Abdülhamit'in sayısını arttırdığı mekteplerde okudukları nispette, dünyayı tanıyorlar ve etkisinde kalıyorlardı. O dönemin medeniyet âlemi sayılan Avrupa'da, birçok sebeplerden Osmanlı düşmanlığı vardı. Bu düşmanlığın gerçek sebeplerini ustalıkla gizleyenler, adeta İkinci Abdülhamit'e yönelik bir düşmanlığı canlandırıyorlardı. Avrupa'nın, Türk ülküsüne göre varolan büyük refahı, bazı Türklerde aradaki farkın İkinci Abdülhamit sebebiyle oluştuğu fikrini uyandırmıştı. Türkler arasındaki bu duygu, ülke içindeki gizlilik, muhalefet ve nihayet II. Abdülhamit'e karşı birleşen Avrupa düşüncesi ile bütünleşince, dikkate değer neticelere yol açtı.

1876 sonrasında, kendi bildiğince ve kanaatince Osmanlı Devleti'ni idareye başlayan İkinci Abdülhamit, birçok yönden düşmanlık çekmişti. Usta dış siyaseti sebebiyle Ermeni, Yahudi ve diğer meselelerde Türk menfaatini, o dönem için en iyi şartlarda korumuştur. Dolayısıyla bazı büyük devletlerin tasarıları işlemez olmuştu. Balkanlarda da çok şeyi denetimine almıştı; O'nun varlığı, Ön Asya'da Türk siyasetinin hakim olması demektir. Ancak Türkler arasındaki muhalefet teşvik edilir, gizli komitelere yardım edilirse onun idaresi bitebilirdi. Bu yeni dönemde, siyaseti uygun mecraya sokmak eskisine göre daha çok mümkün olabilirdi. Bunun içindir ki, yurt dışında İkinci Abdülhamit'e karşı muhalefet kışkırtılmıştır.

İkinci Abdülhamit, dünyanın en güçlü devleti olan İngiltere başta olmak üzere kuzey komşusu Rusya'yı, Fransa'yı ve öteki devletleri dikkate alıyor, hiçbirisinin güdümüne girmiyordu. Almanya, Avrupa'da yepyeni bir büyük güç olarak ortaya çıkmıştır. Büyük askeri gücü, Türk subaylarının da gözünü kamaştırıyordu. Ama II. Abdülhamit hem Rusya, hem de İngiltere'yi gücendirmemek isteyen bir siyaset izleyip, Alman dostluğunu sınırlı tutmuştu. Oysa Almanya, hem Rusya'ya hem de İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'nden daha çok yararlanmak istiyordu.

Türk ordusunda siyaset, vaktiyle yeniçerilere mal edilmiş, onlar kötülenmiş, yeni ordunun siyasetle ilişkisinin olmayacağı sanılmıştı. Oysa 1876 Mayısında, ordu Abdülaziz'i tahttan indirdi. İkinci Abdülhamit, Türk ordusunun eğitimini en üst düzeye çıkarmak çabasını gösterip siyasetle ilgilenmemelerini istemiştir. Lakin, 1876 hareketine hayranlık havası içinde, gizli kuruluşlar oluştu. Bunlar arasında İttihat ve Terakki diye ün kazanacak olanı, Rumeli'de güçlenmiştir. Aslında ülke birliğini ve ülkenin gelişmesini amaçlayan bu cemiyetin yolu, tedhiş ve adam öldürmekten geçiyordu. Fedaileri, kendilerine engel olanları öldürüyor, kaçıp saklanıyorlardı. Aralarında, böyle katiller de olan komite, gerçekten Rumeli'de terör havası estirdi. Bu hava içindedir ki, muhtemelen Almanya, genç subaylar arasındaki olumlu yerinden yararlanmak amacıyla bazı haberler yaydı. Güya Rus ve İngiliz hükümdarları buluştukları Reval'de, Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya karar vermişler. Buna engel olmak gerekirdi ki bunu yapacak tek askeri güç Almanya idi. Bunun için, Türk subayları bir şeyler yapmak isterler. Sanki paylaşma sebebi İkinci Abdülhamit ve ülkede meclise dayalı bir siyasi rejim olmamasıymış gibi bir hava estirildi. Bugün olaylar serinkanlı muhakeme edildiğinde, yaratılan hava ve estirilmek istenen fırtına ve amaçları çok açık olarak belli olmaktadır.

1908 Haziranında, Rumeli'de, Reval havadisinin etkisiyle, hayli hareketli günler başlamıştı. Bazı genç subaylar, Padişahı "meşrutiyet"e zorlamak amacıyla, silahlı harekete giriştiler. Mesela Resneli Niyazi Bey, emrindeki askerleriyle birlikte dağa çıktı. Öteki hareketler üzerine, üzerlerine kuvvet gönderildi. Görevli Türk Tümen Komutanı Şemsi Paşa, Manastır'da bir İttihatçı fedai tarafından şehit edildi (7 Temmuz 1908). Yerine gönderilen Müşir Tatar Osman Paşa, aynı komite tarafından etkisiz hale getirilip dağa kaldırıldı. 23 Temmuz günü, komite, Manastır'a hakim olarak Meşrutiyet'i ilan etti. Ülkenin öteki yerlerinde de bazı hareketler oluyordu.

Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa, olaylara daha sert bir şekilde müdahale edilmesinden yanaydı. İkinci Abdülhamit onu azledip, Said Paşa'yı görevlendirdi. Said Paşa hükümeti, 23 Temmuz günü, Meclisin çalışmalarına başlaması için seçimlerin yapılmasına dair karar aldı. Bu karar 24 Temmuz tarihli gazetelerde ilan edildi. Bunun üzerine, 25 Temmuz'dan itibaren İstanbul'da büyük gösteriler başladı.

Bu gösteriler “Hürriyet’in” işaretiydiler. Bu döneme, 1876’daki Meşrutiyet’e kıyasla İkinci Meşrutiyet denilir.

Y. Hikmet Bayur, “ dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve keza pek az hareket, doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kati olarak boşa çıkarmıştır” der. O günleri hem yaşayan, hem de inceleyen Hikmet Bayur’un sözleri bir büyük gerçeğin yankısıdır. Çünkü o günlerde ümit gerçekten büyüktü. Sanılıyordu ki, artık Avrupa, Osmanlı Devleti’ne olumlu yaklaşacak, onu yıkacak veya zayıf düşürecek hareketlerden kaçınacaktır. Çünkü onların istekleri yerine gelmiş, İkinci Abdülhamit’in idaresi, Meclis eliyle sınırlandırılmıştı. Aydınlar da hayal dünyasında geziyorlardı; ‘İtalya’ya sanat, Fransa’ya hukuk, İngiltere’ye denizcilik, Almanya’ya askerlik öğrenimine talebeler gönderilecekti. Gidenler oralardaki en son bilgileri ülkeye getirecekler, böylece kısa zamanda yepyeni bir Türkiye oluşacaktı”.

1908 yılının Ağustos ayı da, hürriyet sarhoşluğu içinde gösterilerle geçti. Yıllardır İkinci Abdülhamit’in sıkı ve kontrollü yönetiminden etkilenen halk, şimdi sahip olduğu serbestliğin tadını, aşırı biçimde çıkarıyordu. Ama ülkedeki bu serbestliğin ve hakimiyet boşluğunun bir yerde durması gerekiyordu.

Said Paşa, hükümetini 1 Ağustos 1908’de yenilemişti; fakat 5 Ağustos’ta istifa etti. Yerine sadrazam olan Kamil Paşa, bir süre gösteriler ve heyecanlı ortam içinde kaldı. Ancak geçmiş dönemde, Türklük aleyhinde çözümüne cesaret edilmeyen bazı meseleler, bu şartlarda gündeme geldiler; “muhtar” bir idareye sahip olan Bulgaristan 5 Ekim 1908’de bağımsız olduğunu ilan etti. Avusturya, o zamana kadar işgal etmekte olduğu Bosna-Hersek’i, topraklarına ilhak ettiğini 6 Ağustos’ta Osmanlı Devleti’ne bildirdi. Hemen aynı günlerde Girit Adası Yunanistan’a katıldığını, yani Enosis’i ilan etti.

Osmanlı hükümeti, bu fiili durum karşısında ne yapabiliirdi? Halk yine sokaklara döküldü. Avusturya’dan gelen fese boykot edilerek, Avusturya’ya iktisadi bir darbe vurulmak istendi. Sokakları dolduran heyecanlı kalabalıklar, Bulgaristan ve özellikle Yunanistan’la savaş istiyorlardı; “Girit bizim kanımız, feda olsun canımız” sözleri

dillerden düşmüyordu. Ancak bütün bunlar, sadece kalabalıkları oyaladı; olaylar, Türk Devleti'nin aleyhinde sonuçlandı. Gerçi Girit Adası, birkaç sene daha, sadece bir bayrak ve isim olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı sayılmıştır. Bulgaristan ve Avusturya ile olan mesele de, alınan bazı küçük tavizler karşılığında çözülmüş sayıldı.

Seçimler ve Meclis'in açılması, ülkede Meclis-i Mebusan'ın açılacağı bu dönemde, demokratik hayat da başlayacaktı. İlk olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, artık gizli bir teşkilat olmaktan çıkıp, 1908 Eylülünde siyasi programını yayımlayarak bir parti hüviyetine geçti. Çok geçmeden, 14 Eylül'de, ona muhalif Ahrar Fırkası da kuruldu. 1908 yılının kasım ve aralık ayı seçimlerle geçti. Ülkede seçimler bir hayli sert ve çekişmeli geçiyordu. Mesela, Musul'daki seçimler sırasında birçok kişinin öldüğü söylenir.

Meclis-i Mebusan, padişahın da hazır bulunduğu bir törenle 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başladı. Kamil Paşa, Meclis-i Mebusuna dayalı bir hükümet olmak zorundaydı. Ancak Meclis, 13 Şubat 1909'da güvensizlik oyu verince, hükümet istifa etti ve Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam oldu. İttihat ve Terakki, Meclis'de çoğunlukta olduğundan, şimdi hükümeti de eline almış sayılıyordu. Fakat, komiteci özellikleri devam ettiğinden, kendilerine karşı bir fikir oluşmasını istemiyorlardı. Nitekim, İttihat ve Terakki aleyhinde yazılar yazan Serbesti Gazetesi baş yazarı Hasan Fehmi, 7 Nisan'da köprü üzerinde öldürüldü. Katilide bulunamadı. Bu olay, özellikle üniversite gençliğinde tepkilere yol açtı.

Hürriyetin ilanı, ülkede önce değişik bir hava estirmişti. Ancak öldürmelerin devamı, katillerin bulunmaması heyecan yaratıyordu. Rumi takvimle 31 Mart, şimdiki takvimle 13 Nisan günü, İstanbul'da yeni bir hareket başladı. Meşrutiyeti korumak amacıyla Rumeli'den getirilen Avcı Taburları, şeriat isteğiyle ayaklandılar. Bu harekete İstanbul'da bulunan askeri birlikler müdahale etmeyince, şehir birkaç gün karışıklık içinde kaldı. Durumun tam olarak açık olmayışı, Padişah II. Abdülhamit'i, daha fazla kan dökülmemesi için, hareketsiz kalmaya mecbur etmişti. Bunun üzerine, Rumeli'deki bazı askeri birlikler, İstanbul'daki duruma müdahale etmek üzere harekete geçtiler. Hareket Ordusu olarak anılan birlikler, 23 Nisan'da

İstanbul önlerine geldi. İstanbul'da kanlı sokak çarpışmaları görüldü ve Hareket Ordusu 26 Nisan günü şehre hakim oldu.

İstanbul'da, isyancılar ile Hareket Ordusu arasındaki çatışmada pek çok insan da ölmüştü. Ancak bu harekete, şehirdeki askeri birlikler katılmadı. Lakin yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Olayların sebebi olarak akla ilk gelen, meşrutiyetin ilanı ile gücü gerileyen II. Abdülhamit'ti. Nitekim Meclis-i Mebusan, onun yerine, kardeşi Mehmed Reşad'ı padişah yaptı (27 Nisan 1909). Eski padişah II. Abdülhamit'in, olaylarla hiçbir ilgisinin olmadığı ve hakkında tahkikat açılması isteği kabul edilmedi. "Ya suçsuz çıkarsa" endişesiyle, isteği geri çevrildi ve böylece, 31 Mart olayında II. Abdülhamit'in yeri şüpheli kaldı. Oysa, II. Abdülhamit, kendi dönemiyle ilgili her türlü hesabı vermeye açık olduğunu belirtmiştir. Hatta üzerinde çok konuşulan şahsi servetini Türk Ordusu'na bağışlamıştır.

V. Mehmed Reşad (1909-1918), ağabeyinin aksine, kimsede olumlu veya olumsuz bir intiba bırakmamıştır. Her şeye aklının ve vicdanının elverdiği nispette katılan ağabeyinin durumunu gördükten sonra, siyasi olaylarla ilgilenmeyecektir. Çünkü hem en her konuda, kendisince en uygununu yapmaya çabalayan ağabeyi, bazı çevrelerce kötü kişi olmuştu. Bu sebeptendir ki, V. Mehmed Reşad önüne ne getirilirse imzaladı; şahsi hiçbir girişimde bulunmadı ve dolayısıyla bir kısım tarihçilerin, ağabeyi II. Abdülhamit hakkında verdikleri olumsuz hükümlerden kurtulmuş oldu. Gerçi kendisi, bu çabasının "Cumhuriyet"e gidebilecek İttihat ve Terakki'yi durdurmak amacıyla olduğunu söyler. Kanaatimizce Türk Devleti'nin en büyük sorumlusunun, ülke ve insanları için, bazı girişimleri olması gerektiridir. Olumsuz olmaktan korkarak hiçbir şey yapmayanlar, gerçi V. Mehmed Reşad gibi, adını bir altın isim olarak yaşatabilir ama Türk Devleti için iyi yapmış sayılmazlar.

31 Mart olayı sebebiyle Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Tevfik Paşa hükümeti kurmuştu. Olaylar durulunca, Hüseyin Hilmi Paşa yeniden hükümeti kurdu; lakin yeterli değildi. Gerçi ülkede Meclis çalışıyor, Meclis'de çeşitli siyasi partiler bulunuyordu. Hükümet Meclis-i Mebusan'a dayalı olarak görev yapıyordu. Şimdi hükümetin, ülkenin ihtiyacı olan her türlü ıslahatı yapması gerekiyor ki bir daha eski kötü durumlara düşülmesin. Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası ile yerine eski Roma

sefiri, hukuk bilgini Hakkı Paşa sadrazam oldu (12 Ocak 1910). Ülke artık bu olumlu şartlarda, yeni ve daha mutlu günlere gidecek gibi görünüyordu (Baykara, 1991, s. 31-35).

Osmanlı devletinde idari yapı 1864'de yeniden düzenlendi. Bu düzenleme ile Anadolu'da kurulan ilk vilayetlerden biri de Trabzon vilayetidir. Ayrıca dört sancak da bu yeni vilayete bağlanmıştı.

Trabzon Vilayetine bağlı Sancaklar şunlardı;

1. Trabzon Merkez Sancağı; (Rize, Of, Tirebolu, Bulancak, Giresun)
2. Lazistan Sancağı; (Bulancak, Giresun)
3. Gümüşhane Sancağı; (Torul, Kelkit)
4. Canik Sancağı; (Ünye, Samsun, Bafra)

1868 tarihinde çıkartılan bir talimat ile İstanbul'un dışındaki vilayet, sancak ve kazalarda da belediye teşkilatı kurulmasına karar verildi. Bu karar Trabzon'da da uygulandı. Trabzon Belediyesi ilk kurulan belediye teşkilatları arasında yer aldı.

Vilayet, doğuda Rusya, batıda Kastamonu, güneyde Erzurum ve Sivas vilayetleri ile çevriliydi. Trabzon, İran transit yolunun liman şehri olma özelliğini her şeye rağmen koruyordu. Biri yerli olmak üzere sekiz vapur kumpanyası Trabzon limanına çalışıyordu. 1316/1890 yılı Trabzon Salnamesi'ne göre vilayet merkezinde şu ülkelerin konsoloslukları bulunuyordu; İran, Belçika, Yunan, Rus, İspanya, İtalya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa.

İkinci Meşrutiyetin 24 Temmuz 1908'de ilanından sonra Osmanlı Ülkesi'nin birçok yerinde İttihat ve Terakki Fırkasına bağlı kulüpler kurulmaya başlamıştır. 27 Temmuz 1324 tarihli Feyz Gazetesinden Trabzon'da kurulan Terakki ve Teali Kulübünün nizamnamesinden anlaşıldığına göre İttihat ve Terakki yanlısı bu kulüp Trabzon'da faaliyete geçmiştir (Çapa, 1993, s. 47). Kasım Aralık ayları içinde seçimler yapılmış, 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan toplanarak çalışmalarına başlamıştı.

Trabzon halkı telgrafla valinin, derhal görevden alınmasını yoksa kendilerinin kovacağını Dahiliye Nezaretine bildirmişlerdi. Yeni Nazır yetkisi olmadığı halde cesaretle valinin vilayetten çıkarılması emrini verdi (Odabaşı, 1990, s. 8).

Bu dönemde Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhaka karşı, Trabzon İTO, İstanbul ve Selanik komitelerinden aldığı talimatla, ilhaka tüccarlarla tartışıp, Avusturya mallarını boykot kararı alır. Karara Hıristiyan ve Müslüman Tüccarlar ve mavnacılar kesinlikle uymuş ve Avusturya malları yanında Yunan gemileriyle gelen malları da bölgede hiçbir limana boşaltılmadığı bilinmektedir (Emiroğlu, 1994, s.17).

1908 seçimlerine Eylül ayından itibaren başlanır ve Kasım ayı sonuna kadar devam edilir. Seçimlere Rum, Ermeni ve Bulgarların Türk aleyhtarı kampanya gösterileri içerisinde İttihat ve Terakki hemen hemen rakipsiz girer (Çiçek, 1992, s.42).

Birinci dönemde Mecliste yedi Trabzon millet vekil (mebusu) vardır; Saraçzade Ali Naki, Mahmut İmameddin, Hatipzade Mehmet Emin, Nemlizade Hacı Osman Remzi, Eyyabzade İzzet, Haznedarzade Mahmut Mazhar ve Matyo Kofi'dir. Mahmut İmameddin'in ölümüyle, 21 Ocak 1911'de, 3. devrenin 27. oturumunda yerine seçilen Kalcızade Mahmut Memduh'un millet vekilliği kabul edilmiştir (Emiroğlu, 1996, s. 16).

Trabzon milletvekillerinin tutanaklara yansıdığı kadarıyla, Meclis'in etkin ve etkileyici üyeleri arasında olduklarını söylemek zordur. Trabzon millet vekili Mahmut Mazhar Bey 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fıkrası kurulduktan sonra, bu partinin meclisteki ilk yönetim kurulunda görev almıştır. Kafi Efendi ittihat yanlısı olmakla birlikte kişisel görüşlerini koruyarak bağımsız hareket eder görünümündedir.

Yukarıda oluşum aşamalarını özetlemeye çalıştığımız 1908 seçimlerinden sonra "Sopalı Seçimler" diye de anılan 1912 seçimleri arasında İttihat ve Terakki'nin propaganda ve sözcülüğünü üstlenmiş Feyz gazetesi, yine İttihat ve Terakki'ye

yakınlığıyla bilinen Meşveret Gazetesi ile Trabzon'da Hürriyet ve İhtilaf Fırkasının sözcüsü konumundaki Tarık Gazetesi arasında sert tartışmalar ve polemikler yaşanmış nihayetinde Trabzon, muhalefetin yükseldiği illerden biri olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın dikkatinin buraya yönelmesine yol açmıştır. Trabzon'da 1912 seçimlerine geçmeden evvel dönemin yönetici ve bürokratları hakkında bilgi vermek faydalı olur. Meşrutiyet Dönemi Trabzon yönetici ve bürokratları şunlardı;

Vali-i Vilayet : Hacı Arif Paşa (1906-1910); Bekir Sami Bey (1910-1911 ve ikinci defa 1912-1912); Süleyman Nazif Bey (1911-1912) (Goloğlu, 1975, s. 305); bir başka kaynakta Ziver Bey (1905), Tahir Paşa (?), Ferit Paşa (?), Hacı Arif Paşa (?), Mustafa Bey (?), Ferit Ahmet Ubuk Paşa (Süleyman Nazif Bey) (?) şeklinde bir valiler sıralaması da mevcuttur (Yazıcı, 1995, s. 9), Vali Muavini : İbrahim Sosi Efendi, Hakim : Ovis Nail Bey, Müftü : Hafız Ahmet Mahir Efendi, Defterdar : Ethem Bey, Mektupçu : Sadrettin Bey, Metropolit : Konstantin Efendi, Ermeni Murahhası : Emanuel Efendi, Katolik Murahhatı : Etipen Efendi, Mektube-i Vilayet Muavini : Zeki Efendi, Maliye Müfettişi : Necati Bey, Maarif Müdür : Mehmet Bey, Maarif-i Muhasebe : Hayri Ömer Kotku Efendi, İstinaf-ı Ceza Reisi : Kemal Bey, Vilayet Mahkemesi Hukuk Reisi : Hamdi Efendi, Vilayet Ceza Reisi : Tevfik Bey, Vilayet Müdde-i Umumi Muavini : Eşref Efendi.

Yine bu dönemde Trabzon'da seçilen mebuslar şunlardı;

Merkez Trabzon Livası; Hatipzade Müftü Emin, Eski Müftü İmadeddin'in ölümü üzerine yerine Kalcızade Mahmut, Saraçzade Ali Naki, Nemlizade Osman, Eyüzbade İzzet, Hazinedarzade Mahmut, Matyo Fokidis, Gümüşhane Livası; İbrahim Lütfi Paşa, Mısırlızade Hayri, Rize Livası; Çürüksulu Miralay Ahmet, İbrahim Ferit (Goloğlu, 1975, s. 306-307).

21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulduğu, yönetiminde Trabzon Mebusu Mahmut Mashar Bey'in de bulunduğu partinin Merkez İstanbul'dan sonra Trabzon, Şarlı, Samsun, Giresun ve Rize'de de şubeleri açıldığını biliyoruz (Odabaşoğlu, 1990, s. 17).

15 Aralık 1911 günü Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında başlatılan Kanun-i Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilmesi görüşmeleri gerçekte bir anayasa sorunun

çözülmesi isteğinden çok, İttihat ve Terakki'nin Meclis'in fesh yolunu açma girişimiydi. Muhalefetin engellemelerine karşın 13 Ocak 1912'de yapılan oylamayla 105 oyla değişiklik belirlendi ve 2/3 çoğunluk sağlanamamış olduğundan 18 Ocak 1912'de üç ay içinde seçimlerin yapılması kararıyla meclis feshedildi.

İç isyanlar, Trablusgarp Savaşı, sokakta gazetecilerin öldürülmesi, Cemiyet-i Hafiye olayı, Hüyb-i Cedit bölünmesiyle yıpranan İttihat ve Terakki, 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla Mecliste ciddi muhalefet bloğuyla karşılaşmış ve 11 Aralık'ta yapılan İstanbul ara seçimlerinde muhalefete karşı yenilgiye uğramıştı. İttihat ve Terakki Meclisi feshettirip seçimlere giderek muhalefetsiz yeni bir meclis oluşumunu amaçlamıştı. Bu amaçla kıyasıya iktidar mücadelesi içinde geçen ve yasa dışı uygulamalarla yapılan seçimler tarihimize "Sopalı Seçimler" olarak geçti. Trabzon Vilayeti, Muhalefetin, güçlendiği bölgelerden biri olarak dikkat çekmekteydi. Trabzon Mebusu Mahmut Mazhar, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yönetim kurulu üyeliğine seçilmişti. Trabzon'dan partinin kuruluşunu kutlayan bir telgraf gönderilmiş, parti başkanı Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin Trabzon'da seçimleri kazanmalarının kuşkulu olduğunu söylemişti. Trabzon'da muhalefetin güçlenmekte olduğunu İttihat ve Terakki de hissetmiş ve Meşrutiyet'in üçüncü yıl kutlamaları, Temmuz 1911'de Cavit Bey ve yanındaki heyetin de katılımıyla İttihatçıların Trabzon'da gövde gösterisine dönüştürülmüştü (Emiroğlu, 1992, s. 41).

Söz konusu dönemde İttihat ve Terakki'ye karşı Trabzon'da en sıkı muhalefeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına Tarık gazetesi ve onun Mesul Müdürü Hasan Hicabi Bey yürütmüştür. Tarık Gazetesi her yazısıyla İttihatçılara saldırmakta, onları yıpratmaya çalışmakta ve yasa dışına çıkmakta suçlamaktaydı. Gazete seçim kampanyası boyunca İttihat ve Terakki'nin meşrutiyet kurallarına uymadığı ve meşrutiyet aleyhine propaganda yaptığı, Trabzon Valisi'nin İttihatçılara seçimi kazandırma vaadiyle atandığı, İttihat murahhasıyla sandık başında oturarak, İttihatçı adayların seçilmesi için halka baskı yaptığı, İttihatçıların parayla tuttukları bir vaizi Trabzon'dan Dersim'e kadar bütün bölgede dolaştırarak başta Zülfi Bey olmak üzere muhalif mebuslar aleyhinde propaganda yaptıkları ve İttihatçıların Trabzon'daki seçimleri kazanmak için yedibin lira tahsis ettikleri gibi iddialara yer vermiştir. Tarık

gazetesinin İttihatçıları yıpratmak için başvurduğu yollardan biri de İttihat ve Terakki'den istifa olaylarına yer verip, İttihatçı olup da İttihat ve Terakki tarafından adaylıkları kabul edilmeyenlere övgüde bulunmaktır. Tüm bu iddialar ve Prens Sebahattin'in Lazistan'dan adaylığını koyacağı dedikodularına karşı, Tanin Gazetesi; "Bu neşriyattaki maksat Lazistan'ı kuvvetli bir muhalif memleketi olmak üzere tanıtmaktan ibarettir, halbuki burası kuvvetli bir İttihat memleketidir. Bunun için la-yuadd delil vardır ve İttihat ve Terakkinin galebesi muhakkaktır..." cevabını vermiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Hınçakyan Fırkalarının Trabzon Şubeleri, milleti ezmeye yönelik, Kanun-i Esasiye aykırı kanun tekliflerini ortaklaşa olarak protesto etmişlerdir. 23 Haziran 1912 (Odabaşıoğlu, 1990, s. 17).

Nitekim Tanin Gazetesi yanılmamış, yurdun pek çok yerinde olduğu gibi Trabzon'da da İttihatçıların sopası üstün gelmiş ve seçimi İttihatçılar kazanmıştır. İttihatçıların kazandığı bu zafer muhalefeti ortadan kaldırmaya yetmemiş, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasındaki şiddetli tartışma ve çatışmalara artık kan da bulaşmaya başlamıştı. Bunlardan en önemlisi Trabzon gazetelerinde de geniş yankı bulan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastıdır. İkinci Meşrutiyet Dönemi siyasi hayatında bir dönüm noktası olan bu suikastın neden ve sonuçlarını Murat Çulcu şu şekilde aktarıyor;

"... Hürriyet ve İtilafın çatısı altında partileşen muhalefet ile bu muhalefetin ordu içindeki uzantısı Halaskar Zabitan grubu, İttihatçıların Nazım Paşayı öldürmelerini affetmiyor, bu nedenle de yeni yönetime dış biliyorlardı. Nitekim bu dış bileme bir süre sonra suikast yapmak amacıyla örgütlenmeye dönüşecekti. Örgütlenme aşamasında suikastçıların arasına Cemal Bey'in adamları sızacak, dakikası dakikasına İstanbul muhafızına haber vereceklerdi. Cemal Bey-ki Cemal Paşa Enver Paşanın aksine Liberal eğilimliydi son dakika da Mahmut Şevket Paşayı haberdar edecek, fakat iş işten geçmiş olacak ve 12 Haziran 1913 günü Sadrazam Paşa Beyazıt Meydanında Babiali'ye giderken otomobilin içinde vurularak öldürülecekti".

Bu suikast Osmanlı Devletinin talihi ve tarihi bakımından büyük değişimlere yol açacaktır.

1.4 Birinci Dünya Savaşı ve Trabzon

Her şeyden önce Osmanlı Devletinin ancak uzun bir barış süreci sonunda toparlanabileceğine inanan ve bu nedenle, sadrazam olduktan sonra İttihat ve Terakki önde gelenlerinin tüm uğraş ve baskılarına rağmen geri almak amacıyla Edirne üzerine yürümekten bile kaçınan Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesiyle, ülke tamamıyla genç İttihatçıların eline geçiyordu. Bu genç kadrolar ise savaştan kaçınmak yerine adeta savaş çığırtkanlığı yapıyor, bundan da önemlisi ülke kaderine Almanya'nın kaderiyle birleştiren bir anlaşmaya imza koyarak, gözü kapalı bir biçimde Birinci Dünya Savaşı'na giriyorlardı. Osmanlı Devleti böylece, haritayı değiştirmek için çaba sarf eden odakların adeta ekmeğine yağ sürüyordu (Çulcu, 1995, s. 268).

İkinci Meşrutiyet sarhoşluğu içinde bulunduğu günlerde, İtalyanlar Trablusgarp ve Oniki Ada'ya asker çıkarmışlardı. Yıkıma doğru giden Osmanlı imparatorluğu, bu engelleri aşmadan, Balkan savaşları çıkmıştı. Hükümet seferberlik ilan edip, illerden yardım ve gönüllüler isteyince Trabzon da bu konuda fedakarca davranmış, oluşturulan Trabzon Gönüllü Alayları, Balkan savaşlarının kaderini değiştirecek büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Bu konuda Padişah, Trabzon Valisi Mehmet Ali Ayni'ye bir teşekkür belgesi yollamıştır (Albayrak, 1994, s. 29).

Ermeni komitelerinin faaliyete geçtiği 1913 yılında Trabzon Valiliğine ünlü İttihatçı Cemal Azmi tayin edildi. Balkan savaşları sonunda büyük kayıplara uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, muhalefeti, iktidarı ile savaş sonucuna asla kabullenemedi. Büyük Devletlerin bu haksız ve Türkiye'yi tehdit eder mahiyetteki kararı, devleti Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen en önemli sebep oldu (Albayrak, 1994, s. 29).

Yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı gibi, başta Enver ve Talat paşalar olmak üzere bazı hükümet üyeleri, bir an önce Almanya'nın yanında savaşa katılmak istiyorlardı. İstanbul'daki Alman Askeri Heyeti de bu amacın gerçekleşmesi için çalışıyordu. Sonuçta, 27 Ekim 1914'te, Amiral Souchan komutasındaki (Midilli ve Yavuz gemileri de dahil olmak üzere) Türk Donanması Karadeniz'e açıldı ve 28-29

Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol gibi limanlarını topa tuttu. Böylece de Osmanlı Devleti fiilen savaşı başlatmış oldu. Bu olay üzerine, Rusya 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti de bunlara karşı 12 Kasım 1914'de resmen savaş açtı (Uçarol, 1995, s. 467).

Birinci Dünya Savaşı'nın Trabzon üzerindeki yıkıcı etkisi çok büyüktür. Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edip, 1 Kasım 1914'den itibaren doğu sınırını aşarak, Türk topraklarında ilerlemeye başladı. Rus gemilerinin Karadeniz Limanlarını bombardıman etmesiyle de Trabzon ateş çemberi içine düşmüş oldu. Nitekim 17 Kasım 1914'de yirmüç parçalık bir Rus Donanması Trabzon'u bombalayarak büyük yıkıma ve can kaybına sebep oldu. Bombardımanın ardı arkası kesilmedi.

Trabzon 8 Şubat ve 11 Şubat 1915'de Rus Donanmasının top ateşi ve bir uçağın bombardımanı ile büyük ölçüde tahrip oldu, binden fazla insan öldü. Ruslar 23 Ocak 1916'dan itibaren kıyı saldırılarını yoğunlaştırdılar. Onyeddi savaş gemisinin desteklediği bu saldırılar sonunda birliklerimiz geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada savaş gemimiz Yavuz Trabzon'a geldi. otuziki ağır makineli tüfek, bir batarya dağ topu ve bazı askeri levazimat ile Kafkasya Cephesinde kullanılmak üzere iki uçak getirdi.

İstanbul'dan istediği yardımı alamayan Üçüncü Ordu Komutanı Kamil Paşa, birliklerini Ilıca'ya doğru geri çekince, 16 Şubat 1916'da Ruslar Erzurum'u işgal etti. Rus kuvvetleri donanmanın desteğini de alarak 24 Şubat 1916'da Rize'yi işgal ettiler. Of sınırına dayanan Ruslara karşı Baltacı Deresinde yöre halkından oluşan kuvvetlerle askeri birliklerimiz, kahramanlıklarla dolu savunma yaptılar. Rus ordusunu yirmi gün durdurmayı başaran birliklerimiz, düşmanın denizden ve karadan saldırılarını yoğunlaştırması ve bu arada hiçbir yerden destek gelmemesi sonucu geri çekilince, 15 Mart 1916'da Of ilçesi düşman eline geçti. Daha sonra Sürmene işgal edildi ve düşman Trabzon kapılarına dayandı.

18 Nisan 1916'da Trabzon Rumlarından oluşan bir heyet, Türklerin 15-16 Nisan'da şehri boşalttığını işgal kuvvetleri komutanı General Lykhov'a bildirerek

kendisini şehre davet etti. Azınlıkların seviyesiz çılgınlıkları ve karşılama törenleriyle Erzurum caddesinden Belediye Meydanına giren işgal kuvvetleri, şehri teslim almaya başladı. Göç edemeyerek şehirde ve köylerde kalan müslüman halka büyük işkenceler yapıldı. Özellikle yerli Rumlar ve Ermeniler adeta katliama ve yağmaya giriştiler. Değerli eşyalar, kültür ve sanat eserleri sandık sandık Rusya'ya götürüldü. Girilmedik ve yağmalanmadık yer bırakılmadı.

Bu dönem valileri; Mehmet Ali Ayni Bey (1912-1913), Samih Rıfat Bey (1913), Cemal Azmi Bey (1913-1916)'dir (Goloğlu, 1975, s. 305). Bir başka kaynakta da Mehmet Ali Avni (Ayni) Bey (1912), Samih Rıfat Bey (1913), Cemal Azmi Bey (1913), Süleyman Necmi Bey (1915) şeklinde bir valiler sıralaması da mevcuttur (Yazıcı, 1995, s. 9).

Bu dönemin Trabzon Mebusları ise şunlar olmuştur; Merkez Trabzon Livası: Nemlizade Osman, Eyübzade İzzet, Hacısalihzade Servet, Mahmut Memduh, Ali Osman, Hafız Mehmet, Matyo Fokidis, Gümüşhane Livası: Hasan Fehmi, Mısırlızade Hayri, Rize Livası: Çürüksulu Miralay Ahmet, İbrahim Ferit (Goloğlu, 1975, s. 307).

BÖLÜM 2. EĞİTİM HAYATI

2.1 Eğitim

2.1.1 Trabzon'da Eğitim Teşkilatı

Altı asır kadar süre, üç kıtada geniş topraklar üzerinde yaşayan ve çoğu zaman dini, dili ve kültürü farklı olan cemaate herhangi bir baskı yapmadan, adil, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı bir otorite ile idare edilmesinde Türklerin yüksek idarecilik vasıflarının yanında Türk kültürünü yeni nesillere aktarıp, aşıl原因 ve sevdiren eğitim kurumlarının payı büyüktür (Aytekin, 1999, s. 461).

Sistem ve kurumlardaki yapısal değişmeler, daima siyasal gelişmelerle gerçekleşir. İkinci Meşrutiyet Dönemi çeşitli yönlerden tarihimizin önemli dönüm noktalarındandır. Siyasi, sosyal ve kültürel değişimin çöküşe rağmen gerçekleştiği bir dönem yaşanmaktadır. Eğitim ve öğretim kurumları da bu dönemin büyük değişim ve gelişimin yaşandığı kurumlar arasında bulunmaktadır. Bu dönemde eğitim felsefesi değiştirilmeye çalışılmış, örgüt yapısı yeniden düzenlenmiş ve ders programları milli bir içerik kazanmıştır.

Yeniden yapılanmada eğitim sistemi; Türk çocuğunu, milli kültürüne bağlı; terbiye, nezaket ve ahlak anlayışı bakımından aileden farklı düşünmeyen; kendi milletine karşı yabancılaşmayan; milli birlik ve beraberliğin bozulmasına müsaade etmeyen, milliyetçi ve şuurlu bir nesil yetiştirebilecek şekil kurulması ön planda tutulmuştur (Aytekin, 1999, s. 461).

Trabzon Vilayetinde, eğitim örgütünün Validen sonra gelen amiri Maarif Müdürü idi. Maarif Müdürü, merkezdeki Tedrisat-ı Aliye Dairesi tarafından atanmıştır.

Maarif Müdürüne bağlı Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi, Tedrisat-ı Taliye Encümeni ile Maarif Müfettişleri vardı.

Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi, Trabzon Vilayet-i Umumi Meclis üyelerinin kendi aralarından seçtiği üç kişi, Vilayet Sıhhiye Müfettişi, Vilayet Maarif Müfettişi, Darülmualimin Müdürü, Merkez Mekkâtib-i İptidaiye müdür ve öğretmenleri tarafından seçilen iki müdür, Maarif Nazırı tarafından seçilen bir ilköğretim müfettişinden meydana gelmişti. Tedrisat-ı Taliye Encümeni ise maarif müfettişi, iki okul müdürü, dört idadi öğretmeni ve bir idadi müdüründen meydana gelmişti.

Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi Trabzon Vilayetinde bulunan ilköğretimin tüm işlerini, Taliye Encümeni ise orta dereceli idari ve disiplin işlerini yapıyordu. Trabzon'a bağlı tüm ilçelerde ise eğitime ait işler İlçe Maarif Meclisleri tarafından atanan "Fahri Maarif Vekili" tarafından yapılıyordu. Bu vekillerin görev süresi 2-3 yıldır. Meclis tarafından tespit edilen bu süre, yine meclis tarafından azaltıp çoğaltılabiliyordu. Maarif Vekilleri, görevlerinden dolayı Trabzon Maarif Encümeni'ne karşı sorumluydu.

Fahri Maarif Vekili, ilçe dahilinde bulunan ve İlçe Maarif Meclisi tarafından belirlenen ilkokulları teftiş etmek, okul binalarını seçmek, okul açılacak köyleri belirlemek, öğretmen yardımcılarını hakkında encümene görüş bildirmek ve valilikle eğitim konularında yazışma yapmak yetkisine sahipti. Nahiye ve köylerde eğitim işleri nahiye ve köy meclislerine verilmişti. Bu itibarla bu meclisler birer Maarif Encümeni hükmündeydi. Ancak, birkaç köy veya mahalle ihtiyar meclisi bir araya gelerek ilçe Maarif Encümeninin izniyle ortak bir Maarif Encümeni kurabiliyordu (Aytekin, 1999, s. 462).

Eğitimin millileştirilmesi için gayret gösterildiği İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da bulunan okullar; İptidai, İdadi, Sultani, Mesleki ve Yabancı okullar olarak kademeleştirilmişti.

Başlangıcında genelde üç yıl süreli olan her kademedeki okul, daha sonraları altı yıl süreli olarak örgütlenmişti. 7-13 yaşları arasında kız ve erkek çocukları için öğrenim zorunluluğu vardı. Bu okullar çevre koşullarına ve imkanlarına göre; Bir sınıflı, bir öğretmenli - İki sınıflı, iki öğretmenli - Üç sınıflı, üç öğretmenli - Dört sınıflı, dört öğretmenli - Beş sınıflı, beş öğretmenli - Altı sınıflı, altı öğretmenli okullar şeklinde kurulmuştu.

Devlet prensipte, öğrenim çağında bulunan bütün çocukların okutulup yetiştirilmesini uygun gördüğünden, çocukların ilkokullara kayıt olmalarına büyük önem veriyordu. Dolayısıyla okul idarelerine, muhtarlara ve mülki amirlere birtakım görev ve sorumluluklar veriyordu.

Buna göre, köy ve mahallenin ihtiyar meclisleri, kendi bölgelerinde bulunan, 7-13 yaşlarındaki çocukların künyelerini gösterir liste hazırlayıp okul idaresine vermek zorundaydı. İlan edilen kayıt süresi içinde her ne sebeple olursa olsun kaydı yapılmayan çocuklar köylerde muhtar, diğer yerleşim birimlerinde en büyük mülki amir tarafından okula kaydettiriliyordu.

Okul idaresi kendilerine başvuran bütün çocukları din, dil, renk, cinsiyet ve benzeri farkları gözetmeksizin, dilsiz, âmâ veya bulaşıcı hastalıkları bulunanlar dışında okula kaydetmeye mecburdu.

Zorunlu öğrenim çağında bulunan her çocuğun öğrenim zorunluluğu olduğundan, çocukların okula devamları için zorlayıcı hükümler getirilmişti. Okula yarım gün gelmemek bir devamsızlık ve bir gün gelmemek iki devamsızlık sayılıyordu. Haftada iki gün devamsızlığı olan bir öğrencinin kabul edilebilecek bir mazereti bulunmaması halinde, çocuğun velisine önce "ihtar", sonra "nakdi" ceza veriliyordu. Devamsızlığın tekrarı halinde ise hapis cezası verilebiliyordu (Aytekin, 1999, s.463).

Osmanlı Devleti ilköğretime büyük önem veriyordu. Hatta bu konuda ilk defa hukuk kurallarına aykırı olarak çocuklarını okula göndermemekte ısrar eden velilere mahkeme kararı olmadan hapis cezası verilmesi sistemi getirilmişti. Ayrıca, bu kanun hükmünün tavizsiz uygulanabilmesi için de, devam takip işlerinde birinci

derecede sorumlu olan öğretmenlerle ilgili olarak "...Bu vazifeyi ifa etmeyen mekatib-i hususiye muallimlerine birinci defasında yüzelli kuruş ceza-i nakdi alınır, tekerrüründe öğretmenlikten men olunur." hükmü getirilmiştir.

Öğrencilerin, okula devamlarını sağlamak için alınan bu sert önlemler yanında, dönemin koşullarına uygun bir dizi kolaylıklar da sağlanmıştı. Birincisi, oniki yaşını doldurup da öğrenimi yeterli görülenlerden ailelerine yardım etmek zorunda olan çocuklar, Ekim-Mayıs ayları arasında her sabah iki saat, Mart ayı başından Nisan ayı sonuna kadar, akşam (son dersten sonra) iki saat okula devam edebiliyordu. İkincisi ise, çocuklarını okula göndermek isteyen, ikamet ettiği mahalle veya köyde okulun bulunmaması gibi nedenlerle evlerinde özel olarak yetiştirmek isteyen ailelerin çocukları yıl sonunda sınavlara katılabiliyordu (Aytekin, 1999, s.464).

İlkokullarda öğretim süresi 42 hafta olarak tespit edilmişti. Bu süreye, öğretim yılı içinde yapılan tatiller ve öğretim yılı sonunda son sınıf öğrencileri için yapılan mezuniyet sınav süresi de dahildi. Toplam eğitim-öğretim yapılan gün sayısı ortalama olarak 222 gündü.

Kırkiki haftalık süreye uymak koşulu ile okulların açılış ve kapanış tarihlerinin belirlenmesi Tedrisat-ı İptidaiye Meclislerine bırakılmıştı. Her vilayet ve müstakil sancaklar kendi bölgelerinde bulunan okulların açılış ve kapanış tarihlerini belirleyerek okulun açılış tarihinden önce duyuruyordu. Trabzon'da okulların açılış zamanı olarak Ekim ayının ilk haftası seçilirdi.

İlkokullarda Cuma günü dışında her gün 8'den 16'ya kadar toplam 6 saat ders yapılıyordu. Ayrıca, 12 yaşına girip de öğrenimi yeterli görülen ve mazereti okul idaresince uygun görülen öğrenciler için, günde iki saat fazladan ders işleniyordu.

Salı ve Perşembe günleri öğleden sonra ders yapılmıyordu. Bunun yerine Salı öğleden sonra hava şartlarına göre gezi, inceleme ve eğitici oyunlara; Perşembe öğleden sonra ise, tören ve konferans gibi etkinliklere ayrılmıştı (Aytekin, 1999, s.464).

Günlük zaman çizelgesi şu şekilde tespit edilmişti;

I. Ders.....	08.30 - 09.10
I. Teneffüs.....	09.10 - 09.20
II. Ders.....	09.20 - 10.05
II. Teneffüs.....	10.05 - 10.40
III. Ders.....	10.40 - 11.00

Öğle Tatili

IV. Ders.....	13.20 - 14.00
IV. Teneffüs.....	14.00 - 14.10
V. Ders.....	14.10 - 14.55
V. Teneffüs.....	14.55 - 15.10
VI. Ders.....	15.10 - 15.50

Sabahları 08.00 – 08.30 arası yoklama ve temizlik muayenesine, öğle sonu ise 15.50 – 16.00 arası atış ve talim derslerine ayrılmıştı.

İlkokullarda 42 hafta eğitim-öğretim, 10 hafta da yaz tatili yapılıyordu. Resmi tatil ise Cuma günü idi.

Ayrıca öğretim yılı içinde yapılacak tatiller şöyle belirlenmişti;

On Temmuz tatili	: İki gün (İnkılabın yıldönümü tatili)
Kandil günleri	: Bir gün
Hıdırellez tatili	: İki gün
Dini bayram tatilleri	: Toplam yedi gün
Cülus ve Velâdet-i Padişah günleri	: İki gün
Rebiülevvelin onüçüncü günü	: Bir gün

Okulların genel yönetiminden sorumlu öğretmenlere, numune okulları ile altı dershaneli okullarda “müdür”, beş, dört, üç, iki dershaneli okullarda “başmuallim”, bir dershaneli okullarda ise “başmuallim selahiyetli muallim” unvanı verilmekteydi. Müdürler, çeşitli sınıf ve şubelere toplam 12 saat ders okuturlardı. Geride kalan zamanlarda ise idari görev yaparlardı. Başmuallim ve başmuallim selahiyetli muallimler, diğer öğretmenler gibi sınıf öğretmenliği yapar ve buna ek olarak da

idari işleri yürütürlerdi. Müdür, başmuallim, başmuallim selahiyetli muallimler, idarelerinde bulunan okulun teftişi, eğitim-öğretimi, temizliği muhasebe ve demirbaş işlerinden sorumlu ve bu konularda sınırlı yetkilere sahiptirler (Aytekin, 1999, s.465).

Öğretmenler, İptidaiyye Darülmualimin mezunuydu. Bunlar maarif müdürünün teklifi ve mutasarrıfın onayıyla atanıyordu. Kendilerine verilen sınıflarda bulunan çocukların eğitim-öğretimi ile uğraşmaktaydılar.

Öğretmen yardımcıları, öğretmen sayılarının yeterli olmadığı okullarda, İptidai Meclisleri tarafından açılan sınavlarda başarı gösterenlerden, Maarif Müdürünün teklifi ve mülki idare amirinin onayı ile atanan kişilerdi. Bunlar sözleşmeli personel statüsüne tâbiydi. Sözleşme müddeti üç yıldır. Bu kişilerin üç yıllık sözleşme süresi içinde darülmualimlerde sınava girerek öğretmenlik diplomaları almaları şarttı. Sınava girmeyen ya da girip de başaramayanların İptidaiyye Meclislerince verilen “geçici muallim muavinliği ehliyetnameleri” iptal ediliyordu (Aytekin, 1999, s.466).

2.1.2 Trabzon’da Okulların Dağılımı

Trabzon ve çevresinde bulunan okulların yerleşim birimine göre dağılımı şöyleydi;

2.1.2.1 Bir Dershaneli ve Bir Öğretmenli Okullar

Trabzon Merkez Livası : Kavale, Digne, Sumarif, Tol, Düzyere, Kulus, Köçere, Zarha (2), Hoyre, Mezmazdur, Arkaçlı, Tut, Çürusun, Mecebat, Fedahur, Alanlız, Homaz, Zeliz, Aslanlivar, Sansiyor, Leyibat, Guloz, Kulanoz, Karasebli, Tilkoy, Maşar, Hacısalih, Karadere, Kamızboz, Sakarlık, Belahur, Batum, İvrit, Galata, Erkudik, Mirakoloz, Mesadarı (2), Beşdere, Fecure, Askom, Mesmur, İnali, Tadrul, Valena, Sulday, Kızara, Zanoz, Keskur, Bozlu, Yarabolu, Şahmelih, İskenderli, Ashaklı, Çarsalı, Orak, Toraklı, Ene, Azretcamii, Düzköy, Taflahacık, Örendicik, Çevriz, Çandar, Akbenyuma, Darı, Burhaniye, Ata, Burken, Pozat, Ahmetler, Abdal, Perşembe, Çandar, Bozkaya, Edincik, Taray.

Gümüşhane Livası : Şiran, Söğüt, Uluşiran, Kurzak, Seyidbaba, Kuştura, Seferlik, Koçuz, Sumarna, Çarsane, Belakya, Zigane.

Lazistan Livası : Sirkoloz, Masvarı (2), Arkutebil, Hopa, Arhavi, Vipe, Apilya, Ortaköy, Sirde, Takvibet, Perunit.

Bu okullarda okutulan müfredat ise şöyle düzenlenmişti;

Dersin adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf
Alfabe ve Ecza-i Şerife	3	3	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve Malumat Diniye	5	5	5	5	5	5
Musahabat-ı Ahlakiye	Kıraat dersleri arasında işlenecek					
Kıraat (İmlâ, ezber, yazı)	3	3	3	3	3	3
Sarf	Kıraat dersleri arasında işlenecek					
Tahrir	-	-	1	1	1	1
Tarih	-	-	1	1	1	1
Coğrafya	-	-	-	-	1	1
Hesap ve Handese	3	3	2	2	2	2
Eşya dersleri ve ziraat	2	2	2	2	2	2
El İşleri	Ders ev ödevi şeklinde işlenecek					

2.1.2.2 İki Dershaneli ve İki Öğretmenli Okullar

Trabzon Merkez Livası : Trabzon, Yomra, Yenik, Bayka, Hunoz, Vakfikebir, Etrebul, Dikmeç, Çilekli, Uluca, Akçakilise, Azdekcami, Akkilise, İvrat, Karahan, Pelidözü, Kuşluak.

Gümüşhane Livası : Yağlıdere, Eskilus, Baldak, Astavros, Karıl, Bizmut, Sekizdayılı, Karacadur, Seferlik, Haşlıya.

Lazistan Livası : Atne, Gare, Çebnam, Hamidiye, Erçe, Kalehan, Mezmuk, Cennet, Hancura, Badere, Arhavi, Hopa.

Bu okulların müfredat programı ise şöyle düzenlenmişti;

Dersin adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf
Alfabe ve Ecza-i Şerife	3	3	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve Malumat Diniye	3	3	5	5	5	5
Musahabat-ı Ahlakiye	3	3	Kıraat dersleri arasında			
Kıraat (alfabeden sonra)	3	3	3	3	3	3
Ezber	1	1	Kıraat dersleri arasında			
İmlâ	1	1	Kıraat dersleri arasında			
Yazı	1	1	Kıraat dersleri arasında			
Sarf	-	-	1	1	1	1
Tahrir	-	1	1	1	1	1
Tarih	-	1	1	1	1	1
Coğrafya	-	1	1	1	1	1
Hesap ve Handese	2	3	2	2	2	2
Eşya dersleri ve ziraat	4	4	3	3	3	3
Resim	2	2	Ev ödevi olarak verilir			
El İşleri			Ev ödevi olarak verilir			

2.1.2.3 Üç Dershaneli ve Üç Öğretmenli Okullar

Trabzon Merkez Livası : Trabzon (4), Sürmene, Of, Araklı, Şarlı, Görele, Giresun, Bolaman.

Gümüşhane Livası : Şiran, Yenuze, Çayıra.

Lazistan Livası : Rize (2).

Bu okullarda okutulan dersler şöyle belirlenmişti;

Dersin adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf
Alfabe ve Ecza-i Şerife	3	3	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve Malumat Diniye	1	1	3	3	3	3
Musahabat-ı Ahlakiye	3	3	2	2	2	2
Kıraat (alfabeden sonra)	4	4	2	2	2	2
İmla			Tahrir dersleri arasında işlenecek			

Ezber	1	1	Kıraat derslerinde işlenecek			
Sarf ve Nahiv	-	-	2	2	2	2
Tahrir	-	-	2	2	2	2
Tarih	-	1	1	1	1	1
Coğrafya	-	1	1	1	1	1
Hesap ve Handese	3	3	2	2	2	2
Eşya dersleri ve ziraat	4	4	4	4	4	4
El İşleri			Ev ödevi şeklinde işlenecek			

2.1.2.4 Dört Dershaneli ve Dört Öğretmenli Okullar

Trabzon Merkez Livası : Vakfikebir.

Gümüşhane Livası : Uluköy, Harıtkibir.

Lazistan Livası : Rize.

2.1.2.5 Beş Dershaneli ve Beş Öğretmenli Okullar

Bu vilayette beş dershaneli mektep yoktu.

2.1.2.6 Altı Dershaneli ve Altı Öğretmenli Okullar

Trabzon Merkez Livası : Trabzon, Maçka, Vakfikebir, Tirebolu, Giresun, Kuçkalı, Ordu, Hapsanmaz.

Gümüşhane Livası : Gümüşhane.

Lazistan Livası : Bu livada altı dershaneli mektep yoktu.

Bu okulun müfredat programı şöyle belirlenmişti;

Dersin adı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf
Alfabe ve Ecza-i Şerife	6	-	-	-	-	-

Kur'an-ı Kerim ve Malumat Diniye	1	4	4	4	3	3
Musahabat-ı Ahlakiye	3	2	2	1	1	1
Kıraat	3	3	2	2	2	2
İmla	-	1	1	1	1	1
Ezber	1	1	1	1	1	1
Yazı (sülüs, rika)	-	-	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	-	2	2	1	1	1
Tahrir	-	1	1	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	2	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Handese	-	-	1	1	1	1
Eşya dersleri	4	2	2	2	2	2
Ziraat	2	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	2	2
Gınâ (musiki ağırlıklı)	1	1	1	1	1	1
Bedeniye, sıhhiye, talim, nişan	2	2	2	2	2	2
Toplam	30	30	30	30	30	30

2.1.3 Eğitim İstatistiği (Okul Olarak)

Liva	1dersh.	2dersh.	3dersh.	4dersh.	5dersh.	6dershaneli	Toplam
Trabzon	79	17	11	1	-	8	116
Gümüşhane	12	10	3	2	-	1	28
Lazistan	12	12	2	1	-	-	27
Toplam	103	39	16	4	-	9	171

Talebe sayısı	: 9.860
Bir muallime düşen talebe sayısı	: 31
Muallim sayısı	: 321
Kaza, nahiye ve köy sayısı	: 1.832
Mektep sayısı	: 203

Okullaşma oranı (binde) : 92

Trabzon'da bu okulların dışında ayrıca yabancı ve azınlık ilkokulları vardı. İlkokulların bir kısmı müstakil, bir kısmı da ortaokullarla birlikte öğretim yapıyorlardı (Aytekin, 1999, s.470).

2.1.4 İdadiler

İdadiler, Osmanlı eğitim sisteminin ikinci kademesini oluşturan eğitim kurumları idi. Bu okullar Osmanlı eğitim sistemine Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile girmişti.

“Hazırlama yeri”, “hazırlamaya mahsus yer” olarak kullanılan bu eğitim kurumu, yaşları 10-15 arası olan ilkokul mezunu çocuklarla, yaşları 13-18 arasında bulunan rüştiye mezunu çocukların eğitimini kapsıyordu.

Bu okullar çok amaçlı olarak kurulduğundan, farklı yapılar da teşkilatlanmıştı. Bu yapılanma; Vilayet ve Müstakil Sancak İdadileri, Liva İdadileri (Kaza İdadileri), İstanbul İdadileri, Meslek İdadileri şeklindeydi.

Kaza idadileri genelde mesleğe yönelikti. Çok amaçlıydı ve programları çevreye yönelik olarak düzenlenmişti.

Biri Ordu'da, diğerleri Rize ve Giresun'da olmak üzere üç idadi bulunuyordu. 1913 tarihi itibarıyla bu idadilerde 346 öğrenci, 10 idare heyeti üyesi, 23 öğretmen ve 6 hizmetli ile eğitim ve öğretimini sürdürüyordu.

Bu eğitim kurumlarında okutulan Din Bilgisi, Osmanlıca, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Kimya, Tabiiye, Resim, Yazı ve El İşleri gibi genel kültür derslerinin yanında mesleğe yönelik derslerde veriliyordu.

2.1.5 Sultaniler

Sultaniler 7-20 yaşları arasında bulunan çocuklara genel akademik bilgi vermek amacıyla kurulmuştu. Bu okullar tam dereceli sultaniler, yedi senelik sultaniler ve inas sultanileri şeklinde de örgütlenmişti.

Trabzon Sultanisi'nin eğitim seviyesi ilkokulların eğitim seviyesine göre iyi durumdaydı. 1915 tarihi itibarıyla 338 öğrenciye, 14 idari heyeti elemanına ve 22 öğretmene sahipti. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu üniversite mezunuydu. Ayrıca okul sağlam temellere dayanan eski bir geçmişe sahipti.

Trabzon'da yedi yıllık bir sultani okulu bulunuyordu.

Okul gelişmiş bir durumdaydı ve ders programı aşağıdaki gibiydi;

	<u>VI</u>	<u>VII</u>	<u>VIII</u>	<u>IX</u>	<u>X</u>		<u>XI</u>		<u>XII</u>	
					<u>Ed. Fen</u>	<u>Ed. Fen</u>	<u>Ed. Fen</u>	<u>Ed. Fen</u>	<u>Ed. Fen</u>	<u>Ed. Fen</u>
Ulum-i diniye	2	1	1	-	2	2	2	2	1	1
Siret-i nebeviye	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Lisan-ı Osmani	5	5	4	3	-	-	-	-	-	-
Tarih	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Maslumat-ı tabilye ve sıhhiye	2	2	-	1	-	-	-	-	-	-
Fizik	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-
Kimya	-	-	1	1	2	2	2	2	2	-
Hesap ve Cebir	3	2	2	2	3	2	2	1	2	-
Usul-i defter	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Resim hattı ve Hendese	1	3	3	3	-	-	-	-	-	-
Arabi	5	5	5	4	-	4	-	4	-	4
Farisi	-	-	1	1	-	1	-	1	-	2
Lisan-ı ecnebi	5	5	4	4	5	5	5	5	4	4
Resim	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
Terbiye-i bedeniye	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Gına (musiki)	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-

Hayvanat	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Nebatat	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
İlm-i arz	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Hıfzısıhha	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Hikmet-i tabiiye	-	-	-	-	2	2	2	2	2	-
Müsellat-ı müsteviye	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-
Hendese	-	-	-	-	3	1	2	-	-	-
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Mihanik	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Mantık ve felsefe	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2
Tatbikat-ı fenniye	-	-	-	-	2	1	2	1	2	1

2.1.6 Darülmuallimin

İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde, 1905-1906 yılları itibarıyla, İmparatorlukta 33 adet öğretmen okulu vardı. Bu okullardan biri de Trabzon'da bulunuyordu. Trabzon'un öğretmen ihtiyacı bu okuldan yetişen öğretmenlerle karşılanmaya çalışılıyordu. Okula öğrenciler sınavla alınıyordu. Okulun her türlü giderleri Vilayet Özel İdarelerince karşılanıyordu.

Trabzon Darülmuallimin-i ilkokul öğretmeni yetiştirmeye yönelikti. 1898 yılında yedi öğrenciyle öğretime başlamıştı. 1915 yılında öğretmen ihtiyacını geniş oranda kendi imkanlarıyla sağlayabilen vilayetlerimizden birisi durumuna gelmişti.

Programda Türkçe dersine büyük önem veriliyordu. Birçok öğretmen okulları programlarının aksine azınlıkların dillerinin bu okulda okutulmasına izin verilmiyordu.

2.1.7 Askeri Rüştüye

Trabzon Askeri Rüştüyesi 1897 yılında açıldı. 1899 tarihinde öğrenci sayısı 297'ye ulaştı. Bu okul orduya çok sayıda Trabzonlu subay yetiştirmişti. Okulun ve öğrencilerin masraflarının karşılanmasında halkın büyük katkıları vardı.

2.1.8 Sanat Yurdu

İl özel idaresine verilen ödenek ve halkın desteği ile meslek elemanı yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. Meslek erkek ve kız öğrencilere yönelik olarak teşkilatlanmıştı. Dersler “ilim” ve “sanat” adı altında iki ana grup halinde işleniyordu. Erkekler için belirlenen sanat dalı demircilik, kuyumculuk ve marangozluk olarak belirlenmişti.

Sanat yurdunda 85 kız öğrenci vardı. Bu bölüm Trabzon Kız Rüştüyesi'nin kapatılmasıyla kurulmuştu. Ders programları dikiş, el örgüsü, nakış, kasnak, resim ve çiçekçilik gibi konuları kapsıyordu (Tuğlacı, 1985, s. 291).

2.1.9 Darül-Eytam

Savaşların çıkardığı sefalet ve istilaya maruz kalan yerlerde ölenlerin yetim ve yoksul kalan çocuklarını korumak amacıyla oluşturulan bir kurumdu. Bu çocukların barındırılmasına, okuma-yazma öğretilmesine, sanat ve meslek sahibi olmalarına gayret edilirdi.

Bu tamamen bir “Hemşehrilik” çerçevesinde ele alınmıştı. Çocukların okula kabulünde Osmanlı cemaatleri arasında hiçbir farklılık gözetilmiyordu. Darü'l Eytam binası öğrenci yurdu olarak kullanılıyordu.

İhtiyaçları burada karşılanan öğrenciler öğrenimlerini diğer okullarda sürdürüyorlardı. Bu okullar daha sonraki yıllarda öksüzler yurduna dönüştürüldü (Engin, 1977, s. 1548).

2.1.10 Azınlık Okulları

Azınlık okulları Osmanlı Devleti'ne aitti. Bu eğitim kurumlarından her Osmanlı yurttaşı gibi Ermeni, Rum ve benzeri Osmanlı vatandaşları da eşit olarak yararlanabilme hakkına sahipti. Osmanlı hükümetleri tarafından çıkarılan tüzük ve yönetmenliklerle yönetilen, devlet imkanlarından yararlandırılan ve yönetilen bu

eğitim kurumlarını sistemin dışında ayrı bir Ermeni, Rum ve benzeri cemaat okulları olarak vasıflandırmanın doğru olduğuna inanmıyoruz.

Ancak, genel kurala uyarak bu okulların Trabzon'daki dağılımını şöyle sıralamak mümkündür;

Makitarist Rüştiyesi (Ermeni Katolik)	72 öğrenci var
Lisan Okulu (Ermeni)	17 öğrenci var
Erkek Ortodoks Rüştiyesi (Rum)	181 öğrenci var
Kız Ortodoks Rüştiyesi (Kız)	85 öğrenci var
Akçaabat Ortodoks Rüştiyesi (Rum)	192 öğrenci var

Bu azınlık okulları Türk orduları gibi Osmanlı Devleti'nin denetim ve gözetimi altında faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

2.1.11 Yabancı Okulları

Trabzon Vilayetinde diğer birçok vilayetlere oranla yabancı okul sayısı çok azdı. Sadece iki ülkenin bu ilde okulu vardı. Bu iki ülkeden birisi Fransa, diğerisi ise İran'dı. Amerika ise bu ilde okul açma yerine, öğrencilerin Merzifon Amerikan Koleji'ne devam etmelerini teşvik edici tedbirler almıştı (Haydaroğlu, 1990, s. 137).

Fransız okulları, dini kuruluşlarca açılıp işletiliyordu. Bu nedenle de dini örgütlere göre adlar veriliyordu. Bu okullar Osmanlı topraklarında Cizvit okulları, Kapuçin okulları, Dominiken okulları, Fransızken okulları, Hıristiyan Frerler okulları, Fransızken Hemşire okulları ve Soeur Saint Vincent de Paul ou de la Charite okulları adlarıyla faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Ayrıca yayın eğitim yapan "Azlians Françoise" örgütü de Fransızca'yı yaygınlaştırmayı amaçlıyordu. Fransızların Trabzon merkezinde Sen Greguvar adı verilen rüştiye düzeyinde 112 öğrencinin devam ettiği bir okulları vardı.

Trabzon, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyısındaki en önemli limanıydı. Trabzon'un ticari önemi, güney bölge mallarının Karadeniz kıyılarına ve

İstanbul'a ulaştırılmasının yanı sıra, İran transit ticaretinin merkezi olmasından da kaynaklanmaktaydı. Ticari alana eleman yetiştirmek amacıyla vatandaşın da katkılarıyla Trabzon merkezinde "Mirza Muhammed Rüştîye" adıyla İran Devleti'ne ait bir okul kuruldu. Her yıl bu okula ortalama 50 öğrenci alınıyordu (Ertuğrul, 1998, s. 200-201).

Trabzon Vilayetinde eğitim kurumlarının gelişmesi daima normal ve dengeli bir şekilde cereyan etmiştir. Bu yapıya paralel olarak okullaşma oranı da ortalama %11 dolaylarında olmuştur. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde okullaşma oranı %17 idi. Trabzon genel sıralamada baştan onsekizinci sırada bulunuyordu.

Trabzon'da sultani ve idadilerin eğitim durumları ilkokullara göre daha iyi düzeydeydi. Trabzon Sultanisi döneminin en iyi okullardan biriydi. Tüm rüştîyeler ise hükümet kararnamesi ile idadilere dönüştürüldüğünden bu okullar geçiş dönemini yaşıyordu. Köy sayılarındaki hızlı artış ilkokulların gelişmesine olumsuz yönde tesir ediyordu. İlkokullar adeta "gezici okullar" vasfını taşıyordu (Aytekin, 1999, s. 474).

Trabzon'da Müslümanların yanı sıra Rum Ortodoks, Ermeni ve Katolik nüfus bulunmasına rağmen yabancı okul sayısı diğer Osmanlı vilayetlerine göre oldukça azdı. Bu okulların azlığı milli değerlerin korunması bakımından Trabzon halkı için büyük bir şanstı.

Trabzon Sanat Yurdu, halka hizmetiçi kurslarla demircilik, marangozluk, mum yapıcılığı ve kuyumculuk gibi meslek dallarında eleman yetiştiriyordu. Bu yurt çok sayıda Trabzonlunun meslek edinmesinde katkı sağladı (Aytekin, 1999, s. 474).

BÖLÜM 3. KÜLTÜR HAYATI

3.1 Matbaalar ve Neşriyatları

Vilayet matbaalarının kuruluşu batılılaşma hareketlerinin içinde telakki edilmekte; devlete yeni bir yapı kazandırma gayretleri içerisinde Trabzon'da da 1865'de Vilayet Matbaası açılmıştır.

Vali, naip, istinaf mahkemesi hukuk reisi, defterdar ve vilayet mektupçuları idaresinde çalışıyorlardı. Trabzon Vilayet Matbaası Trabzon isimli bir gazete (13 Nisan 1869) ve Vilayet Salnamelerini (22 adet) çıkardı. 5 Nisan 1916'ya kadar faaliyet gösterdi. 1881-1882'lerde Mücellit İsmail Hakkı Meydan Mevkii'nde Türkçe, Rumca ve Ermenice baskı yapan İsmail Hakkı Matbaası'nı kurdu. 1887'de Semerciler Çarşısı'nda Serasi Dimitraki isimli bir Rum tarafından Türkçe, Rumca, Fransızca baskı yapan bir matbaa (Serasi) kuruldu. Bu arada Mihailidi Matbaası da faaliyete geçti. İkinci Meşrutiyetin ilanından önce Uzun Sokak'ta Üç Numaralı Matbaa adıyla bir matbaanın mevcudiyetini de bastığı bir kitaptan anlıyoruz.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı birçok şehirde olduğu gibi, Trabzon'da da matbuat ve neşriyat hayatının çok hareketli bir safhaya girmesi neticesini vermişti. Daha önce kurulmuş olanlardan Serasi ve Mihailidi Matbaalarının bu safhada en azından birçok kitap ve gazete ile mecmuanın neşrine zemin teşkil ettikleri anlaşılıyor. Bu devirde kurulanlar Ş. Mirkoviç Matbaası, Meşveret Matbaası, Üskünar Matbaası, İkbâl Matbaası diğer mühim matbaalardır. Bu dönemdeki matbaaların önemli faaliyet ve yayınlarına da bakacak olursak;

3.1.1 Trabzon'da Türk Matbaaları ve Yayınları

3.1.1.1 Trabzon Vilayet Matbaası (1865)

Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz'in en önemli yenileşme hamlelerinden biri de, İmparatorluğun önemli illerinde matbaalar kurularak gazeteler çıkartılması ve bu matbaalarda Vilayet Salnamelerinin bastırılmasını başlatmış olmasıdır.

Vilayetlerdeki bu yenileşme hamlesinin ilk olumlu adımı, 1865 yılında Trabzon'da, 1866 yılında da Erzurum'da ilk etapta, resmi vilayet matbaaları kurularak atılmıştır. Bunun gibi Anadolu'da ilk matbaa kuran ve ilk gazete çıkaran illerden biri de Kastamonu'dur.

Trabzon'da yenileşme ve şuurlaşma hamlesinin güzel bir örneği olarak kurulan matbaa, "Hükümet Konağı Karşısında Mahall-i Mahsusudur" adresi ile Orta Hisar semtinde hizmete girmiştir.

Trabzon'da Osmanlı döneminin sonlarında oldukça canlı bir basın ve yayın hayatının ortaya çıktığı görülür. Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında batılılaşma hareketleri içinde sayılabilecek gelişmelerden biri de vilayet matbaalarının kurulması olmuştur. Devlete yeni bir yapı kazandırarak başarılmak istenen varolma mücadelesinin vasıtalarından biri olan matbaaların kurulması, Aydın, Beyrut ve Halep gibi şehirler hariç, basın ve yayın hayatının sürükleyici ve gelişmeye zorlayıcı bir etkenidir. 1864'de çıkartılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'na göre kurulan vilayet matbaalarından beklenen şey; çıkarılacak kanunların, nizamnamelerin ve diğer mevzuatın bir an önce tebaaya ulaştırılması ve bu şekilde meselelerin süratle halledilmesiydi. Kısaca Ziya Paşa'ya; "Evrak ile ilan olunur cümle nizam / Elfaz ile terfih-i raiyyet yeni çıktı" dedirten yeni bir vaka ortaya çıkmıştı (Birinci, 1989, s. 173-174).

Kurulan vilayet matbaaları, silsile-i meratibte Vali, Naib ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Reisi ile Defterdardan sonra dördüncü sırada yer alan, vilayet mektupçularının idaresi altında bulunuyordu (Birinci, 1989, s. 174).

İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar, Vilayet Salnamesi ve Trabzon Gazetesi'nin basıldığı Vilayet Matbaası, bu devrede daha iyi çalışabilir hale getirilmesi arzu edilmiş ve bu arada matbaanın ve gazetenin durumu hakkında Dahiliye Nezareti'ne şu bilgiler gönderilmiştir; "Trabzon Vilayeti'nde meclis-i idare mazbatasında kâmilen köhneleşmiş olan matbaa makine ve edevâtının tecdidi 1500 liraya muhtaç ve karyelere gazete tevzî el-yevm kura ahâlisi üzerinde gazete bedelâtından nüterâkim 3000 lira Matlubu olduğu gibi me-mûrînden dahi gazete bedeli istifasında müşkülât çekmekte olduğundan ve efrâdın menâfiine dair yazılan ilanât-ı resmiyye eshabı tarafından hangi matbaa ehven ise o gazete idaresine verilmekte bulunduğundan gazetenin devam-ı intişarı için her karyeye bedel-i muharreriyle gazete verilmesi ve beşyüz kuruştan ziyade maaş me'murînin aboneye tabi tutulması ve ilânât-ı resmiyyenin Vilayet Gazetesine hasredilmesi icâb eyleyeceği bildirilmiştir." (Birinci, 1989, s. 174).

Trabzon Vilayet Matbaası, uzun müddet tek matbaa olarak hizmet vermiş, burada, öncelikle Valiliğin evrakı, Vilayet Salnameleri, Vilayet Gazetesi, sonra da kitap, risale, mecmualar basılmıştır. Trabzon Vilayet Matbaası, 1865'den, Rus işgaline kadar (18 Nisan 1916) Türk yönetiminde faaliyet göstermiştir.

Trabzon Gazetesi hükümete ait olan resmi matbaada basılırdı. Ruslar'ın işgal zamanlarında denizden ve karadan bu matbaaları kaçırmak mümkün olmadığından düşman eline düşmüşlerdir (Tarakçıoğlu, 1986, s. 37).

Trabzon'un Kurtuluşu'ndan sonra (24 Şubat 1918) tahrip edilen, yağmalanan ve harabeye dönen şehirde Vilayet Matbaası hizmete sokulamamış, çok daha hayati meşguliyetler içinde matbaanın varlığı unutulmuş ve matbaa makinelerinin ne olduğuna dair de bir bilgi tespit edilememiştir.

Trabzon Vilayet Matbaası'nın 1865 yılında kurulmasından dört yıl sonra aynı matbaada haftalık Trabzon Gazetesi'nin yanı sıra ilk Vilayet Salnamesi de 1869 yılında yayımlanmıştır.

Trabzon Vilayet Matbaası'nda basıldığı tespit edilebilen süreli yayınlar ve kitaplar şunlardır;

Süreli yayınlar;

- Trabzon Vilayet Gazetesi.....: 1869/1916
- Salnameler; resmi salnamelerin üçüncü gurubunu teşkil eden vilayet salnamelerinin ilki Trabzon'da yayımlanmıştır. "Salname-i Vilayet-i Trabzon" adı ile 22 salname yayımlanmış olup, tarihleri ve sayfaları şöyledir;

1. 1286 (M.1869)- 112 sayfa	12.1298 (M. 1880)- 202 sayfa
2. 1287 (M.1870)- 168 sayfa	13.1405 (M. 1887)- 344 sayfa
3. 1288 (M.1871)- 186 sayfa	14.1309 (M. 1891)- 298 sayfa
4. 1289 (M. 1872)- 186 sayfa	15.1311 (M. 1893)- 338 sayfa
5. 1290 (M. 1873)- 138 sayfa	16.1313 (M. 1895)- 308 sayfa
6. 1291 (M. 1874)- 132 sayfa	17.1316 (M. 1898)- 342 sayfa
7. 1292 (M. 1875)- 180 sayfa	18.1318 (M. 1900)- 246 sayfa
8. 1293 (M. 1876)- 312 sayfa	19.1319 (M. 1901)- 262 sayfa
9. 1294 (M. 1877)- 280 sayfa	20.1320 (M. 1902)- 366 sayfa
10.1295 (M. 1878)- 176 sayfa	21.1321 (M. 1903)- 507 sayfa
11.1296 (M. 1879)- 196 sayfa	22.1322 (M. 1904)- 462 sayfa

Kitaplar; Trabzon Vilayet Matbaasında "Matbaa-i Vilayet-i Trabzon" adı altında basılan yayımların dökümünü bulmak mümkün olamamıştır. Yokluklar içerisinde tespit edilebilen yayınlar şunlardır;

- Dîvân ve Münşeât-ı Hilmî; Mehmed Emîn Hilmî, Vilayet Matbaası, Trabzon 1293, 288+7 s. (160. sayfadan sonra münşeâttir.)
- Şevket-nâme-i Osmânî; Şakir Şevket (Trabzonlu tarihçi), Vilayet Matbaası, Trabzon 1293, 8 s.. İkinci baskı; Şakir Şevket, Trabzon tarihi, Umran Matbaası, İstanbul 1294, s. 279-305.
- Nev-bâbe (şiir); Hafız Zühdi (Trabzonlu Hafız Tayyib Efendi-zade), Vilayet Matbaası, Trabzon 1293, 37 s.
- Mir'atü'l-Mülk; Hafız Zühdi (Trabzonlu Hafız Tayyib Efendi-zade), Vilayet Matbaası, Trabzon 1294, 12 s.

- Âsâr-ı Hâme-i Sırrî Paşa; Sırrî Paşa (Trabzon Valisi), Vilayet Matbaası, Trabzon 1301, 136 s.
- Nevâdir-i Nefîse; İbrahim Cûdî (Trabzonlu, Trabzon Sultanisi Arabi Muallimi, daha sonra Trabzon Müftüsü), Vilayet Matbaası, Trabzon 1309, 32 s.
- Küçük İnşâ; Hüsnî (Trabzon'da Düyûn-i Umumiyye Başkâtibi), Vilayet Matbaası, Trabzon 1312, Taşbaskı, Kütüphane-i Hamdi
- Müsaâde Ediniz Madam; Eugène Labiche'den; M. Celâleddîn (Hacı Ali Hafız-zade), Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon 1314-1316, 55 s.
- Leylî Mekteb-i İdâdî-i Mülki'nin İdâre-i Dâhilîyyesine ve Tedrîsatına Dâir Ta'limâtın Hulâsasıdır; Vilayet Matbaası, Trabzon 1315, 18 s.

3.1.1.2 Mücellid İsmail Efendi Matbaası (1881)

1865 yılında kurulan Vilayet Matbaası, bir müddet şehrin tek matbaası olarak çalışmış, ancak 1882 yılında Sofuoğlu Mücellid İsmail Hakkı Efendi tarafından, Meydan-ı Şarkî'de (şimdiki Atatürk/Belediye Meydanında) Türkçe, Rumca, Ermenice baskı yapabilen ikinci bir Türk matbaası kurulmuştur.

Salnameler İsmail Hakkı Efendi Matbaası'ndan söz eder (Birinci, 1989, s. 175). Bu matbaa hakkında fazla bilgi yoktur. Bu matbaada basılmış ancak bir eser tespit edilmiştir (Albayrak, 1994, s. 292).

- Mürşidü'l Mübtedî; Esirüddin el-Ehberi'den Mehmed Zühdi (Hafız Tayyib Efendizade), Mücellid İsmail Hakkı Matbaası, Trabzon 1300, 53 s.. Kitap İstanbul'da da iki defa (1311-1320) basıldı. İsmail Hakkı Efendi Trabzon'da 90 yaşlarında iken 1333/1918 yılında ölmüştür.

3.1.1.3 İkbâl Matbaası (1901)

1901 yılında Eyyûb-zade Osman Nuri tarafından kurulmuş, Orta Hisar'da Valilik eski konağı karşısında Dabakhane Köprüsü ayağında köşe başındaki binada hizmete başlamıştı (Birinci, 1989, s. 175). Kitap, gazete, dergi ve evrak basılan matbaa, Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal sebebiyle kapanmıştır (Güzel Trabzon Gazetesi, 19 Ağustos 1922).

1909 yılında çıkmaya başlayan İkbâl Gazetesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında da bu matbaada basılmış. Trabzon'un önde gelen matbaalarından biri olan İkbâl'de, daha başka bir çok yayın basılmış; matbaaya 1935'de, isim değişikliği yaparak Olcay isminin verilmesi üzerine, aynı adla çıkan gazetede, Olcay Gazetesi olmuştur.

İkbâl Matbaası'nda basılan süreli yayınlar ve kitaplardan tespit edilenler şunlardır;

Süreli yayınlar;

- Feyz Gazetesi (1908)
- İkbâl Gazetesi (1909)
- Envâr-ı Vicdân Mecmuası (1909)
- Hekim Gazetesi (1910).

Kitaplar;

- Hürriyet ve İ'tilaf Fırkasının Programı; İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 39 s.
- Müslümanlara Öğüt; Ahmed Besim (Atalay), İkbâl Matbaası, Trabzon 1328-1330, 184 s.
- Rumeli Destan-ı Harb; İbrahim Alaettin (Gövse), İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 11 s.
- Devlet-ı Âliye-İtalya Muharebe yahûd General Kanova'nın Nedâmeti; Abdurrahman Ali (Yeniçeri-zade), İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 79+1 s.
- Jan-Mari; Andre Theuriet'den İbrahim Alaettin (Gövsa), İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 48 s.
- İttihâdın İçyüzü; Ali Necati (Derviş Kaptan-zade), İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 136 s.
- Endülüs'de Bir Parisli; Paul de Kock'dan M.R., İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 100 s.
- Fındık Ziraatı; Kazım Bayramoğlu-Ragıp Ziya (Mağden), İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, 300+4 s. (Trabzon İdare-i Hususiye Asar-ı Ziraiye Külliyyatından : 2)
- Bir Türk Kızında Vatan Duygusu; Ahmed Besim (Atalay), İkbâl Matbaası, Trabzon 1329, 18+1 s.

- Gülyabâniler, Periler, Cadılar, Çeviren, Midhat Rebiî, İkbâl Matbaası, Trabzon 1329, 15 s.. Neşreden, Eyüb-zade O. Nuri
- Güft ü Gû; İbrahim Alaettin (Gövsa), İkbâl Matbaası, Trabzon 1329, 237 s.
- Vatan Hediyesi; Mehmed Zühdi (Hafız Tayyib Efendi-zade), İkbâl Matbaası, Trabzon 1329, 176 s.
- Son Safhâ; Son Endülüs Şehzadesi Chatea Ubriand'dan Kadri Mes'ud, İkbâl Matbaası, Trabzon 1329, 64 s.
- Hindin Moğol Hükümdarları ve Nadir Şah; James Friz'den Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), İkbâl Matbaası, Trabzon 1330, 86 s.
- Yolculukta; İhsan (Hamamî-zade), İkbâl Matbaası, Trabzon 1331, 47 s.

3.1.1.4 Meşveret Matbaası (1907)

Matbaa'nın ne zaman kurulduğunu kesin olarak bilinmemektedir. Meşveret Gazetesi'nden önce mi veya sonra mı kurulduğu konusunda da bir kayda rastlanamamıştır. Ancak Meşveret Gazetesi 1324 (1907) yılında çıkmış olması göz önünde bulundurularak, bu tarihlerde kurulabileceğini kabul ediyoruz (Tarakçıoğlu, 1986, s. 37).

Meşveret Matbaası'nı kuran, aynı zamanda Meşveret Gazetesi'nin de sahibi olan Naci Bey idi. Daha çok Meşveretçi Naci diye anılırdı.

Meşveret Matbaası'nda basılan süreli yayınlar ve kitaplar şunlardır;

Süreli yayınlar;

- Trabzon'da Meşveret Gazetesi (1907)
- Kehkeşan Mecmuası (1909)

Kitaplar;

- Sabâhü'l Hayr; Kadınlarımızın Vatana Muhabbet Nişanesi, Meşveret Matbaası, 1324(?), 48 s.
- Trabzon Kahramanı Şehîd-i Muhterem İlyas Bey; Meşveret Matbaası, Trabzon 1325, 15 s.

- Tarih; Namık Necib, Meşveret Matbaası, Trabzon 1326, 22 s.
- Mir'at-ı Meşrutıyyet; Mehmed İzzet Efendi (Akçaabat Müftüsü), Meşveret Matbaası, Trabzon 1326, 28 s.
- İmlâ ve Kırâat; İbrahim Cûdi, Meşveret Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- El-Melikü'n-Nasr Sultan Selahaddin Eyyübî; Necib el-Haddâd'dan M. Said, Meşveret Matbaası, Trabzon 1327, 73 s.
- Askeri Konferans; Naşiri : Üçüncü Ordu Müfettiş-i Umumiliğinde Katip Abdurrahman Hakkı; Meşveret Matbaası, Trabzon 1328, 71 s.
- Zehrâbe-i Kin; Nazmi Fuad (Moralı-zade), Meşveret Matbaası, Trabzon 1328, 121+1 s.
- Balkan Harbinde Seksenyedinci Alay; F.N., Meşveret Matbaası, Trabzon 1331, 201 s.

3.1.1.5 Diğer Matbaalar

Trabzon'da taradığımız dönemde başka matbaaların olup olmadığı tespit edilememiştir.

Trabzon'da basıldıkları belirlendiği halde, hangi matbaada basıldığı bilinmeyen bazı eserlerinin isimleri şöyledir (Albayrak, 1994, s. 301);

- Gavo Mınar ve Şürekâsı; Çeviren, Ali, Trabzon 1307, 68 s.
- Tecvîd Dersleri; Hafız Mes'ûd (Trabzon Sultanisi Ulum-ı Diniyye Muallimi), Kütüb-hane-i Hamdi

3.1.2 Trabzon'da Azınlık Matbaaları ve Yayınları

3.1.2.1 Serasi Matbaası (1888)

1888 yılında Meydan-ı Şarkı'de Serasi Dimitraki isimli bir Rum tarafından kurulmuştur. Türkçe, Rumca, Fransızca baskı yapabilen bir matbaa idi (Birinci, 1989, s.175). Serasi Matbaası ismi salnamelerde kayıtlıdır.

Serasi Matbaası'nda basıldığını bildiğimiz süreli yayınlar ve kitaplar şunlardır;

Süreli yayınlar;

- Feyz Gazetesi (1908), Türkçe
- Bahr-i Siyah Gazetesi (1908), Türkçe-Rumca
- Phoros Tis Anatólis Gazetesi (1908), Rumca
- Haber Anası Gazetesi (1909), Türkçe
- Kharisskh (?) (1909), Ermenice
- Bahr-i Siyah Gazetesi (1909), Türkçe
- Haber Anası Gazetesi (1909), Türkçe
- Hekim Gazetesi (1910), Türkçe
- Tanık Gazetesi (1910), Türkçe
- Pejichg Mecmuası (1911), Ermenice
- Selamet Gazetesi (1918), Türkçe

Kitaplar;

- İlm-i Kelâm'dan Akaid-i Adudiyye Şerh-i Celâl Tercümesi; Kadı Adudiddîn el-icî'den tercüman eden : Serbest-zade Ahmed Hamdî, Serâsî Matbaası, Trabzon 1310, 550 s.
- Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî; İbrahim Cudi, Serâsî Matbaası, Trabzon 1312, Kütüb-hane-i Hamdi, 3. Baskı, Necm-i İstiklâl, İstanbul 1327, 48 s.
- Usûl-i İbtidâi yâhud Muallimlere Reh-nümâ; Abdullah Vehbî, Serâsî Matbaası, Trabzon 1315, 31 s.
- Zînetü'l-Efide; Abdurrahman Cami-Ali Şir Nevai-Mehmed Zühdi, Serâsî Matbaası, Trabzon 1324, 49 s.
- Nazmü's-Siyer-i Zühd'i; Mehmed Zühdi (Hafız Tayyib Efendi-zade), Serâsî Matbaası, 1324, 219-1 s.
- El-Kenzü'l-Esnâ fi Şerh'i-l Esmâ'il-Hüsna; İbrahim Cudi, Uzun Sokak Caddesinde 3 numaralı Matbaa, Trabzon 1325 (1907), 55 s. (2.Baskı) Kütüb-hane-i Hamdi, 3. Baskı : Serâsî Matbaası, 1325 (1909).
- Lûgat-ı Ecnebiyye; Ahmed Hamdi (Varal), Serâsî Matbaası, Trabzon 1325, 80 s.
- Kırâat-ı Etfâl; Kitabî Hamdi (Başman), Serâsî Matbaası, 1326, Kütüb-hane-i Hamdi

- Mektep ve Şakirdân; Süleyman Servet (Trabzonlu), Serâsî ve Mihailidi Matbaaları, Trabzon 1326, Kütüb-hane-i Hamdi
- Bulgar Tarihi; Ahmed Hamdi (Varal), Serâsî Matbaası, Trabzon 1326, 191 s., Feyz Kütübhanesi Külliyyatı : 1
- Sihat ve Maraz Riyâlesi; Fuzuli'den Nazmi (Trabzon Gümrak Başmüdüğü Usta-zade), Serâsî Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Lügat-ı Ecnebiyye; Kitabî Hamdi - Hartamas-zade Baki, Serâsî Matbaası, Trabzon 1329, 80 s., Kütüb-hane-i Hamdi
- Bir Esir Çocuğun Başına Gelenler yahud Sekiz Yaşında Bir Esirin Felaketi; Abdurrahman Rahmi (İbn Pertev Tabib-zade), Serâsî Matbaası, Trabzon 1334, 14 s.

3.1.2.2 Yorgi Mihailidi Matbaası

Serasi Matbaası'ndan sonra kurulan bir Rum matbaasıdır. 1908 yılından önce kurulduğu sanılan Mihailidi Matbaası'nın ismi salnamelerde geçmemektedir. Bu duruma göre Mihailidi Matbaası 1904-1908 tarihleri arasında kurulmuştur.

Döneminde Trabzon'un en büyük matbaası olup, devlet evrakı için ihalelere girebiliyor, sigara kağıdını dahi basan belirli matbaalar arasında bulunuyordu. Sahibi Yorgi Mihailidi idi.

Trabzon'da çıkan Rum basınının büyük bir kısmı bu matbaada basılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da Rusların çıkardığı gazetelerin de bu matbaada basıldığı sanılmaktadır.

Mihailidi Matbaası'nda basıldığı bilinen süreli yayınlar ve kitaplar şunlardır;

Süreli yayınlar;

- Envar-ı Vicdan Mecmuası (1909), Türkçe
- Epohi Gazetesi (1919), Rumca

Kitaplar;

- Eşğâl-i Hurûf Levhası; Mihailidi Matbaası, Trabzon 1317, Kütüb-hane-i Hamdi (Bir metre uzunluğunda tek yaprak levha)
- Kırâat-ı Türkiyye (1. Kitap); İbrahim Cudi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1317
- Kırâat-ı Türkiyye yahud Ahlâk Kitabı; İbrahim Cudi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1317, Kütüb-hane-i Hamdi, birkaç defa basıldı.
- Memâlik-i Osmaniyye Haritası; Mihailidi Matbaası, Trabzon 1317, Kütüb-hane-i Hamdi
- Mekteb ve Şâkirdân; Süleyman Servet (Trabzonlu), Mihailidi ve Serasi Matbaası, Trabzon 1326, Kütüb-hane-i Hamdi
- Hat Mecmuası; Hoca Abdullah Efendi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Kırâat-ı Ebediyye; Kitabî Hamdi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Kırâat-ı Nâfia yahud Dürûs-ı Eşyâ; Ahmed Hamdi (Trabzon Dâru'l-Muallimîni Mualimi, Sürmeneli), Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Kırâat-ı Türkiyye yahud Ahlâk Kitabı (2. Kitap); İbrahim Cudi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Ma'lûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkıyye; Ali Necati (Trabzonlu Derviş Kaptan-zade), Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, 64 s.
- Ta'lîm-i Hatt-ı Osmâni; Hoca Abdullah Efendi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Ulûm-i Diniyye Dersleri (1. Kitap); İbrahim Cudi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi, birkaç defa.
- Ulûm-i Diniyye Dersleri (2. Kitap); Kitabi Hamdi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdi
- Haritalı ve Resimli Coğrafya-yı Osmâni; Ahmed Besim (Atalay), Trabzon Dâru'l Muallimîn Müdürü, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1328, Kütüb-hane-i Hamdi
- Haritalı ve Resimli Coğrafya-yı Umûmi; Ahmed Besim (Atalay), Mihailidi Matbaası, Trabzon 1328, Kütüb-hane-i Hamdi
- Ma'lûmat-ı Nâfia; Süleyman Servet (Trabzonlu), Mihailidi Matbaası, Trabzon 1328, Kütüb-hane-i Hamdi

- Ta'lim-i Kırâat; İbrahim Cudi, Mihailidi Matbaası, Trabzon 1328, Kütüb-hane-i Hamdi
- Terbiye-i Medeniyye ve Ahlâkıyye; Ali Seydi (Mülkiye Müfettişi), Mihailidi Matbaası, Trabzon 1331, Kütüb-hane-i Hamdi.

3.1.2.3 Mirkoviç Matbaası

1909'dan sonra kurulan bir Ermeni matbaasıdır. Matbaa sahibi Mirkoviç, Avusturya elçiliğine tercümanlık yaptı. Bu matbaa, mürettip Hürmet Efendi tarafından satın alınmış, sonra Hürmet Matbaası olarak isimi değiştirilmiştir. Matbaada basılan süreli yayın ve kitaplar şunlardır;

Süreli yayın;

- Envâr-ı Vicdân Mecmûâsı (1909), Türkçe

Kitaplar;

- Kâtip; İhsan (Hamami-zade), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1327-1331, 14 s.
- Zihni ve Amelî Hesâb; İbrahim Neş'et (Trabzon Sultânisi Hesap Me'mûru), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hane-i Hamdî
- İki Mâzlûmun Netîce-i Ahvali yahud Kanlı Bir Hayat; M. Hayri Eyûb-zade, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1328, 71+1 s.
- Küçük Târih-i Enbiyâ ve İslâm; İbrahim Cudi, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1328, 64 s., Kütüb-hane-i Hamdî
- Hesâb Dersleri (2. Kitap); İbrahim Neş'et (Trabzon Sultanisi Hesap Me'muru), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329, Kütüb-hane-i Hamdî
- İktisadî Trabzon; Abdu'l Vehhâb, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329, 80+1 s.
- Rehber-i Avâmil; İbrahim Cudi, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329, 76-4 s., Kütüb-hane-i Hamdî
- Suâl-Cevaplı Tecvîd; Hâfız Nûri, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329, Kütüb-hane-i Hamdî
- Zihnî ve Amelî Heshâb; Mehmed Celâl (Trabzon'un ilk Maarif Müdürü), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329, Kütüb-hane-i Hamdî, 3. Baskı, İstanbul 1352, 56 s.

- Ma'lûmât Medeniyye Dersleri; Osman Rif'at, Ş. Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1329, 167 s., Kütüb-hane-i Hamdî
- İslâm Elifbâsı; Mehmed Salih (Yeşil İmam-zade), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1330, Kütüb-hane-i Hamdî, 4. Baskı, İstanbul 1336, 64 s.
- Kurûn-ı Uhrâ (Târih-i Umûmî'den); Ch. Seignobos'dan : İsmail Safa, Ş. Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1330, 544 s., Kütüb-hane-i Hamdî, Not : Kurûn-ı Ūla, Hüseyin Cahid Yalçın; Kurun-ı Vustâ ise Ali Reşat tarafından tercüme edilmiştir.
- Resimli Yeni Kırâat-ı Nâfia yahud Durûs-ı Eşya; Ahmed Hamdi, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1330, 96 s., Kütüb-hane-i Hamdî
- Risâle-i Merdân; Muhammed Salih (Yeşil İmam-zade), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1330, Kütüb-hane-i Hamdi, sonraki baskılardan biri : İstanbul 1916, 64 s.
- Tuhfetü'l-İmâmeyn yahud Hanefî ve Şâfiî Derslerini Câmî Ulûm-i Dîniyye; Mehmed Salih (Yeşil İmam-zade), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1330, Kütüb-hane-i Hamdi
- Kırâat-ı Merdân; Mehmed Salih (Yeşil İmam-zade), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1330, Kütüb-hane-i Hamdi, bir başka baskısı, İstanbul 1331, 61 s.
- Osmanlıca Sarf ve Nahiv Derleri; Ahmed Hamdi (Trabzon Dâru'l Muallimini Muallimlerinden Sürmeneli), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1331, Kütüb-hane-i Hamdi
- et-Terâ-if ve'z-Zerâ'if (Arapça); İbrahim Cudi, Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1331, 96 s., Kütüb-hane-i Hamdi
- Lûgat-ı Cûdî; İbrahim Cudi (Trabzon Sultanisi Arabi Muallimi), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1332, 3+1000+2 s., Kütüb-hane-i Hamdi
- Zirâat Kitabı yahud Çiftçi İşleri; Mustafa Said (Dâru'l Muallimin Zıraiyye ve İktisadiyye Muallimi), Mirkoviç Matbaası, Trabzon 1332, Kütüb-hane-i Hamdi

3.1.2.4 Üsküner Matbaası

Matbaa hakkında bilgimiz kısıtlıdır. Matbaada basıldığı tespit edilebilen süreli yayınlar ve kitaplar şunlardır;

Süreli yayınlar;

- Keghtochoug (1909/1910), Ermenice

- Charcjom (1910), Ermenice
- Petak (Petek) (1910), Ermenice
- Jamantağ (1911), Ermenice

Kitaplar;

- Teshîl-i Sarf-ı Osmânî; İbrahim Cudi, Üskünar Matbaası, Trabzon 1327, 1331'de ikinci baskısı, Kütüb-hâne-i Hamdî
- İlk Ta'lim-in Kırâat; İbrahim Cudi, Üskünar Matbaası, Trabzon 1327, Kütüb-hâne-i Hamdî
- Târih-i Enbiyâ ve İslâm; İbrahim Cudi, Üskünar Matbaası, Trabzon 1328, 192 s., Kütüb-hâne-i Hamdî
- El-Haytü'l-Ebyâz yahud Ramazan Vâizi; İbrahim Cudi, Üskünar Matbaası, Trabzon 1328, 96 s.

3.2 Dönemin Gazeteleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar, sadece Trabzon isimli vilayet gazetesinin neşredildiği Trabzon'da bilinen ilk özel gazete 26 Ağustos 1908 günü Eyübzade Osman Nuri tarafından çıkarılmaya başlanan Feyz Gazetesi'dir. 1869'dan beri çıkan Vilayet Gazetesinde yaşatılmaya ve gazeteye iyi içerik kazandırılmaya çalışılmıştır. Feyz'den sonra çıkarılan Türkçe, Ermenice, Rumca ve işgal sırasında çıkarılan Rusça periyodiklerin birçoğu sadece ismen bilinmektedir. Buna rağmen basın hayatının bu safhası çok sonraları bile ifade etme lüzumunu hissettirecek canlılığı ile dikkati çekmiştir. Gazeteler de kitaplar gibi dönemlerinin bütün özelliklerini yansıtır. Ancak, bölgemiz için bunları edinmek, yaşanan işgal ve yıkımlardan, çetecilik faaliyetlerinden dolayı çok zordur. Günümüzde bile gazetelerin pek saklanmadığı düşünülür, işgal yılları hatırlanır, kâğıt toplama kampanyaları göz önüne alınırsa tam bir gazete koleksiyonu bulmanın imkansızlığı anlaşılır (Odabaşoğlu, 1987, s. 14).

Bu devirdeki gazetelerden, Trabzon'da Meşveret, 1908'de çıkmaya başlayanlar arasında İttihat ve Terakki taraftarlığıyla en çok tanınanıdır. Sahibi daha sonra mebus seçiler Naci Bey'di. 10 Nisan 1910'da çıkmaya başlayan Tarık Gazetesi ise İttihat ve Terakkiye karşı tavır alan gazete olarak görülür. Nitekim 11 Haziran 1913'de

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden sonra İttihat ve Terakki tarafından taşrada kapatılan ilk gazetelerden biri de Tarık olmuştur. Gazetenin yazı heyetinden Salim ve sahibi ve müdürü Hasan Hicabi'de Trabzon'da tevkif edilen ilk muhaliflerdir (Birinci, 1990, s. 216).

24 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyetle Hürriyet'in ilanından sonra Trabzon'da da bir anda çeşitli adlarla gazete ve dergilerin çıktığı görülmektedir. Bu gazeteleri kısaca tanıyalım.

3.2.1 Türk Gazeteleri

3.2.1.1 Trabzon Vilayet Gazetesi

13 Nisan 1869'da çıkmaya başlayan Trabzon'un ilk gazetesi, matbaalar ve yayınlar bölümünde belirtildiği gibi Trabzon Vilayet Matbaası'nda basılıyordu. Dört sayfa olup 21x35 cm. ebadındaydı. Haftalık bir gazete olup Perşembe günleri çıkmaktaydı.

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra geliştirilerek yaşatılmasına çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Rus işgalinde matbaa ve malzemeler Rusların eline geçmiş ve gazetede kapanmıştır (Albayrak, 1994, s. 43).

Çeşitli kütüphanelerdeki, farklı nüshaları şöyledir; Trabzon İl Halk Kütüphanesinde, 1704. sayısı ile 1754. sayısı arasında elli gazetelik bir koleksiyon mevcuttur. Milli Kütüphanede 166. ve 1972. sayıları olmak üzere iki nüshası vardır. Hüseyin Albayrak'ın özel kitaplığında 602. ve 1040. sayıları olan iki nüshası bulunmaktadır. Belediye kütüphanesinde 1296-1397. sayıları mevcuttur (Albayrak, 1994, s. 41).

3.2.1.2 Feyz Gazetesi

Eyyübzade Osman Nuri Bey tarafından İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrası 26 Ağustos 1908'de yayınlanmaya başlamıştır. Başlangıçta haftada bir yayınlanan gazete, yayın hayatını 20 Nisan 1909'da bitirmiştir.

Feyz Gazetesi'nin mevcut nüshalarının nerede olduğu ve numaraları şöyledir; 2, 63, 64, 66, 68, 71, 75, 77. sayılar Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde; 1, 8, 16, 19, 41, 59, 61, 62. sayılar Milli kütüphanede; 63 ve 64. sayılar Münih Türkiyat Enstitüsünde; 30. sayı Trabzon Cumhur Odabaşoğlu kitaplığında; 73. sayı Erzurum Atatürk Üniversitesi Özege Kütüphanesinde.

İncelendiğinde gazetenin genel olarak Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, ticari, zirai ve fenni durumunun bozukluğunu ortaya konduğu görülür. Özelde de Trabzon ve çevresinin önemli olayları dile getirilir. Trabzon ve çevresinin 1908-1909 arası için önemli belgeler içerir.

Feyz gazetesinin değişik nüshalarının incelenmesiyle ulaşılan bir husus olarak, özellikle idari ve siyasi konulardaki yazı ve makalelerin İstanbul'dan geldiği veya İstanbul gazetelerinden alıntı olduğu göze çarpar.

Feyz'in sürekli yayınları arasında Halil Nihad adı, bilimsel yayınlardan, siyasi ve sosyal içerikli yazılara kadar geniş bir yelpazede öne çıkmaktadır. Çocuk terbiyesinden, tercüme eserlerin tefrikasına kadar kültürel derinliği olan çalışmalara da yer verilmekte, edebi değeri yüksek şiirlere çokça rastlanmaktadır. Resmi ilanlar, idari duyurular da dikkat çekici biçim ve niceliktedir.

Makalelerinde yerel bir sorunun pek işlenmediği açıkça görülmektedir. Yerel olarak daha çok asayiş ve ticari faaliyetlerle ilgili haber ve ilanlar ağırlıktadır. Çeşitli bilmece ve bulmaca yarışmalarının , kitap tanıtımları da yereldir.

Gazetenin tarandığımız çeşitli nüshalarında, Halil Nihad, Hamaizade İhsan, Mehmet Halid, Enis Avni, Hasan Raif, Dertli Ahmet Telat, Ahmet Namık, Yüzbaşı Cemalettin imzalarına rastlanmıştır.

Feyz Gazetesinin 54. sayısında yer alan Halil Nihad imzalı “Temizlik” başlıklı yazısı şöyledir; “Bir şeyin kıymeti ona sarf ettiğimiz dikkatle anlaşılır, bunu biliyoruz. Ticar-i münazelerin de kıymetli eşya bir çok nefidata mahzurdur, icabına göre nutubete veya yusata karşı muhafaza olunur. Bir tarafa sevk edilmek lazım geldiği zaman o eşya güzelce bağlanır, sarılır, her şeyden evvel temiz tutulur.

Bundan başka tabiat, o da bize temizliği öğretiyor. Şu zeytin ağacının dalı üzerinde duran kırmızı başlı, sarı, beyaz, siyah kanatlı şu güzel kuşa bakınız : Bu bir saka kuşudur. Demin otların yumuşak sakları üzerinde sallanarak tahammüllerini buyurdu; bu onun sabah yemeği idi. Şimdi ne yapıyor? Gagasını kendisine tünek hizmeti eden taşa sürterek güzelce sildi. İşte tuvaletini başlıyor. Kanatlarının tüyleri, icabında tarak suretinde istimal ettiği gagasının arasından birer birer geçiyor. Resmi bir cemiyetin huzuruna çıkacakmış gibi üzerini kurcalıyor, perdahlıyor parlatıyor. Mamafiye bahçenin çiçeklerinden ve sa’ı şemsten başka onu gören de yok. Ne temizlik.

Defterinizin üzerine konduğunu gördüğümüz küçücük birisinde kanatlarını kemal-i dikkatle temizler, bu umumiyete hanımının dantellerini temizleyen bir hizmetçi beyle onun kadar riayet etmez.

İnsan bunlara bakarak ibret almalı, vücudunu temiz tutmaya gayret etmelidir. Temizliğin ba’ı medkük gözlerin nazar-ı tenkidinden kurtulmak için değil zevken, ihtiyacen intizama muhabbeten, intizamsızlıktan pislikten tenfiren sevmeliyiz. Heyet-i şahsiyemize riayeten nefsimize hürmeten temiz olmalıyız. Arkanıza : “dokunmayınız, pistir!” cümlesini havi bir ilan ve rakamı ta’liki etseler buna tahammül edebilir mi? İmdi, şahsımıza karşı ihmalkar olursanız, saçlarınızı güzel taramaz, yüzünüzü, ellerinizi yıkamaz, üstünüzü fırçalamazsanız, üzerinizde pislğin alamat-ı zahiresi görünürse ilan-ı varakasını ne hacet?

Bütün karşınızda köylere: “dokunmayınız, pistir!” demez mi ?

Erkek çocuklar tuvaletin kızlar için iyi ve kendileri için lüzumsuz olduğunu iddia ederler. Erkeklerin kıymetçe kızlardan aşağı olduğunu kim söylemiş ? Evlerde her gün süpürülüp temizlenen odalar olduğu gibi toza maruz bırakılan odalarda vardır, bunlar ayda bir defa süpürülürse kafidir. Bir erkek çocuk, heyet-i ricaiyesi müteessir olmaksızın, kendisini bu nevi odalara kıyas edebilir mi ? Bu hal, zillete rıza göstermek, cephesine bir alamet-i hakan nakşetmek demek olmaz mı? Şahsımıza hamal etmek : “bence herşey müsavidir, temiz olmak zahmetine diyemem.” Demektir.

Bu sözlerimden zannetmeyiniz ki sizi manasız tezirate teşvik etmek istiyorum. Şeref-i zatisi mesela bir kravatın üzerine takılan altın veya elmas iğnede aramak bil-tabii akıllı, bir adama yakışmaz, bilakis hüsn-i tabiyet muvaffak bir sed-ki insan için en güzel bir ziynettir. Fakat elbisemizi pak, vücudumuzu temiz tutmalıyız, edip olmalıyız. Bu, vakar ihsaniyetimiz, münafi’ sahiyemiz icabatındandır.

Eğer vücudunuzu, sa’i ile hareketle, uykuyla yavaş yavaş üzerinizde biriken tozların, terlerin içinde ta’fine terk ederseniz bu, tıpkı bir tarlayı çekirgelere, bir bağı külleme hastalığına maruz bulundurmak demek olur.

Hayvanlara iyi dikkat ediniz. Bir kuşu, bir kediyi veya her hangi bir hayvanı kirli ve pis gördüğümüz zaman hezar ile deriz : hastadırlar. Sıhhat ile nezafet, hasta ile pislik arasında sıkı bir münasebet vardır. Nezafete riayet ederek, yiyip içmek, giyinmek, vücudunu, yatağını, meskenini advat-ı mesaisini temiz tutmak sıhhat için lazımdır.

Temizliğin bu alamat-ı zahirisi diğer küçük bir ehemmiyeti haizdir. Nezafet-i maddiye, nezafet-i maneviyeyi mevcehib olur, loş cismani loş ruhaniyi tevellüt eder. Bazen birisinin hareketini tayip makamında : “pis! mundar!” tabirleri kullanır. Bilirsiniz ki bu tarz hitap daima o kimsenin çamurlar içinde yürümüş, kunduralarını, elbisesini telviş olmasına değil, manen melus olduğuna delalet eyler. O adam, ferza, mağayir, adab, kaba, nahoş sözler, yüzümüzde bir kızartı peyda olmaksızın

işitemeyeceğimiz ĉirkin sözler söylemiştir ve bu sözleri tefuh ederken size öyle gelmiştir ki güya ĉamurları karıştırıyor ve bu suretle hem kendisi, hem de başkalarını telviş ediyor. Bu herkezce malum ve ibret amiz bir şeydir. Mapak sözler, meluş fikirler, bizi lekedar namusumuzu ihlal eden işler vardır. İmdi şahsını ihmal etmek itiyatları arasında bir nevi münasebet mevcuttur. zerinde lekeler görmeyi ve mundar şeylere bela istikrah alsrmeye tervik eden kimse sefelliyyattan zevk alır, hayatının saibedar olması da onu endişanak etmez.

Ruhlarınız elbiselerinizden ziyade dikkat ve ihtimama şayandır. Sukut ve ciyadetlerine eyraş hali edebilecek şeylerden sakınınız. Fena arkadaşlardan, ĉirkin sözlerden, adaba mağayir işlerden, hareket-i namusuna rinaye-i mnaf-i ahvalden kaĉınınız. Saf ve pak olunuz. Loşuyattan tenfir ediniz.

Menfaar şahsiyesi başkalarının zararında aramak hareketi denaitkar anasını da bize de bir hüsn-i istikraa husule getirir. Lisan-ı adiyenin bazı tabiratı buna kafi derecede isbat ediyor. Bazı kimseler nerva bir muameleden, bir hayanattan, mehal-i namus ve teminden hiddetlendikleri zaman : “buna bir pislik yaptı”derler. Bundan anlaşılıyor ki bir şeyi onlar hakkında gayrelik, meccub ar bir surette hareket etmiştir.

Nemayan-ı münafi iĉin yetimlerin zaafından, zavallı bir dul kadının cihandan istifade eden bir kimseye : “Nasıl? Ben, mümkün değil, bu paraya el sremezdim, ĉnk mundardır.” Denir.

Karı kısbı şüpheli olanlardan, fakirleri menfaat zatiyelerine alet etmiş, şerr-i yanlarını aldatmış, intisab-ı şurut ve yasar iĉin emriyet-i suistimal eylemiş olanlardan bahis olunurken ekseriye : “Onların temiz elleri yoktur”. Deriz. Bunun ne demek olduğunu anlarsınız. O adamların elleri kar gibi beyaz, nermin ve nazik olsa bile yine temiz değildir.

Katl iĉin : “Beni nevanın kanıyla ellerini navis etti”. Denilir. “Sansür kabir faciasında irtikab-ı cinayet eden eşhasdan bir şey görülür ki metasil üzerinde birliği görüyormuş gibi zannettiği sual bu kadar kĉk olmakla beraber ersitanın bütün muavenatı onu tasfiye edemez!”

Nevsinizde. Etvar-ı hareketinizde, ikval ve ifalınızda hatta efkar-ı kazada nezaret icra etmelisiniz. Bazı kimseler derler ki : “Fena şeyleri düşünmekten bir zarar-ı hasıl olmaz, şu kadar ki onları yapmamalı” bu gibi adamlar tabiat-ı beşerriyeye hakkıyla vakıf değildir. İnsanda herşeyi fikren başla, hayırsız çalmazdan evvel sekati düşünür. Yalancı yalanı söylemeden evvel yalanı düşünür. Herhangi fene bir fealden evvel fena bir arzu husule gelir. İnsanda fikir, filan barutunu ateşleyen bir şeranedir. Şu küçük şerane ne yapabilir, yeterki baruta alışmasın! Demek ne büyük bir divaneliktir! İyiliğinde fenalığında menbi galip olduğu için herşeyden evvel onu temiz tutmak lazımdır.” (Feyz, Sayı 54).

Yine Feyz Gazetesinin 55. sayısında aynı yazarın “Yarıncı Devlet-i Osmaniye” başlıklı yazısı şöyledir; “Bu nam ile 1907 sene besinü’l selal lahi salih-i konferans daire-i mahsusasında osmanlıların en halis el’vicdan hayr-ı hevahlarından mösyö “Santos mu” tarafından verilmiş olan sayan-ı dikkat bir konferans.

Şüphesiz, en güzel vasıta saltanatın üzerini ihtihalden ibarettir. Bu bir temennidir. Fakat hayz ara-ı usül olacağını suret-i kat’iyede emin olabilmek mümkün olmayan bir temennidir. Hal ve mevki e başka nazarla bakmak icab ediyor. İşte bunun içindir ki musai-i hususiyeydi bir yere cem’ ve bunları tanzim ve idare etmek, daha nabız ve müesses kılmak arzusuyla bir cemiyet besinü’l-melal teşekkülü fikrinde bulunduk. Her memleketin kavanininde mut’i olacak olan bu cemiyetin başlıca payidahlarda mukim ve bir merkezden sudur eden kuvve-i müştereke ile yek diğerine merbut komiteleri bulunacaktır; bütün mesaimizin gayesi şu iki nokta-i esasiye ile husula olunabilir.

Evvela münafi hadkaman eden tecrid ederek herhalde hükümeti Osmani’yenin enver dahiliyesine müdahaleden sırf nazar ederek Avrupa hükümetini elde etmek mecburiyetindeyiz. Bazen bir hiss-i insaniyetkarane ile müterafik olan ve fakat ekseriye münafi-i hususiye endişesinden mütevellid bulunan bu mudahalat matuf oldukları hedefe vasil olmazlar. Bazen bir anasırı, bazen bir mezhebi himaye ederek neticede Türklerin izzet-i meliyelerini dü-çar-ı inkisar ve anasır ve mezhebi sairenin münafatı ezrar eyler.

Bu mulahaza'nın asabiyetini isbat için ne kadar meseleler zikrolunabilir! Sultan tarafından "Kuzu Kulak" kiliselerinde Ramaka lisanıyla icra-yı ayin olunmasına dair verilen mezuniyet bu imtiyazın lisanları için bahsedilmesini talep eyleyen Rumları kıyama davet etmez mi? Makedonya'da nice ümitler uyandıran bir zabıta-i beynel milel tesisi hakkındaki teşebbüsten ne hasıl oldu?

Mösyö "Nevil Buksesten'un" bu meseleye dair "Murrinnig Puset" Gazetesi muhabirlerinden birinin, kendisinden devletlerin Makedonyaya ne dereceye kadar intizam verebildikleri hakkında vaki olan sualine cevaben söylemiş olduğu sözleri okumak kafidir.

Mamafiye, hükümetler suistimal edilmesi mümkün olabilen bu müdahalat-ı hususiyenin hiçbir muvafakiyet temin etmediğini anlamaya başlıyorlar ve şüphesiz bu fikir ile mülhim olunmasındandır ki İngiltere Hariciye Nazır muhvam aşınası müahhiren kendisine vaki olan yeni bir müdahale talebini süret-i katiyetle reddetti. Lakin, eğer devletler hükümet-i Osmaniye'nin müşkilat-ı dahiliyesinin müdahaleden son derece ictinab eden edecek ve buna mukabil bizimde onlardan talep edeceğimiz budur. Bab-ı Ali'yi onu artık hükümet-i mütalakaya nihayet vermek zamanı geldiğini ve 20. asırda Avrupa'da istibdad icra-yı hakim etmesi caiz olamayacağını takdire mecbur etmek için yer-i tazyik daimi altında bulunduracak, olursa o zaman muvaffakiyet ümidi kuvvet peyda eder.

Efkar-ı umumiye ye Avrupa'yı şarkinin hal ve mevki hakikisi hakkında tekinat lazım ede bulunmalıyız. Şimdiye kadar yalnız birkaç rebab-ı kalemin, devlet adamlarının muhabbet-i hususiyeleri ve vazife-i meslekleri iktizasından olarak iştilal etmiş oldukları bu mesele asla ehemmiyet verilmemiştir. Halk doğrudur, bela fasıla teceddüd eden münakaşad ve hergün zuhura gelen hadisat ile bir parça yorulmuş fazla koşturulmuş, fakat bugün halkın Avrupa'nın sulh-i umumiyesine bu kadar yakında temas eden o münakaşad ve hadisata karşı alakadar olması lazımdır. Kitaplar, hicviyeler, ne kadar düşman terakki, ne kadar müstebda olursa olsun, hiçbir zaman ona mukavemet edebilmek fikrini besleyemez. İmdi, sözlerimizin kendileri nice kanat hasıl edebileceğini, rical hükümete parlamento azalarına, muharirlere, dava vekillerine, gazetecilere, tüccara, hasıl-ı kıyasa bir hallasa ile sebep teşkini

maksadını, perve garamını yukarıdan beri izah etmiş olduğu olabileceği bi'l-cümle hüsn-i niyet ashabına hitap ediyoruz. Bize muavenetlerini bahşedecek olanlar emin olabilirler ki her nokta-i nazardan iyi, mukid bir iş yapmış olacaktır.

Hükümet-i Osmaniye'nin talisi nokta-i nazardan iyi bir iş yapmış olacaklar. Çünkü aynı mezhebi münazaaları orada en şedit münazaalarına kaim olduğundan muhtelif ansır ile muhtelif elsine ve adıyyan arasında münasebet rüzmereden münüfi-i hususiye mütekabilen müstefit ve münafi-i umumiyenin esbabı husulunu temine hadim olacak ve işte o zaman müteceddid Türkiye önüne kadar sev-i idaraye uğramış olan defain-i azimey-i servetinin terkisini görecektir. İnsaniyet noktasından iyi bir iş yapmış olacaklar. Çünkü eğer Hükümet-i Osmaniye toprağında sakin olan anasırdan her biri bir gün gelipte istiklaliyet koymaya davasına kıyam edecek olursa ki Yunanistan'ın bu emniye uğrunda nüfusunun laakil üçte birini kaybettiği malumdur. Zamane müthiş mukateleler vukua gelmez.

Avrupa'nın terakki ve sulh umumiyesi nokta-i nazarından iyi bir iş yapmış olacaklar. Çünkü mesele-i şarkiye bil zat şarklılar yalnız şarklılar zarfından halledildiği zaman en büyük, en garip el-zuhur Avrupa muharebesi tehlikesi bu mesele ile ortadan zail olacak ve o vakit hükümetler bir huf daimi ferdadan kurtularak bu gün ezhan'ı umumiyei işgal etmekte olan şu fikrin istihsali garabet engiz bir surette kesb-i ferhulet edecektir : Terk-i silah ve hüküm usulü." (Feyz, Sayı 55).

Feyz Gazetesinin 55. sayısında yer alan imzasız "Soldan Gir ve Arş—İstibdada Doğru" başlıklı yazısı da şöyledir; "Serlevhamız sizi biraz tedhiş eder değil mi? Hayır bu kadarla kalmamalı pek çok korkmalı, titremeli. Çünkü ah çünkü istibdat o ebediyen idam-ı abede attık zannımda bulunduğumuz istibdadı avdet ediyor hem öyle süratle avdet ediyor ki pek yakın bir zamanda eski halimi bulacak.

Hissiyat-ı beşeriyenin pek garip cilveleri vardır. İnsanlar tedrici olan hadisattan az müteessir olurlar. Adeta hiçte hissetmezler. Mesela her gün gördüğümüz çoğunun bir sene zarfında hiç büyümediğini zannedersiniz. Fakat o çocuğu bir sene hiç görmeden sene nihayetinde görürseniz o zaman hakikaten büyüdüğünü farkedersiniz.

İşte istibdat da böyle büyüyor, büyüyor fakat biz pek az hissediyoruz. Zira her gün görüyoruz ah. Acaba ...! Meşrutiyetimiz altı aydan ibaret mi olacaktı. Ey vatandaşlar geliniz biraz hasbihal olalım, dertleşelim feryadımız mahkum mu ? Hakikatten istibdat geliyor mu ? Evet konuşalım anlaşalım zira bu bizim hayat memmat meselemizdir.

Bugün hepimizin bilmesi lazımdır ki hürriyetimizi, meşrutiyetimizi ancak, evet ancak matbuatımızla muhafaza edebiliriz. En büyük en dehşetli silahımız ancak hür ve serbest matbuatımızdır. Matbuatı hür ve serbest olmayan hiçbir iklimde hürriyet, meşrutiyet, müsavat, adalet görülmüş şeylerden değildir. İşte ey muhterem karim bu silahı yeganemizi hükümet elimizden alıyor, almak istiyor meclisi mebusanımız da tasdik edilmek üzere matbuat nizamnamesi yapılmış İstanbul refikamızda mütale ettiğimize göre bir nizamname değil dehşetli bir zinciri esaret. Evet bir gazete sahibi imtiyazı beşyüz lira depozito edecek insaf. Bu hal devr-i sabıkta bile yoktu çok çok bir iki yüz lira rüşvet alırdı. Şimdi bey yüz lira depoziyet ...! Gazete neşredenlerden kaç tanesinin beş yüz lirası var? Bu zavallı milletin fikrini bilmiyorlar mı? Yoksa kendilerinin mahiye aldıkları kaç beş yüz liranın milletin sırtından nasıl çıktığını idrak edemiyorlar mı? Teessüf ederiz binlerce yüz binlerce teessüf ederiz. Merkez böyle olunca, vilayet de başka türlü harekete başladı. Zira bu türlü hareket memurin menfaatine muvafık geliyor. Neden ? Demek ki bunun zamanında bir korku var. Vazifesini hak ve hakikat ve kanun ve adalet dairesinde hüsn-i ifa eden bir memur matbuatın serbestisinden korkar mı ? Bilakis memnun olur. Çünkü hizmeti matbuat tarafından takdir olunur. O halde bundan şu netice çıkar ki serbest matbuattan memnun olmayanlar vazifelerini hüsn-i ifa etmeyen, edemeyen memurlardır. Galiba bu namus Trabzon Gazetesi de bu gibi memurların münafi oluyor. Bunda sebep aramayız. Malum bir keyfiyet Trabzon Matbuat Nizamnamesinden bahsediyor. Sorarız ki bahsettiğiniz matbuat nizamnamesi hangi nizamnamedir. Eğer bahsettiğiniz eski nizamname ise bilmeniz lazımdır ki on temmuzdan beri meşrutiyet idaremizle kabili tevfiğ olmayan her nizamname kain elem yekün hükmündedir. Yoksa siz hala meşrutiyetimize kani olmadınız mı? O nizamname ki, onunla vatan kelimesi de men edilmişti. Bunu nasıl gazetenize yazıyorsunuz. Yok eğer bahsettiğiniz yeni tanzim olunan ve henüz vekillerimiz tarafından tasdiki beyan nizamnameyse vekillerimizin henüz tasdik eylediği bir nizamnameyle amel olamayız.

Vali paşa hazretlerinin ehemmiyetle nazar-ı dikkatlerini celp eyeriz ki matbuatı imha ettikleri için ettikleri gayret kadar, hususat-ı sairiyeye de memur yüzüstü dururken bu gibi mesail bir valiye en az bir müsteda-i kanun dairesinde olduğu temin ederse imtiyazın verebildiğine kadar tatil-i neşriyat etmek veya ceza vermek ne demektir? Bu hal kanun-ı hürriyet ve meşrutiyetle nasıl tevil edilir? Sorarız ki imtiyaz ve ruhsat ne demektir? Bunu hükümet-i mahalliyemiz öğrenemedi mi? Bir zat gazete neşrecek hükümete müracaat ediyor hükümet bu zatın gazete neşrine ehliyet olup, olmadığını bi'dal-tetkik-i ruhsat verir. İşte Haber Anası gazetesi müesseselerinde bu suretle müracaat ettiler. Hükümet-i mahalliyemiz lazım gelen muameleyi icra etti. Yirmi dokuz Kanun-ı evvel tarihinde dahiliye nezaretine yazıldı. Müstedailer de gazetelerini neşre başladılar. Bunda mevcib itham olacak ne var? Acaba dahiliye nezareti ruhsat-ı resmîyeyi göndermeyecek mi? Buna hükümet-i mahalliyemiz ihtimal mi veriyor. Artık keyfî muameleler hitam bulmuştur zannederiz. Eğer hükümet-i mahalliyemiz taraftar-ı hürriyet ve meşrutiyet ise matbuatı imhaya değil, ruhsatlarını istihsale çalışmalıdır.” (Feyz, Sayı 55).

Feyz Gazetesinde yer alan Halil Nihad'a ait “Himaye-i Hayat” başlıklı yazısı şöyledir; “Hayata karşı duyduğumuz his-i hürmet bize bir vazife telkin eyer ki bu da himaye-i hayattır. Hürmet hayatın menfi cihetini tedkik etmiştir, şimdi müsbet kısmına geldik. İnsanlarda mevcut olduğunu gördüğümüz meyil-i tahribe mukabil bir de meyil-i himayet vardır. Faal-i faydar kalbimizin içinde damame bidar bir meyil elve-i nebuka “merhamet” namına vermek müafakattır. Bundan mecis edelim. Bir fırtınayı müteakib sahıralarda veya ormanlarda karşısınızda felaketzede mahlufat-ı hayvaniyeye musadif olursanız kanatları ıslak arılar, yuvalarından düşmüş kuşlar, silah olan içinde sürüklenen karıncalar, bu manzara-i harabe sizi müteessir eder. Aşiyancada bir kuş yavrusu! Tahrib-i pervebale muktedir değil! Sanki sizden istimdad eder gibi hazin cıvıldıyor! Yuvasını, ana ve babasını, kardeşlerini arıyor! Rüzgar onu bir seraba-ı arif ile herbirini bir tarafa savurmuş! Ne felaket! Bu kuşçağızı derhal alıp evinize götürseniz, ihtimam ile beslerseniz, sizi bu suretle harekete sevk eden kuvvet nedir? Merhamet, merhamet senkasiyle başkalarının fevkaleti sanki kendimizin oluyor. Solmuş bir çiçeğe, kırılmış veya kuvakı kopmuş bir nebata karşıda aynı halet-i ruhiyeye maruz oluruz. Mini mini bahçenizin yanına baas-ı ziyaret ve zeravatı olan bir kul fedanını gece şiddetle yağın yağmurla sırankun

olmuş kökleri meydana çıkmış görmekten müteessir olmaz mısınız? Onu bu halde bırakırmısınız, akşama kadar güneşin kızgın zebileleri altında sebzın ve metna yaprakları salacak gençleri feyz-i inkişaf ile sadeşkem olmadan fenayab olacak! Tabiki bir çocuk gibi hayata Per ve eduamel tebessümleriyle dahil olurken ne kahen bir neface perdemut ile sunuyor! İşte o boranzade kul-ı fedaaru insana derhal bu gibi avakıb vicdan neferuz-i ihtar eyler. Bu halet-i ruhimiz hep merhamet denilen o his-i aliyenin telkinat-ı inayesinden menbaastır. İmdi muzdarib bir hayvan, hazarzedede bir nebat bilgi bu derece tehyic ederse hayatı düçar-ı muhatera olmuş bir insandan efkar ve hissiyatımız üzerinde nasıl bir tezin hasil etmesi hazım geleceğini düşünmeli! Baaz-ı erbab merhamet aztarabab-ı buşriye karşısında gayet şedid bir heyecan ile mütehasıs olurlar, gayr-ı kalben mukavemet bir kuvvet onları alem ve ikdara karşı çaresiz olmaya sevkeder. İşte seviye-i suhalika atılırlar. Düçar-ı mesanib olmuş insanlara müderris olmak yanına amellerini teşkil eyler. Beşeriyetin medar-ı mfheratı bu gibilerdir. Bunlar hayat-ı beşeriyet kıymetini çok takdir etmişlerdir.

Trabzon'da "Hilaye-i Etfal" namıyla teşkil eden cemiyetin müesseseleri bu gibi insanlardan madud olduğuna şüphe yoktur. Bilirsinizki bir çok çocuklar fakr-u zaruret senkasıyla namet-i marifeden mahrum kalarak cehalet içinde emrar-ı hayat ederler, sokaklarda sürünürler, sefil olurlar, çocuk deyipte geçmeyelim. Düşünmeliki en büyük adamlarda vaktiyle çocuk idiler, bir şairin dediği gibi : "Kim demiş bir çocuk küçük şeydir? Bir çocuk belki en büyük şeydir."

O sokaklarda gezen ve baya-i nezar nefret ve istihkar ile görülen çocuklar arasında öyle zekiler bulunur ki bir sahab-i hayr tarafından merhamet edilip te mertebe verilmiş olsalar ileride bütün memleket ve vatan için bais-i iffihar birer ensar-i arifan ve marifet vücuda gelir ve bu sayede cihan-ı insaniyet müstefid olur. Bir çok alime ve hakime hep bu suretle yetişmiştir. İşte "Himayet-i Etfal Cemiyeti" memleketin fakir çocuklarını mekteplerde tahsil-i alim ve maarifte sevk için teşkil etti. Buna büyük bir emr-i hayırdır. Cemiyetin mevasısların tebrik, hatta takdis etmeliyiz. İlan-ı Meşrutiyetten beri bir takım ağraz-ı şahsiye ile uğraşa uğraşa nihayet anasır-ı muhtelife arasına nifak tohumları saçarak tehlikeye maruz bir hale getiren, adeta heyet-i umumiyeyi milleti test edercesine çalışan havehan bütün bu meşallüm faaliyetlerini mütafiğ-ı müştereke-i vataniyeyi temin ve istihsal cihetine

sarf ederek Balfaroz Trabzonumuzdaki “Himayet-i Etfal Cemiyeti” gibi şu sırada en ziyade muhtaç olduğumuz müessese-i hayriye, fabrikalar, dersaneler, mektebler, yollar... ehl-i tesisine çalışmış olsalardı Heyet-i İçtimaiyede ne mühim hata veler artmış olurdu ki ; Heyhat! ki böyle olmadı. Günden güne fenalık artıyor vatanımız müthiş hicranlar içinde milletin rahat yüzü gördüğü yok, emniyet ve asayiş hantal olmuş. Herkez canından korkuyor, geceleri uyku uyuyamıyoruz. Her an “Ne oluyor, ne olacağız?” korkularıyla kalbimiz perişan. Bütün bu hallere sebep ne? Hayat-ı akıbet, hayat-ı tekdür edememek. Ah! İnsanlar arasında rabita-ı ahvat ne zaman tesis edecek? Bir ferdin felaketi umumun felaketi ad edilecek? Beşariyet-i tevanin esası üzerine kaimdar, hemcinsimizi himaye etmeyecek olursak hıyanet ve hüşiyeten ne farkımız kalır? Hayat-ı beşer bir mukattise-i hilkat bir çok müscebe-i aleme, alel ve evraza maruzdur. Bunların önünü açmak cümle-i vazifemizdir. Nihbe-i alime ve hakime bu hususta erfra-i vücudiyedircesine çalışmışlardır. Alim ve funun’un bugünkü terkiyet-i hep onların süret-i mesaiyesidir. Enba-i cinsimize karşı bir his-i muhabbet beslersek onlara mugavenet ve hidamet uğrundan düçar olacağımız, her türlü müşkülât ve nuvane-i iktihama kendimizde kuvvet hissederiz. Hiç ibir arazamızı haleldar edemez. Beşariyet-i mazrubaya mefbad olmamızı temin edecek esbab ve usanat pek çoktur. Büyük bir alim, bir hakim olmak herkes için mümkün değildir. Her gün görüştüğümüz, temasta bulunduğumuz kimselerin alemine elimizden geldiği kadar iştirak eder, onları teselliye çalışırsak vazifemizi ifa etmiş oluruz.

Mektebte arkadaşlarımızdan birisi bir arızaya düçar olduğu zaman nasıl bir hata hareketi tayin edersiniz? Onu kendi haline bırakıp kaçmak terkiye mi yoksa tedavi için tedbir-i lazıma tevassil-i cahiyetiyemi ihtiyar eylersiniz? Şüphesiz ikinci sureti muvafık bulursanız değil mi? Çocukluktan itibaren böyle bir harekate alışah-ı amiye gözlerinizi kötürün bacaklarınızı acaza edelim. Alim ve astrabata karşı lakid olanlar insan değildirler. Çocuklar tez ederler kesanları başkalarına mafid olmakdan kendilerini mani eyler, şüphesiz büyükler gibi hareket edemezler tecrübeden mahrumdurlar. İktidarları hariciyesinde olan işlere karışmamaları makul bir hareket metazındır. Fakat onların yapacakları pek çok işleri vardır, yeterki güzel hareket etsinler. Bilirsiniz alem ve ekdar içinde bulunanlara karşı güler yüzlü tatlı sözlü olmanın ne kadar faydası olur? Güleryüz güney gibidir. Kalbi tenvir eyler bazen bir

tebessümün yaptığı iyiliği kasalar dolusu altın yapamaz. Latife ve melamet fezanın beşeriyetinin en güzellerindendir. Bu safat-ı mümduhayı şimdiden iktisaba çalışınız. Himaye-i hayat hissi insanda bu suretle tecelli eder.” (Feyz, 4 Mayıs 1909).

Feyz Gazetesinde yer alan, imzasız, “Reji Hakkında Takrir” başlıklı yazı şöyledir; “Meclis-i Mebusanın geçenki 19. genel toplantısının ikinci celsesinde ziraatçilerin rejiye ve rejinin ziraatçılara karşı hukuk vazifelerini tayin eden nizamname hükmüne göre incelenmediğine dair sebepleri içeren ve maliye nezaretinden açıklama isteğini içeren takririn Cumartesi açıklanmasına karar verildiği İkdam refik-i muhteremiz yazıyor :

Feyz : Hükümetimizin meşrutiyet inkılabını müteakib her tarafta az çok biraz tebdil ve teceddüd görülmüşken bütün bunlara rağmen kemal la-kaydıyla devfi mesumdaki hareketine katien hılal getirmeyen rejinin nizamnamesinde müsrih olan hukuk-i müteakileden yalnız kendi menfaat ve lehindeki ahkamı icra ile hukuk-i zirai ve devleti ne derecelerde izaha ve hibe ettiği vecihen havide ve bu babdaki mevad-ı sebete layıhsadır. Şimdiye kadar zirai tarafından idarehanemize varid olupta birçoğunu derc edemediğimiz muharrirat ve yine bu husustaki müracaat şöyle dursun bunlardan birazı için “reji hakkında” ser levhasıyla ön mukabele kadarı yazılarak teşrih-i keyfiyet edilmiş ve makam-ı vilayetle meri’aidinin nazar-ı dikkatini celb olunmuş ise de bundan da bir semere hasıl olmamış ve nizamnamedeki ikinci ve üçüncü mühmenler tayini sırahat katiyesine istinaden müracaatta bulunan zirain müstedyat metvelyesine karşı bir çok kere nihayet güya nezaret-i umumiyeden istizan edilmiş ise de maalesef devr-i sabıktan farksızcasına anlayıp dinleyen bulunmamış yani ziyana uğradılar gelişmiş olan hakka karşı şu zamanda bile muvaffakiyet hasıl olamamıştır. Bu defa ise böyle bir takrir muhak ve masibin mebusan-ı milletçe nazar-ı dikkat ve ehemmiyetçe alındığını gazetelerde okuyan, işiten ve bu günlerde mahsüllerini satacakları hasebiyle de reji nizam mahsusuni icraya mecbur tutuluyor ve hukuk-i millet ve hazine şeydir. Halkımızın zavallı köylüler ve tütüncülerimizin de biraz olsun yüzleri gülmeğe başlar.

Gümüşhane orman süvari memurluğuna terfien Sürmene öndelik memuru Behram Efendi Gümüşhane süvari memuru Edip Efendi Sürmene erdalık

memurluğuna ve daldaban mevki erdalık memuru Rasim Efendizade azledilerek yerine muaven İsmail Efendi tayin olunmuşlardır.

Zorunlu olarak Baykarad, Kelkit, Tercan ve havalisinden şehrimiz civarına mecbur muhaceremiz olan kahtoz dükkanının mühma imkan ve iskanlarına bakıldığı gibi yine bu dairede tehvin ihtiyacatı çarelerini düşünmek üzere evvelce teşekkül etmiş olan ifak-ı muharicin komisyonu geçen Pazartesi günü ticaret odasında akdan ictimai ve müracaat edenleri istimai ederek kanun-i evvelin 17 beri derc etti iane-i hamiyetmenden ile tevzine başlamış olduğu etmek hesaplarını bakmak bugün içinde bakiyesinin cemiyle tahkikat lazimeyi icra edip tevziatın bir suret-i hissineye rabt edilmesini tezakür etmiştir.” (Feyz, Sayı 45).

Feyz Gazetesinde yer alan imzasız “Trabzon” başlıklı yazısı şöyledir; “Bundan beş gün evvel Ermeni Taşnaksiyon Komisyonunun Türkçe ilanı kıraathane, kahvehane vesair muhallere tevzi olundu. Bu komite ilk defa olarak Türkçe bir ilan varakası neşrediyor ve bununla ahalimizi heyecana düşürüyor. Bu gibi heyecan amiz ilanlar neşretmemesini menkür komiteye tavsiye ederiz. Eğer maksatları vatana hizmet, ithadı takviye ise bu böyle olmaz.

İlanın hulasası; inticabatta yolsuzluk olmuşsa şikayet edelim mebusan-ı tetkit ediyor. Şimdi düşünelim :

İnticabaten yolsuzluk olmuş ise bu şey Taşnaksiyon komitesinden başkası idrak edememişmidir? Buna ihtimal vermek balığın kavağa çıkabileceğine inanmak kadar saftır ve nakl olur. Zira bugün vatanımızın her vecihle terakki ve talisini gece gündüz düşünür, tedkik eder, muhterem bir İttihat ve Terakki Cemiyeti var. Saniyen bu kadar erbab akl ve dirayetimiz var. Salisan ahalimiz her hakkına müdafa’a edecek matbuatı var. Bunların hiç biri intihabda vuku’a bulduğu rivayet edilmek istenilen yolsuzluğu idrak edememesi kabil midir? Şüphesiz değildir. O halde katiyen tahakkuk ediyor ki intihabatta yolsuzluk yoktur ve olmamıştır.

Bundan anlaşılıyor ki Taşnaksiyon komitesi bir fikr-i hafiye hizmet etmiş daha doğrusu tağşış-i ezhan etmek istemiştir. Teessüf ederiz. İttihat ederek elbirliğiyle

vatana hizmet edeceğimiz bu nazik demlerimizde bu gibi neşriyat pek mazur olabilir. Bir büyük muharririmizin dediği gibi şu nazik demlerimizde vatanını cidden sevenler bin dühezeran aferin. Taşnaksiyon komitesinin varaka-i ilaniyesinin neşrini müteakip şehrimiz Osmanlı klübünde şehri halin 20. Cumartesi günü bir içtimai umumî akt edilmiştir. Bu içtimai umumîye bütün vatandaşlarımız iştirak etmiştir.

İçtimai umumide Taşnaksiyon komitesinin şu hareketi takbih edilerek bütün millet kendi hür reyleriyle intihab ettikleri mebuslarının her vecihle itimada şayan erbab-ı namus ve haysiyetten vatanını cidden sur-i erbab iktidardan olduklarını bağırarak ilan ettiler.

Mebuslarımızın sesleri çınıyordu. O sırada vekila-yı duaviden edib Ali Tıynet Beşirzade, Ahmet Mithat Efendi tarafından irticalen bir nutuk-ı belîğ ve mühesser irad olunarak... ve medid alkışlara mazhar olmuştur.

Bütün millet namına klüpte tanzim olunan arziye kraet olunarak şiddetli alkış ve takdirlere nail olduktan sonra heyet-i beldeye iştak ve muğteberan ettiler.” (Feyz, 30 Kanun-i Evvel 1324).

Feyz Gazetesinde yer alan Enis Avni’ye ait “Mehmet Ali Şah’a” başlıklı şiir şöyledir;

“Kafi... Yeter artık, yeter artık, kara katil
 Bir milleti mazluma ki, hürriyete müştak,
 İrin kusuyor, kan kusuyor, can kusuyor bak
 Ezel-i kirli, kızıl nasiye, ey hakim cellad!
 Baykuşlara meva, sana mekil midir inan?...
 Bir şüphe yarın devrilecek tac-ı firuzan
 Millet sana hakim olacak, sen ona münkad
 Ey pençesi kan, dişleri et parçalı çılgın!
 Her perde-i tahtın koparıldıkça yazılsın
 Millet ne demek hak ve toprak ne demektir
 Sultanları, kartalları, esnamı yıkan kol
 Elbet vuracaktır sana sille-i tedmir

Lakin o zaman sen de yıkıl, sen de kibr, sen de harab ol.” (Feyz, Sayı 47).

Feyz Gazetesinde yer alan, İran şahına hitap edilen şiire, gazetenin Şiran muhabiri Şah’ın dilinden söylenmiş gibi latif bir cevabi şiir olarak yayınlanmış. Mahalli eşraftan Mehmet Bey’in bu şiiri şöyledir;

“Şaha ne saffet inaverce fehamet azamadır
Ol seyr-i dilberim ki şecaat o zamandır
Mülkimde benim seyr ü seyahat o zamandır
Kim ne karışır taht-ı şahamet o zamandır
Devr-i keyf aksini indi keramet o zamandır
Asırda benim devlet ve millet o zamandır

Mende bence gencine nice nakd-i nihan var
Üzce dedemin indi benim mülk-i İran var
Emrimde meti men kimi görünce ki havar
Kanun-i esaside üzüme çahca zoyan var
Tebdir o zamandır ki fetanet o zamandır
Men şah-ı aliyyim ki sadakat o zamandır

Men isterim anı ki idim mülkümü abad
Hem çile-i gamdan özümü eylerim anad
Devrimde himme teb’e-i İran ola dilşat
Devr-i kiyet kişi men eylememin mülkümü berbat
İranilere, beski adalet o zamandır
Men şah-ı Aliyim ki sadakat o zamandır

Has gitmedi ahrariler eyler meni teshir
Men ol söz ile eylemenim fikrimi tağbir
Mülk-i Acemistanı men ettim belli tamir
Tebdir mi fil-cümle meluk etmede taktir
Men özi şahım emr-i saadet o zamandır
Giriş, Yeman hememmi cebayet o zamandır

Terk eylemem can heseri mende yok etham
 Biat edene lazım olur halet-i enam
 Emrime hılat ilini eylerim idam
 Keyfim ciğarım ey pesrum sun mete bir cam
 Ver sağarı sakiki safahat o zamandır
 Meclistekini meyle ziyafet o zamandır

İranilere hiç olur mu bele tekrim
 Gördüm zararı her kime ettim ise tazim
 Evvelkiler mi devr-i cedid etmede taksim
 Ahvende dibin nefretimi eyleye nefhim
 Öz başıma yek köşede rahat o zamandır
 Men kime ne dedim ki hazırlık o zamandır

Tebriz hele silmesi de olan derc ile efkar
 Keşmir, hemedanda bağolup bunca agyar
 Öz-özlerine görünceye tabdiler hünkar
 Sabreyle benim etti bu bestin mene sitar
 Başıma gelen bunca hacalet o zamandır
 Menki sebep oldum bu cinayet o zamandır” (Feyz, Sayı 53).

Feyz Gazetesi Şiran muhabiri Mehmet Bey’in, Şah’ın dilinden düzenlediği cevabi latif şiire, bir cevap da Akçaabat mukavelet muharriri Ahmet Efendi tarafından yazıldı. Bu şiir de şöyledir;

“Ey Şah geçer taht-ı şehamet özünüğümü
 Haşmet özünün, tec-i fehmet özünüğümü
 Kan-ı döğücü seyf celladıt özünüğümü
 Meyadan-ı şecaadette meyanet
 Ey han bu efkar-ı hıyamet özünüğümü

Serf-i ayete görelim sende eğer genç nihan var
 Fihar ile beyhude ki bu sözde yalan var
 Gaddarlığı haylice hem efkarından var

Satar gibi karşında Vali Şirazyan var
 Tedbir özünün, akıl kıyaset özünüğümü
 Öz başka keşane-i rahat özünüğümü

İran'ı ister isen eylemek aba
 Aklın düşürüp başına kal-ı akibeti ya
 Hem millet ola hem de sen ol rahat ve delşat
 Yoksa edecek ahiri ihrar seni bir bad
 İranilere latif ve hemayet özünüğümü

Hunehi aralığın etti cihan-ı halkına tesir
 Nefret ile herkes ediyor namını tedkir
 Bundan sonra bir fayda vermez sana tedbil
 "Kanun-i Esasi" olacak tabe-i şemsir
 Esfendi zafit kin ve adavet özünüğümü

Biat mı eder zalime akıllı olan İslam
 Olsun senin ey düşman diyen haet-i enamı
 Ehli kare İranilerin eyledik ikdam
 Ya kaçmalı kurtulmalı ya olmalı idam
 Saki ile şehabe-i letafet özünüğümü
 Dehatzer ile şok şaimet özünüğümü

Bu zalimi yazıdan mı sana eyledi talim
 Sen müstebde halk ne layık ede teazim
 Futumevesine kayl mectehidnin nazarımı
 Amalini onlar ediyor şerri ile tahrım
 Ahvaline bak su-i felamet özünüğümü
 Hasarındamısın re-i saadet özünüğümü

Seryad garibini çıkardık gününe kadar
 İtilafa, yetişemedik rahim etmedik izhar
 Yıktık acmestarı ab-ı rahim ve satırını

Ecdadın ve ettik ervahını bile beyzar
 Ey şah siyadel bu ferahat özünüğümüzü
 Eslafının arine riayet özünüğümüzü” (Feyz, Sayı 54).

Feyz Gazetesinden “Gemici şarkısı ibareli bir horon oyunu güftesi”;

“Ey düşmanlar ey düşmanlar iyi bilsin ki herkes
 Bu vatanda yaşayan Türk, Kürt, Arap, Çerkez
 Türk Devleti’ni kurmuş, Türk ruhuyla yoğrulmuş
 Dini, dili, vatanı hepsinin bir olmuş
 Bunun için kardeşler Türk adıyla yaşarlar
 Bu işi anlamayan sersemlelere şaşarlar” (Feyz, 26 Eylül 1324).

Feyz Gazetesinde Baliyan’a ait “Vatan” başlıklı şiir şöyledir;

“Vatan vatan beni sensin doğuran
 İrem yurdum sende buldum ben hemen
 Osmanlılar oldu seni saklayan
 Şanlar ile savruldun an ban
 Yılığını bilirim ben her zaman
 Estirip beni sen ettin insan
 Eyley isen hazırım ben et ferman
 Ben acizim fakat uğrunda kurban
 Dolayımnda görsün bütün bu cihan
 Dertlerime sensin benim sen derman
 Olur isem kucağında bir mekan
 Bulurum ba feda olsun sana can
 Sen şerefle iman ile ol abadan
 Osmanlıyım ben sana canım feda
 İlkem sevgim aziz vatan bir yaşa” (Feyz, Sayı 56).

3.2.1.3 Trabzon'da Meşveret Gazetesi

Naci Bey tarafından 1908'de çıkarılmaya başlanmış, 1916 yılına kadar yaşamaya başlamıştır. Haftada iki defa Çarşamba ve Cumartesi günleri çıkar. Bugün İstanbul'da, İstanbul Basın Müzesinde tam koleksiyonu mevcuttur.

Meşveret Gazetesinde de genel siyasetle ilgili yazılara hemen her sayıda yer verilmiştir. Dış siyaset ve askerlikle ilgili tefrika yazılar geniş yer tutar. Yerel sorunlar özellikle ziraat, ticaret, sanayi ve asayişle ilgili çeşitli yazılarda işlenmiştir. Gazetenin çeşitli nüshalarında rastladığımız imzalardan bazıları şunlardır; T. A., Y. İhsan, Pertev, Ali Rıza, M. Şükrü, Ahmet Sedat, M. Faik, Mehmet Halit, Süleyman Radi.

Bu gazetenin bir nüshasından "Belde İdaresine" ve "Şahbal" başlıklı iki yerel konulu yazı şöyledir; "Şehre gelen katırcı hayvanlarıyla yalıdan kum taçhaneden traç taşışayan beygirlerin beş onu birarada ve boşu boş dönecek bir surette sokaklardan mahalle aralarından geçmekte oldukları görülüyor. Halbuki mahalle aralarında bir çok çocuklar bulunmakta olduğundan bir gün bir kaza vukua gelmesi mahvizdir.

Mukeddema şehre giren hayvanların başı boş bırakılmaları içinde katırcılara tenbihat lazıma icra edildiniz hatırlıyoruz herhalde hayvanlarını selime selam sokaklara bırakmaları için katırcılar tekrar enbihat redide icrası lazımdır.

Kazalarda da birer dar-ülmuallimin ibdidai mekteblerinin inşa edileceği kemal-i memnüyetle okundu. Evet memalik-i Osmaniyenin her noktası muhtaç maarif ve bu noksanın ikmal-i ise mütaka-ı mualliminin vücuduyla kaimdir. Mamafi çocuklar evvel evvelde ağışunda teşbiye görürler validelerinin nazar-ı şevkati altında dimağlarına pek çok şeyler nakş olunur. Halbuki vilayet-i meclis-i umumiyesi kazamızın anas mektebine olan ihtiyacını nazar-ı itibara almıyarak şimdilik kasabımızda pek lüzumu olmayan bir dar-ül muallimin küşadına lüzum gösterin. Nüfus ve sıhhatça Giresun ve Orduya tefvik eden kazamıza Torul muallimin mektebi yerine bir anas ibtida-i ve rüşdiyesiyle bir de zükur mekteb ibtidaisinin keşadına müsaade edilerek evladlarımızın namuslu ve terbiyeli birer insan olarak

yetiştirilmesi hususunda maarif nezaret-i celilesinin nazar-ı dikkatini celbe muteber gazetenizi tevsik eylerim. Ünye'de Rumelili kolağası." (Meşveret, H. 21 Mart 1325).

"Nam ile alim matbuatı tazyin eden refikamızın beşinci nüshası neşr olunmuştur. Şimdiye kadar memalik-i Osmaniyede itişar cemuatların umumuna resmazının mükemmeliyeti medariyanın medariyanın ehemmiyeti tabının nefasitiyle fanefdur mahal-i torığı feya kütüphanesidir. Nüshası beş guruşdur. Taşraya altı guruşa gönderilip onbeş günde bir neşr olunan bu mecmua-i mükemmelenin bir senelik abonesi bir lirayı Osmanı Altı aylığı yarım lirayı Osmanidir. Abone olmak içinde Trabzon'da Feyz Kütüphanesine müracaat olunmalıdır.

Malavis karyesinden feril zade Kasım Efendinin tazbana karyesinden Ömeroğlu Mehmed Bin Hacı Mahmud zimmetinde olan altı yüz aded Rusya menat akçesi alacak davasından dolayı icray-ı mahkemeleri için tastir olunan davaya varakaları üzere gösterilen mezkur Tazbana karyesinde olmayıp memalik-i Rusya'da aldığı ve merkumun ikametgahı gayi meçhul olduğuna binaen sene-i Rumiye temmuzunun yirmi altıncı pazarertesi günü icra-ı muhakemesi mukarrir olduğundan usul muhakemat-ı hukukiyye kanununun 26.maddesi hükmünce merkum medalinin yevm-i mezkurda saat raddelerinde atına kazası bedayet mehakemesi hukuk dairesinde huzura bulunması ilan olunur. 5-1 Teşbiye edilirki feyz rebani semt müteveccihinden vurud ile damağa inakas ve asaba has ikaz eder.

Kalbin havas damagiyyeye ikazlı envar-el-hiyyenin merat kalbten muntazaman müruruna vasita olup gabar cümle ve gafletle mestur olan kalb-i necliyat ruhaniyeye makus olamaz. Hameş : Nisha-i Sakıbın 92 inci sayfa nihayetindeki(vukuat isabat ediyorki bazı tevaimlerde) fikresinden 95 inci sayfanın 24inci satırındaki (görülen ayn hal) cümlesine kadar yazılan fikrat evvelce derc edildiği halde sehu mertebe olarak tekrar edilmiş olduğundan tab edilmelidir." (Meşveret, H. 21 Mart 1325).

3.2.1.4 Pulat-hane Gazetesi

1908'de çıkarılan gazete Akçaabat'ın ilk gazetesidir. Kapanışı bilinmeyen gazetenin, elimizde bir örneği yoktur. Müftü Mehmet İzzet Efendi tarafından çıkarılmıştır (Albayrak, 1994, s. 54).

Muzaffer Lermioğlu, Pulathane Gazetesinin İkinci Meşrutiyetten iki yıl sonra çıkmaya başladığını belirtir (Lermioğlu, 1919, s. 150).

3.2.1.5 Bahr-i Siyah Gazetesi

İmtiyaz sahibi Yanko Yuanidi, başyazarı Avni Bey olan gazete, 1909 yılında çıkmaya başlamıştır. Haftada iki defa Serasi Matbaasında basılan gazetenin elimizde sadece Milli Kütüphanedeki 15. sayısı mevcuttur.

Türkçe-Rumca yayınlanan gazetenin "Karamanca" olma ihtimali de bulunmaktadır (Albayrak, 1994, s. 54).

3.2.1.6 Haber Anası Gazetesi

Şubat 1909'da çıkarılmaya başlayan gazetenin imtiyaz sahibi Mehmet Tevfik (Yunusoğlu) dir.

Haftalık bir gazete olup, Perşembe günleri çıkar. Haber Anası, dört sayfa olup, 26x37 cm. ebadındadır. Kapanmasıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

3.2.1.7 Trabzon'da Ahab (1909)

30 Haziran 1909'da kimin tarafından çıkarıldığı bilinmediği gibi, elimizde herhangi bir nüshası yoktur.

Ahab Gazetesi hakkında bilgimiz, Feyz Gazetesinde çıkan kısa bir açıklamaya dayanır. Buna göre, Trabzon da Meşveretin imtiyaz sahibi tarafından Trabzon da

Ahbab adıyla mizahi bir gazete neşrine başlamıştır. Yine buradan haftada bir Perşembe günleri çıktığını öğreniyoruz.

3.2.1.8 Kehkeşan Gazetesi (1909)

Polathaneli Ali Rıza tarafından, Meşveret Matbaasında, 23 Temmuz 1909'da çıkmaya başlar.

Onbeş günde bir çıkan gazete, ondört sayfa olup, 20x27 cm. ebatlarındadır.

İlk ondokuz sayısı Arslan Pulathaneli'nin kitaplığında mevcuttur. Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde ilk on sayısı, İstanbul Belediye Kütüphanesinde dokuzuncu sayısı bulunmaktadır. İlk sayısında yazı başlıkları ve imzalar; Sayezar Hayalde, Ömer Fevzi; Letaif İcmal, Hamamizade İhsan Bey; Unutulmak İhtiyacı, Hamamizade İhsan Bey; Ne İsterim Biliyor musun?, İ.Necati Bey; Neva'yı Tahassür, Kenan M. Bey; Tebrik, F. Mesud Bey; Madde Kuvvet Eser, A.Vasfi Bey; Kolera Hakkında, Doktor Eyyub Bey; Yıldızlar, Halil Nihad Bey; Bilmece ve Masal, Memduh Necdet Bey şeklindedir (Albayrak, 1994, s.59).

3.2.1.9 İkbal Gazetesi (1909)

Eyyubzade Osman Nuri tarafından, 1909'da çıkmaya başlar. Haftada iki defa, Pazar ve Çarşamba günleri, Halil Bey'in mesul müdürlüğünde İkbal Matbaasında basılırdı. Dört sayfa olan gazete, 35x50 cm ebadındadır.

Trabzon basınında etkili ve uzun soluklu yayınlardan biri olup, Feyz Gazetesinin devamı niteliğindedir. Bu döneme ait Erzurum Atatürk Üniversitesi Özege Kütüphanesinde bir, Milli Kütüphanede iki, İstanbul Belediye Kütüphanesinde ilk beşyüzotuzüç nüshası mevcuttur (Albayrak, 1994, s. 65).

3.2.1.10 Envar-ı Vicdan Gazetesi (1909)

29 Ekim 1909'da çıkarılmaya başlanan gazetenin kurucusu Zeynel Abidin, imtiyaz sahibi Polathaneli Ali Rıza, mesul müdürü Ali Osman Bey'di .

İkbal, Mirkoviç ve Yorgi Mihailidi Matbaalarında basılan nüshaları olduğu biliniyor.

Sekiz sayfa ve 20x27 cm. ebadında basılan Envar-ı Vicdan güzel baskısı ve ekol oluşturacak dolgun içeriğiyle dikkat çeker (Albayrak, 1994, s. 67).

Döneme ait çeşitli nüshaları, Milli Kütüphane, Atıf Efendi Kütüphanesi, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Atatürk Üniversitesi Özege Kütüphanesinde mevcuttur (Albayrak. 1994 s. 67).

3 Aralık 1909 tarihli nüshasındaki yazı başlıkları ve imzalar; Güzelim, Movaffak Galip; Leyal-i Sahiremden, Mustafa Mümtaz; Menakib-i Hicran, Cenap Haşmet; Gazel, Yusuf Ziya; Hatırat-ı Sevda, Ethem Hidayet; Hayale 1, Midhat; Vatanımdan Ayrılırken, Ali Haydar; Semaya Bir Nazar, A.Hilmi'dir (Albayrak. 1994 s. 69).

3.2.1.11 Temkin Gazetesi (1909)

Tayyibzade Hafız Mehmed Zühdi tarafından çıkarılırdı. 1909'da yayın hayatına başlayan gazetenin 1910'da kapatıldığı sanılıyor. Milli Kütüphanede iki ve üçüncü sayıları mevcuttur.

3.2.1.12 Hekim Gazetesi (1910)

14 Ocak 1910'da onbeş günde bir çıkmaya başlayan gazetenin mesul müdürü eczacı A.Dursun, imtiyaz sahibi M.Raif 'ti.

Önce Serasi ardından İkbal Matbaasında basılmıştır. Anadolu'da çıkan ilk tıp dergisi olup, halk sağlığı ile ilgili bir yayındır. Hasta olup da ilaç aramaktansa, hasta

olmamaya çalışmak daha iyidir uyarısı, koruyucu sağlık hizmeti veren bir yayın olduğunu göstermektedir.

Çıkış gayesi başlığın altında, hekimliğin değer ve hünerini anlatmak, kırsal kesimde yaşayanlara pratik tıp bilgileri vermek olduğu şeklinde ifade edilmektedir.

Yazarları arasında, Ömer Dursun, Kilisli Rıfat, Kardam, Mehmet Şükri, Hasan Raif gibi hekimler yer alır. Bazı yazı başlıkları ise şöyledir; Diş ve Dişlerin Muhafazası, Bir Evde Bulunması Lazım Olan İlaçlar, Bel Ağrısına Hardal Yakısı, Tifo, Emzikli Validelerin Gıdası Ne Olmalı, Aşının Sureti Keşfi, Perhiz, İnsan Yavrusunun Bulaşıcı Hastalıkları, Ahaliye Hifzüssihha Dersleri, Çocuk Düşürmek, Sihat-ı Umumiyye : Sineklere Karşı, Kolera, Veba-Taun, Yarım Başağrısı.

İstanbul Atatürk Kitaplığında yedinci sayısı dışındaki sayıları, Milli Kütüphanede ilk yirmidört sayısı mevcuttur (Albayrak. 1994 s. 77-78).

3.2.1.13 Tarık Gazetesi (1910)

Nisan 1910'da haftada bir çıkar. Mesul müdürü Şatırzade Hasan Hicabi olan gazete, dörtte biri, 72. sayıdan itibaren yarım kağıda bazen altı sayfa olarak çıkarılmıştır.

İttihad ve Terakki'cilere ve Trabzon'da Meşveret Gazetesi'ne karşı sert ve kararlı yazıları ve tenkidleriyle dikkat çeken Tarık II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, Sultan Reşad döneminde, İttihad ve Terakki Partisi iktidarı ele geçince, büyük sıkıntılara düşmüştür... Nitekim 11 Haziran 1913'de Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden sonra İttihad Terakki tarafından taşrada kapatılan ilk gazetelerden biri de "Tarık" olmuştur (Birinci, 1990, s. 215-216).

3.2.1.14 Lazım Gazetesi (1909)

Varlığını 1909 yılı itibarıyla, Yeni Yol Gazetesinin 3051 ve İnan Dergisinin 24. sayılarındaki yazılardan öğrendiğimiz Lazım hakkında başka bir bilgi yoktur (Albayrak, 1994 s. 73).

3.2.1.15 Şebâb Gazetesi (1909)

Trabzon Sultanisi son sınıf öğrencileri Bekir Cinemre ve Sedat Boztepe tarafından çıkarıldığını yine Yeni Yol Gazetesinin 3051. sayısından öğreniyoruz. Gazete hakkında başka bilgimiz yoktur (Albayrak, 1994, s. 74).

3.2.1.16 Tahsil Gazetesi (1909)

Sadi Rıza Altıkulaç ve Bekir Hartamas tarafından üç sayı çıkarılmış siyasi bir gazete olduğundan başka bilgi yoktur (Albayrak, 1994, s. 74).

3.2.1.17 Haber Babası Gazetesi (1909)

Bu gazete için bilgimiz sadece, Haber Anası'nın karşılığı bir mizah gazetesi olduğu şeklindedir.

3.2.2 Trabzon Azınlık Basını

Bu dönemde, Trabzon'da azınlık ve yabancı basınında önemli bir yeri vardır. Şehirdeki ilk Türk Gazetesi "Trabzon"un 1869 da çıkışından 12 yıl sonra, 1881 yılında Rum azınlığın çıkarttığı "Astr Tou Pontos/Pontos Yıldızı" ilk azınlık yayını olup, ilk Ermeni gazetesi de 1909'da çıkan "Keghchog"dir (Albayrak, 1994, s. 275).

İkinci Meşrutiyetin getirdiği plansız ve programsız sözde hürriyet; daha çok azınlıkların işine yaramış ve bu dönemde Trabzon'da azınlıklarca bir çok gazete çıkartılmıştır.

3.2.2.1 Rum Azınlık Basını

Çok geniş olmamakla birlikte yapılan araştırmalara göre tespit edilebilen Rum azınlık gazeteleri şunlardır;

1. Astr Tou Pontus (Pontus Yıldızı) : 1885-86 Rumca Mecmuadır. Th. Grammaticopoulos tarafından çıkarılan bu mecmûanın 1, 2. ciltleri vardır.
2. Epochi (Devir) : 27.10.1887 – 5 Mart 1921 Rumca haftalık gazetedir. N. Kapetanidis tarafından çıkarılan gazete 5 Mart 1921’de kapanmıştır.
3. Bahr-i Siyah : 1908’de çıkan Türkçe-Rumca gazetedir. Serâsî Biraderler tarafından çıkarılan gazete Serâsî Matbaasında basılıyordu.
4. Phoros Tisanatolis (Doğu Işığı) : 1908’de çıkan Rumca politik, filozofik, ticari gazetedir. Dimitros G.Gorgios tarafından çıkarılan gazete Serâsî Matbaasında basılıyordu.
5. Anexartitos : 1908 ‘de çıkan Rumca müstakil haftalık gazetedir. Dr. Oh. Milopoulos tarafından çıkarılmış, ancak üçay yaşamıştır.
6. Drasis (Hareket) : 1908-1909 arasında haftada iki kere çıkan gazete, Rumca olup Philippos Philippidis tarafından çıkarılıyordu.
7. Etnik-i Drasis (Milli Hareket) : 1909’da çıkmaya başlayan haftalık Gazete, Rumca olup, Philippos Philippidis tarafından çıkarılıyordu. Gazete, 6 ay sonra, sahibinin Batum’da bir matbaa kurması üzerine, Trabzon’dan Batum’a taşınmıştır.
8. Neos Astr Tou Pontus (Yeni Pontus Yıldızı) : 1909’da çıkan haftalık gazete, Rumca olup, Th. Grammaticopoulos tarafından çıkarılıyordu.
9. Efxinos Pontus : 1906’dan itibaren çıkarılan haftalık mecmûa, Rumca olup, D. Xifilinos tarafından tahminen 1918 yılına kadar yaşamıştır.
10. Emporikos Agglioforos : 1916’dan itibaren çıkan Ticaret Odası Mecmûası, Rumca olup, Xenokratis Stratigopoulos tarafından çıkarılıyordu.
11. İcho Tou Pontus (Pontus Sesi) : 1916’dan itibaren çıkan haftalık gazete, Rumca olup, G. Michailidis, K. Symeonidis tarafından çıkarılıyordu. Yayın tahminen 1918 yılına kadar yaşamıştır.
12. İmmrologion Tou Pontus
13. Keodigostis Trapezountos Keton
14. Peichoros (Trabzon ve Pontus Civarı Rehberi) : 1916

15. Logos (Nutuk, Konuşma) : 1916 yılında haftada iki kere, Rumca çıkan gazeteyi N. Leontidis çıkarıyordu. 1918 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

16. Kommendi : 1916 yılında çıkan haftalık gazete, Rumca olup, 1917 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

17. Pontikos (Fare) : 1916'da çıkan, mizâhî haftalık gazete, Rumca olup, G. Koutsouris, I. Sinaros tarafından çıkarılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf düştüğü, özellikle işgal yılları ile Kurtuluş Savaşı yıllarında, bütün azınlığın desteğini alan Rum basını, aşırı derecede taşkınlıklarda ve isteklerde bulunmuşlardır. Zulüm ve işkence öylesine had safhaya vardı ki, şehrin yağmalanması ve tahribi karşısında Matbaacı Serasi açıktan tepki göstermişti (Özel, 1989, s. 16).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Trabzon'da yayımlanan Rum gazetelerinde Pontosçuluk propagandası yapılıyor, Pontosçular "Yunanlılık" iddialarını pervasızca açıklayabiliyorlardı. Nitekim, mütarekeden sonra Trabzon'daki bir dava sırasında, dava vekili Akrididi'nin : "Şimdiden sonra, Türkler'in buralarda hakk-ı hayatı yoktur. Buralar Pontos Hükümeti'ne aittir" sözleri mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Rumlar, Yunanistan'ın bağımsızlık günü olan 7 Nisan 1919'da gösteriler yapabilmiş, vatanın asıl sahipleri onlarmış gibi okullarına Pontos bayrağı çekip çeşitli taşkınlıklarda bulunabilmişlerdir (Goloğlu, 1973, s. 240).

Diğer taraftan, Trabzon Rumları, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini (15 Mayıs 1919) şenliklerle karşılamışlar, şehirde yayımlanan Faros Anatólis ve Epuhi Gazeteleri sevinçlerini gizlemeye gerek duymamışlardı. Ayrıca Trabzon'da Yorgi Mihailidi Matbaasında basılan İstikbal Gazetesi, Rum müretteplerinin boykotu yüzünden bir süre basılamamıştı (Özel, 1989, s. 45).

3.2.2.2 Ermeni Azınlık Basını

Trabzon'daki Ermeni azınlık basınının beş yıllık mazisi vardır. 1909 yılından 1914 yılına kadar tespit edilebilmiş Ermeni basını şunlardır;

1. Keghtochoug : 1909-1910 arasında Hayrenasirakan (Vatanpervarane Muallimler Derneği) tarafından, Üskünar Matbaası'nda, 22 sayı basılmıştır.

2. Kharisskh : 1909'da Çarşamba-Cumartesi günleri olarak haftada iki kere çıkan Ermenice gazetenin imtiyaz sahipliği Serasi Biraderlerindi. Yazı İşleri Müdürlüğünü, Malhas'ın yaptığı gazete, Seraasi Matbaası'nda basılmaktaydı. 22,5x34 cm. ebadında olup dört sayfa idi. Mevcut sayılar, Mikhitharistler Kütüphanesi, Viyana, 1909 yılı, 1-12. sayılar; Ermeni Patrikliği Kütüphanesi, İstanbul, 1909 yılı, 15. sayı.

3. Modzag (Mıdır, koz) : 1910 yılında çıkmaya başlayan haftalık mizah gazetesi, Ermeniceydi. Mevcut sayılar, Mikhitharistler Kütüphanesi, Viyana, 2-3. sayılar.

4. Charjom (Hareket) :1910 yılında Cumartesi günleri çıkan Ermenice haftalık gazeteydi. Sahibi ve müdürü, Mıgırdıç Üskünar'dı. Mevcut sayılar, Mikhitharistler Kütüphanesi, Viyana, 1-2. sayılardır.

5. Bondoss : 1910'dan itibaren onbeş günde bir çıkarılan edebi, sosyal mecmua, Ermeniceydi. Hovsep Matteosyan sorumlu müdürlüğünü yaptığı gazetenin yazı İşleri müdürü, Vartan Kevorkyan'dı. Yayını 1913 yılına kadar devam etmiştir.

6. Petak (Petek) : 1910 yılından itibaren onbeş günde bir yayımlanmaya başlayan edebi ve sosyal mecmua, Ermeniceydi. K. M. Narlıyan imtiyaz sahibi, Vahan Narlıyan sorumlu müdürüydü. Üskünar Matbaası'nda basılmıştır. Onaltı sayfalık, 21x28 cm.ebadındaydı. Viyana Mikhitharistler Kütüphanesi'nde, Tam koleksiyonu; Erivan Miasnikyan Kütüphanesi'nde, 5-11. sayıları; Paris Nubaryan Kütüphanesi'nde, 9-13. sayıları mevcuttur.

7. Pejichg (Tabib) : 1911'de yayın hayatına başlayan, hekimlik ve sıhhi bilgileri içeren aylık dergi olup, Ermeniceydi. Sahibi ve müdürü, Dr. Vahan Gazaryan'dı. Serasi Matbaası'nda basılıyordu. 20x25 cm. ebadındaki dergi yirmidört sayfaydı. Kudüs Ermeni Patrikhanesi Kütüphanesi'nde ve Paris Nubaryan Kütüphanesi'nde, tam koleksiyonları mevcuttur.

8. Jamantağ (Düşman veya Sis) : 1911 yılında çıkan Ermenice bir dergidir. Üskünar Matbaası'nda basılıyordu. Kerekin Levonyan'ın "Periyodik Ermeni Basın Tarihi"nde bu derginin isminden söz edilmektedir.

9. Bıdzak (Yaban Arısı) : 1911'de çıkmaya başlayan, haftalık mizah gazetesiydi.

3.2.3 İşgal Yıllarında Rus Basını

Birinci Dünya Savaşı sırasında Trabzon'u işgal eden Rus kuvvetleri tarafından el konulan matbaalarda değişik zamanlarda Rusça iki ayrı gazete çıkarılmıştır. Bu konuda Trabzon'da zengin bir basın ve buna dayalı olarak da geniş matbaa imkanları vardı. 1916 yılında kendi isteği ile Kafkas Ordusuna gönderilen ve 26 Mayıs 1916'da Trabzon'a gelen Mintslov, çok geçmeden Trabzon askeri bölgesinin şef vekilliğine getirildi. Mintslov, Trabzon'da zamanının çoğunu, ordu sorunlarından çok, Trabzon bölgesinin tarihini araştırmaya ve yayıncılığa verdi. Savaş yıllarında şehir ekonomisinin çok fazla zarar gördüğünü anlayarak, teftiş gezisi için şehre gelen Büyük Prens Boris Vladimiroviç'ten şehrin onarılması için 150.000 ruble istedi. Hükümet bir ay sonra bu parayı Trabzon şehir bütçesine havale etti.

Mintslov, Trabzon'da bir yılı aşkın süreyle kaldı. Karakter olarak asker olmadığı için daha çok matbaa kurulması ve gazete yayınıyla uğraştı. 1916-17 yılında Rusça, dört ay boyunca Trabzon Askeri Gazetesini yayınladı... Trabzon Askeri Gazetesi'nin tirajı yalnızca yüz nüshaydı. Aynı ayrı birkaç nüshası Paris Milli Kütüphanesinde korunmaktadır. Moskova'da Lenin Devlet Kütüphanesi nezdindeki Ender Kitap Müzesi'nde "Trabzon Askeri Gazetesi"nde yayınlanmış makaleler derlemesi bulunuyor.

3.3 Tiyatro ve Sinema

Trabzon'da, İkinci Meşrutiyet öncesine kadar uzanan bir tiyatro kültürünün varlığından söz edilebilir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'dan gelen birçok tiyatro kumpanyası Trabzon'da oyunlar sahnelemiştir. Bunlar arasında Trabzon, Halep ve Adana yörelerinde uzun süreli turneler düzenleyen İsmail Efendi (Küçük) ile Trabzon ve Kafkasya'da Ermenice oyunlar sahneleyen Tomas Fasulyacıyan'ı sayabiliriz (Ertuğrul, 1989. s. 550-557). Trabzon'da tiyatro hayatı İkinci Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havası içinde daha da önem kazanmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in başlarında Tuzluçeşme'deki tiyatrodaki Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından Bir Doktorun Mahareti, Tahir ile Zühre, Hicran-ı Ebedi,

Çoban Kızı gibi oyunlar oynanıyordu. Şehirdeki tiyatro faaliyetleri, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenmekteydi. Ekim 1908’de subay ve gençler tarafından Namık Kemal’in Vatan piyesi ikinci defa sahneleniyordu (Feyz Gazetesi, 1 Teşrinisani 1908).

Ramazan geceleri de tiyatro gösterileri devam etmekteydi. 1908 yılı eylül akşamlarından birinde Meydanda (Hürriyet Meydanı), “gramofon çalınıyor ve idare-i mahsusa acentehanesine muttasıl kahvehanede ince saz takımı icra-yı ahenk eyliyordu”. O akşamki tiyatro gösterisi şantözlerin kantolarıyla başlamıştı. On yıldan beri Trabzon’a gelmekte olan “meşhur şantöz Eleni Rahle Hanım tarafından yaşasın hürriyet, müsavat, asker, Osmanlılar diye hürriyet şarkısı teganni edilince” seyirciler tarafından şiddetle alkışlanmıştı. O akşam sahnelenen Victor Hugo’nun Venedik Barbarları adlı oyununda rol alan Eleni ve Katina Hanımlarla Hüsnü Efendi oldukça başarılı olmuşlardı. Görüldüğü gibi tiyatrodaki gayrimüslim hanımlar rol alıyorlardı.

Pulathaneli, Trabzon’da 1912 senesinde bir belediye arsası üzerinde muhtemelen bir Fransız şirketi tarafından yaptırılan ve daha sonra belediyeye terk edilen bir binada temsil ve sinema gösterilerinin yapıldığını ifade etmektedir (Pulathaneli, 1997, s. 424).

Sinemanın ortaya çıkışı tiyatroya göre daha sonraki döneme rastlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye’deki gelişmeleri bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Türk sinemasının temelleri İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul’da atılmış, bir süre sonra da Anadolu’da bazı merkezlerde yayılmaya başlamıştır. Sinemanın benimsenmesinde, eğitim ve ordunun ihtiyaçlarından kaynaklanan gerekçeler önde tutulmuştur. O dönemde etkili olan İttihat ve Terakkiye mensup yöneticiler tarafından da bu çalışmalar desteklenmiştir. Enver Paşa, Almanya’da gördüğü ordu sinema kolunun çalışmalarından esinlenerek Osmanlı ordusunda da benzer bir birimin kurulmasını istemiş, 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi kurulmuştur. Bu tarihlerde bazı askeri belgeseller ve filmler çekilmiştir. Bu arada askeri belgeseller dışında, “milli hayatımıza dair sinema filmleri” de çekiliyordu.

Sinema önemli bir eğitim-öğretim aracı olarak görülmekteydi. Fuat Uzkınay, yöneticilik yapmakta olduğu İstanbul Sultanisi'nde (Lisesi) 1910 yılında bir sinema salonu açılmasını sağlayarak bu konuda da öncülük etmiştir.

Trabzon'da sinema, Birinci Dünya Savaşı öncesinde tanınmaya başlamıştı. 1909 yılında, Trabzon'da Hürriyet Meydanında Pazar ve Cuma günleri birer saat kadınlara ve ayrıca erkeklere sinematograf resimleri gösteriliyordu. Bunların bir kısmı Japon Muharebesi'yle ilgiliydi (Trabzon'da Meşveret Gazetesi, 18 Mart 1909). Trabzon, İstanbul ve Kafkaslardan gelecek her türlü kültür ve sanat etkinliklerine açık bir şehir durumundaydı.

Birinci Dünya Savaşı, bütün sanat alanlarında olduğu gibi tiyatrodan da gerilemeye sebep oldu. Milli Mücadelenin sonlarına doğru amatör çalışmalarla tiyatronun tekrar canlanmaya başladığı görülmektedir (Çapa, 2001, s. 22-23).

3.4 Müzik

Ondokuzuncu yüzyılda Trabzon'da elliiki tane gazinonun varlığı ve bu gazinolarda fasıl ve halk müziği, operet ve küçük temsiller yapıldığı biliniyor (Baylan, 2000, s. 341).

Gayri Müslimlerin icra ettiği müzik türleri, Terzi Akilef'in kızları Tilda ve Şerika'nın şöhretleri Paris'e ulaşmıştı (Baylan, 2000, s. 341).

1912'de Pulathaneli'nin belirttiği binada olsa gerek, gerçekleştirilen konserler kentin müzik yaşamında önem arzeder. Bu konserler kente gelen yabancı gazetecilerce Avrupa'da değerlendirilmiştir (Baylan, 2000, s. 341).

SONUÇ

Bu çalışmaya yönelmemizin başlıca sebebi, Trabzon'un köklü bir geçmişi olmasına rağmen bunu gelecek nesillere aktaracak çalışmaların kıtlığıdır. Ayrıca orijinal kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmış eserlerin değerlendirilmesine çalışılmıştır. 1908-1918 yılları arasında idari, siyasi ve kültürel yapısını incelemeye çalıştığımız Trabzon'un, bu dönemine ışık tutmaya çalıştık. Şehir, limanı ve transit ticaret yolu üzerinde olması dolayısıyla önemli bir ticaret merkezi olmanın yanında, bir kültür merkezi olarak da temaruz etmiştir.

Yirminci yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımlar tüm Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Trabzon'da da kendini hissettirmiştir. Devlet görevlileri bu dönemde asayişin sağlamakta hayli güçlük çekmişlerdir. Bu dönem Trabzon Valileri listesine bakıldığında, valilerin bir yolunu bulup şehirden kurtulma peşinde olduğu rahatça görülebilir.

İkinci Abdülhamit'in uzun istibdadından sonra İkinci Meşrutiyetle "hürriyetin ilanı" Trabzon'da da kendisini göstermiştir. Merkezin kontrolündeki tek gazeteden, yirmi kadar gazetenin çıktığı basın hayatına geçiş, bunun en açık belirtisidir. Bu gazetelerden yöre ve ülke sorunları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Burada dikkat çeken bir husus da bu gazetelerin azınlıklara ait matbaalarda basılıyor olmasıdır. Siyasette, özellikle 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında yaşanan kavgaya kayda değerdir.

Trabzon dönemin şartlarına uyum sağlamaya çalışırken, patlak veren Birinci Dünya Savaşı ve yaşanan Rus işgali bütün çabaların heba olmasına ve halkın büyük çileler yaşamasına sebep olmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A. Arşiv Malzemeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Dahiliye
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Maliye
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Şurayı Devlet
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Meclisi Mahsus
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Orman ve Maadin
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Defter-i Hakani
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Ticaret ve Nafia
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Hususi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Askeri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Rüsumat
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Maarif
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Nafia
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Meclisi Vala
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclisi Vükela Mazbataları
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kilise Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İmtiyaz Defterleri

B. Süreli Yayınlar

1263 Yılı Osmanlı Devleti Salnamesi
1266 Yılı Osmanlı Devleti Salnamesi
1271 Yılı Osmanlı Devleti Salnamesi
1286 Yılı Osmanlı Devleti Salnamesi
1286 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1287 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1295 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1298 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1305 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1309 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1316 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1318 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1319 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1320 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1321 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
1322 Yılı Trabzon Vilayet Salnamesi
Trabzon Vilayet Gazetesi
Trabzon'da Meşveret Gazetesi
İstikbal Gazetesi
Akşam Gazetesi
Feyz Gazetesi
İnan Dergisi
Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi
Yurt Ansiklopedisi

C. Kitaplar

Abdülvahab, H., İktisadi Trabzon (İktisa-i Nokta-i Nazardan Trabzon'un Vaziyeti Haziresi ve İstikbali), Trabzon, Mirkoviç Matbaası, 1329.

Akbulut, Ö., Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Trabzon Valileri, Trabzon, C.1, İstiklal Matbaası, 1955.

Akdağ, M., Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453), İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.

Akyüz, Y., Türk Eğitim Tarihi, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.

Albayrak, H., Kuruluşunun 100. Yılında Cudibey İlkokulu, Trabzon, Erol Ofset, 1988.

Albayrak, H., Tarih İçinde Trabzon Lisesi, Trabzon Kuzey Matbaacılık, 1987.

Albayrak, H., Trabzon Basın Tarihi, Ankara, 1994.

Albayrak, H., Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış, Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi, Trabzon, 1989.

Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Tisa Matbaası, Ankara, 1987.

Aytekin, H., İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Matbaası, 1991.

Baykara, T., Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Üniversite Kitapevi, İstanbul 1991.

Bıjışkyan, P. M., Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası (1818-1819), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.

Bilgin, M., Sürmene Tarihi, İstanbul Damla Ofset, 1985.

Bilgin, M., Trabzon'un Tarihi Trabzon 1997, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1997.

Birinci, A., Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İstanbul, 1990.

Bryer, A. Winfield. D., The Byzantine Monuments And Topography of The Pontos, Washington DC., C.2, 1985.

Cuinet, Vital, La Tuquie d'Asie, Paris, C.1, 1892.

Çadırcı, M., Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Çapa, M., Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.

Çulcu, M., Şpekülatif Marjinal Tarih Tezleri, Erciyes Yayınları, Ankara, 1995.

Demircioğlu, İ. H., 1881-1908 Döneminde Trabzon Sancağı, K.T.Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Mayıs 1996.

Deyrolle, Theophile, 1869'da Trabzon'dan Erzurum'a İstanbul, Çev: Reşad Ekrem Koçu.

Duman, H. H., Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsallar), İstanbul, 1982.

Dursunoğlu, C., Milli Mücadele'de Erzurum, T.C. Ziraat Bankası Basımevi, Ankara, 1946.

Engels, M., Doğu Sorunu (Türkiye), Ankara, I. Baskı, Çev: Yurdakul Fidancı, 1977.

Engin, O., Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977.

Ertuğrul, H., Azınlık ve Yabancı Okulların Türk Toplumuna Etkisi, İstanbul, 1998.

Ertuğrul, M., Benden Sonra Tufan Olmasın, İstanbul, 1989.

Evliya Çelebi, Seyahatname, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1969.

Goloğlu, M., Anadolu'nun Milli Devleti Pontos, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.

Goloğlu, M., Fetihden Kurtuluşa Kadar Trabzon Tarihi, Ankara, Kalite Matbaası, 1975.

Haydaroğlu, İ.P., Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara, 1990.

Kara, İ., Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım, İletişim Yayınları, 1991.

Karabekir, K., İstiklâl Harbimiz, Alemdar Ofset, İstanbul, 1988.

Karaca, A., Anadolu Islahatı ve Şakir Paşa (1838-1898), İstanbul, Eren Yayınları, 1993.

Karadenizli, K., Trabzon Tarihi, Ankara, 1954.

Karal, E. Z., Osmanlı Tarihi, Ankara, C.6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.

Karpuz, H., Trabzon, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Kıray, E., Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1993.

Kodaman, B., Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 2. Baskı, Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Lermioğlu, M., Akçaabat, Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel-Hicret Hatıraları, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1949.

Lowry, H. W., Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1977.

Maden İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1325.

Odabaşioğlu, C., Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928, Karadeniz Gazetesi Matbaacılık Ltd. Şti., Trabzon, 1987.

Odabaşioğlu, C., Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları 1919-1923, Topkar Matbaası, Akçaabat, 1990.

Ortaylı, İ., Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetimler Geleneği, İstanbul Gül Matbaası, 1945.

Özel, S., Milli Mücadele'de Trabzon, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989

Özkaya, Y., Salname-i Vilayet-i Trabzon (1286-1322) (1869--1904), 22 adet.

Özkaya, Y., Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Ankara, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.

Pakalın, M. Z., Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, C.II-III, Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Peker, K., İşte İktisadi Trabzon ve Fındık, Giresun, Yeşil Giresun Matbaası, 1945.

Sırrı Paşa, Mektubat-ı Sırrı Paşa, İstanbul, 1316.

Sümer, F., Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, Ana Yayınları, 1980.

Şakir, Ş., Trabzon Tarihi, Umran Matbaası, İstanbul, 1294/1877.

Şemseddin, S., Kamüsü'l A'lam, İstanbul, C.4, 1311.

Şen, Ö., Trabzon Tarihi, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998.

Tansel, S., Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1953.

Tarakçıoğlu, M. R., Yakın Tarihimiz, K.T.Ü. Basımevi, Trabzon, 1986.

Texier, C., Küçük Asya, Çev: A. Said, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340/1924.

Tuğlacı, P., Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Turan, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1971.

Uçarol, R., Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Unat, F. R., İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Uras, E., Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, Belge Yayınları, 1976.

Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Yavi, E., Antik Çağdan Günümüze Karadeniz Ekonomisi, Ankara, 1984.

Yazıcı, M., Osmanlı Dönemi On Meşhur Trabzon Valisi, Trabzon, 1995.

Yerasimos, S., Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, İstanbul, Çev: Babür Kuzucu, 1980.

D. Makaleler

Aktepe, M. M., “Tuzcuoğulları İsyanı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, İstanbul, 1952, s. 21-52.

Aytekin, H., “Trabzon Vilayeti Eğitim Teşkilatı”, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 461-478.

Baylan, M. S., “Trabzon’da Müzik”, Trabzon 2000, Trabzon, 2000, s. 340-342.

Bilgin, M., “Fetihten Sonra Trabzon Sancağı Üzerine Bazı Gözlemler”, Türk Yurdu, Ankara, Aralık 1991, s. 52-55.

Birinci, A., “Trabzon’da Matbuat ve Neşriyyat Hayatı 1865-1928”, Trabzon 88-89 Kültür Sanat Yıllığı, Çetin Ofset, İstanbul, 1989, s. 173-188.

Bryer, A., “Ruyal Society in The Empire of Trebizen”, Communication Given of Byzantine Thirteenth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 7th September, 1966, s. 152-160.

Çadırcı, M., “Tanzimat’ın Karadeniz Bölgesi’nde Uygulanması”, Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, Eser Matbaası, 1988, s. 191-199.

Çadırcı, M., “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim” (1826-1839), Belleten, Ankara, C.1, Aralık 1987, s. 1215-1240.

Çapa, M., “Trabzon’da Tiyatro ve Sinema”, Toplumsal Tarih, Sayı 94, Ekim 2001.

Çapa, M., “Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü”, Tarih ve Toplum, Sayı 113, Mayıs 1993, s. 47-50.

Çiçek, R., “Feyz Gazetesi’ne Göre Trabzon’da 1908 Seçimleri”, Akademik Yorum/Kış 1992, Nr. 2, s. 42.

Çiçek, R., “Osmanlı Taşra Kentinde Siyaset (1908-1914)”, Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 8-10 Nisan 1999, s. 535-557.

Emiroğlu, K., “Trabzon’da Sopalı Seçimleri 1912”, Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak 1992, Sayı 97, s. 41.

Emiroğlu, K., “Trabzon’da Avusturya Boykotu”, Toplumsal Tarih Dergisi, C II, Sayı 8, Ağustos 1994, s. 17-21.

Emiroğlu, K., “Trabzon’da Jön Türkler”, Trabzon/1989, Sayı 3, Aralık 1989, Pan Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara, 1989.

Emiroğlu, K., “2. Meşrutiyet 1. Dönem Meclis-i Mebusan’da Trabzon Milletvekilleri”, Trabzon 96, s. 14-16.

Gökbilgin, M. T., “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, Belleten, XXVI., Ankara, 1962, s. 293-337.

Gürsel, S., “1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, s. 678-690.

Issawi, C., “The Tebriz-Trabzon Trade 1830-1900 Rice And Decline of it Route”, International Journal of Middle Eastern Studies, C.1, 1970.

Kocabaşoğlu, U., “Amerikan Okulları”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1985, s. 495-500.

Koçak, N., “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, 1985, s. 485-494.

Kökten, İ. K., “Anadolu’nun Prehistorik Yerleşim Yerlerinin Dağılımı Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.X, Ankara, 1952.

Ortaylı, İ., “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II, s. 467-472.

Öztürk, Y., “XIII. Ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti”, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Sayı 97, Ağustos, 1995, s. 113-135.

Pamuk, Ş., “XIX. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.III, s. 653-665.

Pulathaneli, A., “Geçmişten Günümüze Trabzon’daki Sinemalar”, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 424-430.

Safran, M., “Tarih Boyunca Karadeniz Limanları”, Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, Eser Matbaası, 1988, s. 455-459.

Sakaoğlu, O., “Eğitim Tartışmaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, 1985, s. 478-484.

Şehsuvaroğlu, B.N., Yıllık, Sayı 2, 1961, s. 202.

Tanör, B., “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, s. 10-26.

Tekindağ, M. C. S., “Trabzon”, İslam Ansiklopedisi, C.12/1, İstanbul, 1974, s. 445-457.

Turan, Ş., “Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri”, Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, Eser Matbaası, 1988, s. 447-459.

Turgay, A. Ü., “Trabzon”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1814), Editörler : Çağlar Keyder, Y. Eyyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul, Trafik Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 45-74.

Uçarol, R., “Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1839’a kadar Osmanlı İmparatorluğu”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XI, İstanbul, s.179-199.

Uraz, M., “Trabzon Kültür Hayatı”, Hamsi Dergisi, İstanbul, 24 Şubat 1957, s.12-22.

Yağmurdereli, N., “Trabzon Valileri”, İnan, Trabzon, Sayı 17, Mart 1945, s. 12-17.

Yerasimos, S., “La Communauté Grecque De Trabzon Au XIXe Siècle”, VII. Ciepó Sempozyumu’ndan Ayıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 241-267.

Yolalıcı, M. E., “Maarif Salnameleri’ne Göre; Trabzon Vilayeti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, D.T.A.M., Ankara, Sayı 5, 1995, s. 434-473.

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet GEDİKLİ, 1956 senesinde Trabzon ili Akçaabat ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Akçaabat'ta tamamladı. 1976 senesinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Bölümüne girip, 1981 senesinde mezun oldu. 1982 senesinde askerliğini yedek subay olarak Edirne'de tamamladıktan sonra 1983 senesinde Milli Eğitim Bakanlığında Tarih Öğretmeni olarak göreve başladı. Hatay, Trabzon ve Siirt illerinde öğretmenlik hizmetinde bulundu. Halen Trabzon ili Akçaabat ilçesinde görev yapmaktadır. Ayrıca K.T.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans Eğitimi görmektedir.